

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ПОЛІТОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник

**Для організації самостійної роботи
студентів 1-4 курсів
денної та заочної форм навчання всіх спеціальностей**

СУМИ 2020

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра ДІД та українознавства

**ПОЛІТОЛОГІЯ
навчально – методичний посібник
для організації самостійної роботи
студентів 1-4 курсів
денної та заочної форм навчання всіх спеціальностей**

Суми – 2020

Укладачі: канд. іст. наук., доц., Рожкова Л.І., канд. іст. наук., Михайліченко М.А., ст. викл., Кузьменко Н.М.

Політологія. Запропоновані завдання і рекомендації для самостійної роботи, тести для студентів денної та заочної форм навчання всіх спеціальностей. Суми: Сумський національний аграрний університет, 2020. 80 с.

У методичному посібнику запропоновані завдання і рекомендації для самостійної роботи, підібрана література. Додаються питання для підготовки до підсумкового контролю (іспиту, заліку).

Рецензенти: Роговенко О.В. - канд. юр. наук, доцент
Шевель А.О. - канд. філос. наук, доцент

Відповідальний за випуск: Шестакова С.О., канд. філол. наук., доцент, зав. кафедри дпд та українознавства СНАУ

Друкується згідно з рішенням Методичної ради юридичного факультету Сумського національного аграрного університету, протокол №4 від 6 квітня 2020 р..

Зміст

Передмова	5
Тематичний план самостійної роботи з курсу	6
Теми для самостійного опрацювання	7
Перелік питань для проведення підсумкового семестрового контролю знань з політології.....	75
Список рекомендованої літератури, інтернет-ресурси	77

Передмова

Політологія як наука вивчає політичне життя суспільства в його різноманітних виявах, заглиблюючись у таємниці політики і влади, закономірності діяльності політичної еліти, партій, лідерів, соціальних верств і народних мас. Вона сприяє виробленню світоглядних і ціннісних настанов, вмінню пов'язувати політичні знання із суспільно-політичною практикою. Закорінені в давніх часах спроби збагнути особливості політичного розвитку людської цивілізації постійно розвиваються і вдосконалюються, збагачуючи світову суспільно-політичну думку, синтезуючи й систематизуючи політичні знання.

Певна специфіка політики, а також і те, що всі види людської діяльності, усі суспільні явища пов'язані з політикою. Водночас є науки, основне завдання яких – дослідження політичного життя. Провідною серед них є політологія – наука, об'єктом якої виступає політика і її відносини з особистістю і суспільством.

Завдання цієї дисципліни полягають в тому, щоб допомогти опанувати систему політичних знань, які змогли б стати теоретичною базою для осмислення сучасних соціально-політичних процесів, критерієм оцінки цих процесів з позицій інтересів суспільства, основою для формування громадянської політичної культури.

Пропонована програма навчального курсу зорієнтована на новітні досягнення як вітчизняної так і світової політичної науки, в посібнику розкриваються основні категорії політології, проводиться аналіз актуальних проблем стану та тенденцій розвитку політичних інститутів України, політичного режиму, та політичного процесу в цілому. Це надає можливість оволодіння студентами навиками політичного аналізу, вироблення вміння застосовувати політичні знання у своїй професійній та громадській діяльності.

Тематичний план самостійної роботи з курсу

- Тема 1. Історія світової політичної думки.
- Тема 2. Розвиток політичної думки в Україні.
- Тема 3. Основні ідейно – політичні течії.
- Тема 4. Політична влада.
- Тема 5. Вибори в органи політичної влади.
- Тема 6. Держава в політичній системі суспільства. Правова держава.
- Тема 7. Політичні режими сучасності.
- Тема 8. Політичні партії, партійні системи.
- Тема 9. Громадські організації та рухи.
- Тема 10. Політична еліта та лідерство.
- Тема 11. Теорія і практика демократичного суспільства.
- Тема 12. Світовий політичний процес та міжнародна політика.
- Тема 13. Україна в системі міжнародних відносин.

Теми для самостійного опрацювання з дисципліни «Політологія»

Тема 1. Історія світової політичної думки

Огляд теми: Основні етапи історії світової політичної думки. Політична думка Стародавнього Сходу. Політичні вчення античності. Основні риси політичної думки епохи Середньовіччя. Політична думка епохи Відродження. Політичні ідеї Нового часу. Політичні теорії XIX - початку XX ст. Розвиток зарубіжної політології у XX ст. Основні політологічні школи та їх представники.

1. Основні етапи історії світової політичної думки. Політична думка Стародавнього Сходу.

Політологія, як і будь-яка інша наука, має свою історію виникнення, становлення й розвитку. Елементи політичного наукового знання довгий час склалися і розвивалися в межах загальних філософських теорій. Ідеї й погляди мислителів, викладені в теоретичній формі, є частиною політичної свідомості даної епохи, їхні особливості пов'язані з усією системою соціокультурних й економічних факторів того часу, коли жив і творив той чи інший мислитель. Але разом з тим, багато цих ідей мають велике значення. Вони заклали фундамент сучасної політичної науки й практики. Без вивчення історії політичної думки неможливий аналіз сучасних політичних явищ і процесів.

Політична думка зародилася в глибокій давнині у країнах Стародавнього Сходу (Єгипет, Вавилонія, Індія, Китай, Персія). Чільне місце в політичній свідомості посідали міфи про божественне походження громадських порядків. Подання міфології про земні порядки й у цілому досвід такого підходу до організації громадського життя людей вплинули на подальшу політичну думку. В VIII - VI ст. до н. е. почався відхід від релігійно-міфологічних уявлень до раціоналістичного трактування соціально-політичних явищ. Політичні погляди набувають певної філософсько-етичної спрямованості.

Власне політичні теорії виникають у VI - IV ст. до н. е. у межах китайської суспільної думки, а біля її джерел стояли відомі китайські філософи Лао-цзи (579-499 рр. до н. е.), Конфуцій (551-479 рр. до н. е.), Мо-цзи (480-400 рр. до н. е.). Фундаментальну роль у всій історії етичної й політичної думки Китаю відіграло вчення Конфуція. Його погляди, викладені у книзі «Лунь юй» («Бесіди та судження»), яка складена його учнями. Конфуцій розвинув патріархально - натерналістську концепцію держави. Держава трактується ним як велика родина. Влада імператора («сина неба») уподібнюється владі батька, а відносини керівних і підданих - сімейним відносинам, де молодші залежать від старших.

Будучи прихильником ненасильницьких методів правління, Конфуцій закликав правителів, чиновників і підданих будувати свої взаємини на засадах чесності. Основна чеснота підданих за Конфуцієм - у відданості уряду, у слухняності - шанобливості до всіх «старших». Політична етика Конфуція в цілому спрямована на досягнення внутрішньої згоди між верхами та низами суспільства й стабілізації правління. Конфуціанство (а з IV ст. н. е. - неоконфуціанство) було панівною ідеологією не тільки в Китаї, воно отримало поширення в Японії, Кореї, В'єтнамі та інших країнах.

З V-IV ст. до н. е. у Китаї відома ще одна політико-філософська школа - даосизм, основоположником якої був Лао-цзи. В основу цього вчення покладено поняття «дао», що за китайськими віруваннями означало правильний життєвий шлях людини чи народу, зумовлений велінням неба. За сутністю «дао» є уособленням справедливості, загального порядку й доброзичливості. Якщо відносини в державі будуються згідно з «дао», там панують справедливість і порядок, а отже добробут і щасливе життя; якщо ж вони не виконуються, то в суспільстві виникають нерівність, насилля та інші вади.

Китайський мислитель Мо-цзи виступав з ідеями виборності правителя, соціальної рівності людей. Він критикував соціальну несправедливість, засуджував аристократизм і закликав до проведення реформ на користь народу, а здійснення реформ передбачає не

тільки використання звичаїв, а й запровадження законів.

2. Політичні вчення античності.

Політична думка Древньої Греції розвивалася в принципово інших умовах, порівняно зі Сходом. Тут політичні ідеї набули форми теорій із властивими їм ознаками цілісності та системності. Цьому сприяв ряд обставин. Суспільний розподіл праці обумовив зростання не тільки її продуктивності: класовий розподіл суспільства на рабів і рабовласників сприяв звільненню певного прошарку людей від господарської діяльності, надав їм можливість займатися винятково розумовою працею, створенням теорій суспільного устрою. Активний розвиток політичних теорій був викликаний самим способом організації громадського життя. Такою унікальною формою виступав поліс - місто-держава з нечисленним населенням і сільською місцевістю, що прилягала до міста. У полісі заняття політикою було правом та обов'язком всіх вільних громадян, які у формі голосування в народних зборах брали участь у вирішенні державних справ. Там йшла постійна боротьба між рабами і рабовласниками, а також усередині панівного класу за владу. Вона знайшла відображення в зіткненнях різних течій філософської та політичної думки Древньої Греції.

Вищим досягненням грецької політичної думки є політична філософія Платона й політична наука Аристотеля.

Платон (427-347 рр. до н. е.) - один з найбільших мислителів не тільки античності, але й всієї історії філософії й політичних вчень. Погляди Платона змінювалися протягом його довгого творчого шляху. Він одним з перших дав систематичний виклад своїх політичних ідей у діалогах «Держава», «Політика» й «Закони». Платон був об'єктивним ідеалістом. Суспільство він розумів як відображення вічних ідей, що існують незалежно від дійсності. Найбільш важливою й безпосередньою формою існування суспільства Платон вважав державу. Філософ прагнув створити картину ідеального суспільства й держави.

Так, у «Державі» його ідеальне суспільство складається із трьох станів: правителів-філософів, воїнів-стражів, а також ремісників і землеробів. Ієрархія станів базується на їхній відповідності трьом основам людської душі - розумному, хороброму та діловому. Кожен стан зайнятий своєю справою: філософи-мудреці здійснюють справедливе правління, оскільки тільки їм доступні істинні знання; стражі захищають суспільство; ремісники й землероби створюють матеріальні блага. Для закріплення соціальної ієрархії філософ використовує міф про домішування Богом до кожного стану певного металу: правителям - золота, воїнам - срібла, виробникам - міді й заліза. Справедливість як принцип досконалої держави полягає в тому, що кожен стан займається своєю справою і має своє особливе місце у суспільній ієрархії.

Друга риса ідеальної держави-аристократичне правління, при якому правлять тільки розумні люди. Здатність засвоїти мудрість, яка передається нащадкам шляхом підбору батьків і довгого навчання «мистецтву політики», притаманна філософам Єдність держави може підірвати егоїзм окремих людей. Платон вбачав вирішення цієї проблеми в обмеженні користування тільки найнеобхіднішим і в скасуванні будь-якої власності та сім'ї для станів правителів, воїнів.

Держава залишається ідеальною доти, доки кожен стан займається своєю справою. Однак псування характеру правителів і підлеглих, необґрунтовані претензії інших станів (тих, хто не володіє мудрістю) щодо влади призводять до розпаду ідеальної держави і до поступової її заміни більш низькими державними формами. Ідеальна держава, реалізована у формі монархії (царської влади) або у формі аристократії (правління філософів), перероджується в тімократію (владу воїнів), потім в олігархію (владу небагатих, яку Платон розуміє як плутократію - панування багатих). Надмірна майнова нерівність викликає невдоволення народу, що призводить до встановлення демократії, яка потім змінюється найгіршою формою державного устрою - тиранією, де панують беззаконня, свавілля, насильство. Коло-обіг державних форм завершується поверненням до правління

мудреців.

Сам Платон не розкриває механізму облагородження тиранії. Демократію він також розглядає як недосконалу форму держави, що, ймовірно, було продиктовано несприйняттям грецьким мислителем її практичного втілення в афінському полісі: рішення народу не завжди були мудрими, демократичними і цим часто користувалися авантюристи для приходу до влади. Аргументуючи своє ставлення до демократії, філософ висловлює слушну думку про небезпеку надмірної свободи, тому що з крайньої свободи може народитися найжорстокіше рабство. Історія знає приклади, що підтверджують це твердження.

Подальший розвиток і поглиблення античної політичної думки після Платона пов'язане з ім'ям його учня й критика Аристотеля (384-322 рр. до н. е.), якому належать крилаті слова: «Платон мені друг, але істина дорожча». Аристотель - один із найбільш універсальних мислителів в історії. На жаль, багато його творів втрачені. Політична тематика докладно висвітлена в таких збережених роботах, як «Політика», «Афінська політика», «Етика».

Держава, за Аристотелем, виникла природним шляхом для задоволення життєвих потреб людей, але мета її існування - досягнення блага людей. Аристотель першим назвав людину «істотою політичною», тобто такою, що може жити лише в державі. На його думку, «природа втілила в людину прагнення до державного об'єднання».

Аристотель класифікує існуючі форми державного правління на правильні й неправильні. В основі його класифікації лежить принцип: чи служить дана форма правління досягненню загальної користі чи особистому благу правителів. Правильною він вважає таку форму державного устрою, за якої переслідується загальне добро, незалежно від того, править один, декілька або багато правителів. Неправильна така форма, при якій переслідуються приватні цілі. Між цими двома групами він установлює певний взаємозв'язок. Неправильні форми виступають як відхилення від правильних. До першої групи належать монархія, аристократія й політія, відхилення від монархії - тиранія, від аристократії - олігархія, від політії - демократія.

Якщо Платон шукав ідеальну форму правління, то Аристотель найкращою вважає одну з існуючих форм - політію. У політії, на його думку, править більшість в інтересах загальної користі. Дана форма держави поєднує в собі кращі сторони аристократії та демократії, але вільна від їхніх крайностей і недоліків.

Аристотель розробив також питання про громадянство. Громадянином, на його думку, був той, хто «володів сукупністю громадянських прав, захищав поліс, брав участь в управлінні, суді». Мислитель виправдовував рабство як «річ натуральну». У цілому Аристотель пов'язував політику з моральністю (добродесністю) та етикою, що є вступом до політики.

Політичні погляди видатного грецького історика Полібія (210-128 рр. до н. е.) викладені у багатотомній праці «Всезагальна історія». Він вважав, що історія виникнення держави та зміна її форм відбувається по колу й проходить шість основних стадій: царство, тиранія, аристократія, олігархія, демократія, охлократія. Найкращою формою правління є поєднання царської влади, аристократії та демократії: така змішана форма забезпечує стабільність у державі.

Таким чином, основними проблемами політичної філософії античної Греції були форми державності, характер влади, становище індивіда в державі.

3. Основні риси політичної думки епохи Середньовіччя.

Епоха Середньовіччя припадає на V-XV ст. У цей час політичні знання набувають яскраво вираженої релігійно-етичної форми. У середньовічному світогляді панує уява про визначальну роль Бога в природі, суспільному та особистому житті. Влада осмислюється як здійснення божого промислу. Покора державній владі - одна з вимог християнської моралі. В основу цієї вимоги покладено заповіт Ісуса Христа: «Віддайте кесареві кесарево, а Богові Боже».

Найбільш розвинену концепцію середньовічного відношення до політики сформулював один із найавторитетніших мислителів християнства - єпископ Августин Аврелій (354-430 рр.) у своєму знаменитому трактаті «Про град Божий».

Держава розглядається Августином як частина універсального порядку, творцем і правителем якого є Бог.

Адже держава - це велика кількість людей, об'єднаних суспільними зв'язками. Держава, що ставить за мету задоволення тільки земних благ, позбавлена правди, є пануванням сили. З тих пір, як держава вбере у себе диявольську волю, вона стає суспільним тираном. Тільки держава Божа має щиру правду, і в ній здійснюється загальне прагнення до єдності й вічного миру.

Форми правління розрізняються Августином залежно від тих обов'язків, які покладаються на верховну владу. Головними серед них він вважає моральні й релігійні обов'язки, зокрема, повагу до Бога й повагу до людини. Якщо в державі зберігаються справедливість і повага до релігії, то всі форми правління, так само як авторитет і повноваження влади, стають гідними того, щоб їм підкорятися.

Основна риса соціально-політичних поглядів Августина - обґрунтування та виправдання нерівності у суспільстві. Багатство одних і бідність інших він пояснював зіпсованістю природи людини внаслідок гріхопадіння перших людей. Становище людини в суспільстві, за Августином, запрограмоване на небесах. Звідси - висновок про неправомірність революційних виступів народу проти устрою «гармонійної нерівності».

Інший видатний мислитель – Фома Аквінський (1225/6–1274 рр.) – жив у період пізнього Середньовіччя і був найбільш впливовим богословом у Західній Європі тієї доби. У 1323 році він був зарахований до сонму святих римсько-католицької церкви, а його вчення було визнано згодом офіційною ідеологією католицизму.

Згідно з поглядами Ф. Аквінського, державна влада походить від Бога й тому повинна бути підпорядкована духовній. Це положення було пов'язано із прагненням середньовічних теологів обґрунтувати верховенство духовної (церковної) влади над світською. Незважаючи на божественну природу державної влади, її надбання й використання, вважав Фома Аквінський, залежить від людей. Отже, сутність влади божественна, але форми її реалізації визначаються самими людьми. Збурювання народу проти влади монарха визнавалося смертним гріхом, оскільки було рівносильне виступу проти Бога. Однак сама світська влада повинна дотримуватися християнських заповідей і не гнітити свій народ. В іншому випадку Фома Аквінський визнавав правомірним повалення тирана.

Християнство намагалося утримувати політику в підлеглому стані як світський додаток релігії, нав'язувало теоретичне розуміння держави й влади як елементів божественної діяльності та підконтрольності.

4. Політична думка епохи Відродження.

У соціально-економічному житті Західної Європи, починаючи з XIV ст. в Італії й з XV ст. в інших країнах, відбуваються зміни, що знаменують початок тієї історичної епохи, яка отримала назву Відродження. Однією з головних рис епохи Відродження є відмова від переважної орієнтації всієї ідеологічної системи на надприродні, духовно-релігійні цінності та поворот у бік земних природних потреб й інтересів людини.

У політичній думці епохи Відродження на місце релігійного, теократичного пояснення політики, держави й права з'являються світські концепції, у яких висуваються й відстоюються вимоги незалежної від церкви держави, єдиної й централізованої державної влади.

Найбільш яскравим представником політичної думки епохи Відродження був Н.Макіавеллі (1469-1527 рр.), якого вважають засновником політичної науки. Цей факт є визнанням його заслуг у розвитку політичної думки. У творах «Володар», «Міркування про першу декаду Тіта Лівія», «Історія Флоренції» Н. Макіавеллі викладає основні положення нового, раціоналістичного підходу до проблем політичної науки. Відповідно

до них політика розглядалася як самостійна сфера діяльності, вільна від релігії, відносно автономна від інших областей життя суспільства. Влада у всіх її проявах є серцевиною політики, і, отже, становить головний предмет політичної науки, - стверджував Н. Макіавеллі.

Наукові принципи політичної науки Н. Макіавеллі виводив на основі дослідження реальних якостей людської природи, розміщення й руху сил, що баряться в суспільстві інтересів і пристрастей. Завдання політичної науки Н. Макіавеллі бачив у тому, щоб пояснювати дійсний стан речей, ґрунтуючись на фактичному матеріалі, на історичному досвіді, а не піддаватися утопічним мріям, ілюзіям і дотримуватися догм. Не пристосовувати дійсність під ка-нонізовані схеми, а, навпаки, на основі пізнання реального життя виводити відповідні політичні принципи й, залежно від них, творити політичну історію. У цьому полягає істинно прогресивний характер методології Н. Макіавеллі.

Н. Макіавеллі ввійшов в історію політології як мислитель, який розмежував суспільство і державу. Він, власне, ввів у науку і сам термін «держава».

Держава в теорії Н. Макіавеллі означає політичний стан суспільства: відносини панівних і підвладних, наявність відповідним чином улаштованої, організованої політичної влади, наявність юстиції, установ, законів. Він розглядає державу не як застиглу, нерухому структуру, а в розвитку, що постійно змінюється і залежить від співвідношення сил, що баряться за владу.

При аналізі політичних форм Н. Макіавеллі звертається до всіляких факторів, що впливають на їхнє становлення й зміну: економічних, військових, територіальних, географічних, демографічних, етнічних. Особливу увагу він приділяє психологічним аспектам політики. Н. Макіавеллі піймав взаємозв'язок морального й психологічного стану суспільства з політичними формами з цього погляду є одним з піонерів політичної психології.

У роботі «Володар» Н. Макіавеллі надзвичайно яскраво малює образ володаря, що зневажає моральні канони і по трупах своїх рідних, близьких, друзів і підданих іде до вершин слави й могутності держави. Головним критерієм оцінки діяння правителя була могутність держави, задля досягнення якої можна використовувати будь-які методи і засоби. Таким чином, про правила політичного мистецтва Н. Макіавеллі міркує не з погляду справедливості, моралі й т. п., а з позицій політичної мети, при досягненні якої моральні критерії є чимось другорядним і підлеглим і без вагань повинні бути відкинуті для успіху справи. Мета виправдує засоби.

З тих пір дії політиків, що нехтують нормами моралі, стали називатися «макіавеллізмом». Історичний досвід показує, що використання аморальних засобів для досягнення політичних цілей в кінцевому підсумку призводило до знецінювання самої мети. Приклад прояву макіавеллізму - застосування в СРСР у часи сталінізму антигуманних, а часом і нелюдських засобів задля досягнення прекрасних, власне кажучи, і змісту, і ідеалів.

У цілому заслуги Н. Макіавеллі у розвитку політичної науки полягають у тому, що він:

став розглядати політику як самостійну сферу діяльності, вільну від релігії, відносно автономну від інших сфер життя суспільства;

заклав основи політичної науки;

увів у політичний лексикон поняття «держава» у сучасному його розумінні;

став засновником політичної психології;

сформулював суперечливий, але вічний принцип «мета виправдує засоби».

5. Політичні ідеї Нового часу.

Політичні ідеї Нового часу (XVI - XIX ст.) були спрямовані на обґрунтування можливості устрою суспільства на принципах раціоналізму, свободи й громадянської рівності. У цей період висновки політичної науки усе більше набували практичного

характеру, орієнтуючись на вирішення назрілих соціальних проблем.

Політична наука Нового часу пов'язана з іменами видатних мислителів ряду країн. Вона начебто пересувається з однієї країни в іншу, виходячи із суспільних подій, що розгортаються.

Одним з таких мислителів був англієць Томас Гоббс (1588-1679 рр.). Своє політичне навчання він виклав у філософській праці «Філософські основи вчення про громадянина» і трактаті «Левіафан, або матерія, форма і влада держави церковної та громадянської».

У «Левіафані» Т. Гоббс розкриває свою концепцію влади та держави. Він проводить аналогію між політичними реаліями та функціонуванням людського організму: верховна влада – душа держави, посадові особи – суглоби, нагороди й покарання – нерви, справедливість і закони – розум та воля, громадянський мир – здоров'я, непокора – хвороба, громадянська війна – смерть держави. Людина як біологічна істота – природне тіло, держава – витвір мистецтва. Саму державу було створено за допомогою суспільного договору.

Природний, додержавний стан Т. Гоббс розглядає як війну всіх проти всіх. Інстинкт самозбереження диктує людині два протилежні прагнення: збереження власної свободи і намагання здобути панування над іншими. Звідси виникає війна всіх проти всіх. І вихід із тваринного життя тільки один – ухвалення суспільного договору про заснування влади й держави. Люди погоджуються втратити частину особистої свободи, обравши правителя або верховний орган, які владарювали б над ними і поклали кінець всезагальній війні.

Т. Гоббс наділяє державу необмеженими повноваженнями стосовно своїх підданих, крім права на їхнє життя. Він виходить із того, що верховна влада ніяким договором зі своїм народом не пов'язана, тому що піддані уклали домовленість не з нею, а між собою. Концепція Т. Гоббса повністю виключає будь-яку форму контролю верховної влади з боку суспільства. Правителю належать всі види влади, і він не підлягає суду, стоїть вище законів, тому що останні встановлені ним самим.

Щоб не одержали поширення думки й навчання, які підривали б суспільну стабільність, однією з найважливіших функцій держави стає контроль і регламентація духовного життя. Філософ вважає не тільки можливим, але й необхідним введення «з інтересах загального миру» цензури над книгами, проповідями та зверненнями до народу.

Слідом за Н. Макіавеллі Т. Гоббс став розглядати державу не через призму теології, а виводить її закони з розуму й досвіду. Починаючи з Т. Гоббса, у західноєвропейській політичній теорії затверджується розуміння держави як машини, що мала потім довгий і складний шлях.

Видатний англійський мислитель другої половини XVII ст. Дж. Локк (1632–1704 рр.) своє політичне навчання виклав у праці «Два трактати про державне правління». Його вважають засновником лібералізму. Він уперше чітко розділив такі політичні поняття, як особистість, суспільство, держава й поставив особистість вище суспільства і держави. Згідно з Дж. Локком, людина від народження має природні права (на життя, волю й власність). Приватна власність для нього – засіб створення вільного суспільства. Дж. Локк продовжив аналіз суспільного договору, трактуючи його як установу громадянського суспільства й підкреслюючи, що держава підкоряється суспільству й особистості. Держава діє тільки в інтересах захисту прав особистості, тому що особистості створюють суспільство, а суспільство створює держава.

При державному устрої варто передбачити в ньому поділ влади таким чином, щоб створенням законів займалися одні особи й установи, а приведенням цих законів до виконання – інші, тобто розділити владу законодавчу і виконавчу. Судова влада розчинялася у виконавчій. Перше місце приділялося владі законодавчій як верховній (але не абсолютній) у країні. Інші влади повинні підкорятися їй. Разом з тим вони зовсім не є пасивними додатками законодавчої влади й здійснюють на неї (зокрема, влада виконавча) досить активний вплив.

Навчання Дж. Локка про державу засновано на багатьох досягненнях політичного знання й передової наукової думки XVII ст. У ньому ці досягнення були не просто зібрані, а поглиблені, перероблені з урахуванням історичного досвіду, що збагатився революцією в Англії.

Ідеї Дж. Локка одержали свій розвиток у роботах видатного політичного мислителя Франції Шарля Луї Монтеск'є (1689-1755 рр.). Головна книга Монтеск'є «Про дух законів» зробила його одним з авторитетних класиків політичної думки.

Л. Монтеск'є в аналіз політичної сфери вводить дію не тільки різних соціальних факторів (релігії, вдач, звичаїв, рис характеру, способу життя, основних занять), але й факторів географічного положення. Так, він стверджує, що в спекотливих країнах клімат сприяє встановленню деспотичної форми правління. Спека призводить до втрати мужності, малодушності народу, і він не може посилено виступати проти сваволі й зловживання владою з боку правителів, мириться зі своїм рабським положенням. Навпаки, холодний клімат сприяє збереженню в людях мужності, і в таких країнах частіше встановлюються республіки. Помірний клімат Європи сприяє встановленню монархій.

Серед факторів, що впливають на форми правління, Ш. Л. Монтеск'є називає ґрунт, ландшафт, величину території країни. Так, він стверджував, що «республіка за своєю природою вимагає невеликої території, інакше вона не втримається». Монархія ж за своєю природою вимагає середньої величини. Навпаки, для деспотії характерні великі розміри держави.

Однак основний внесок Ш. Л. Монтеск'є в політичну теорію пов'язаний з обґрунтуванням теорії поділу влади. Мета поділу влади – гарантувати безпеку громадян від сваволі й зловживання владою, забезпечити їхню свободу. А це, на думку Л. Монтеск'є, можливо тільки при відносно незалежному співіснуванні законодавчої, виконавчої та судової влади.

Л. Монтеск'є вірив у прогрес, який він пов'язував із встановленням політичної свободи. Так, він говорив, що політична свобода сприяє розвитку економіки, промисловості, торгівлі; відстоював ідеї свободи слова, друку, совісті. Прогресивне значення мали його ідеї усунення меж майнової нерівності, про обов'язок держави забезпечувати громадян засобами для життя.

Гуманізм, властивий міркуванням Ш. Л. Монтеск'є про спокій, як про перший природний закон людини, його закликав відмовитися від насильства й поневолення одних народів іншими.

Незрівнянно більш радикальними, ніж політичні ідеї Монтеск'є, були погляди іншого французького мислителя XVIII ст. Жан-Жака Руссо (1712-1778 рр.). Він був ідеологом дрібної буржуазії, широких народних мас, у першу чергу селянства, і відстоював ідею конституційної монархії, ідею народного представництва.

Ідея народного суверенітету була відома й до Ж.-Ж. Руссо. Але він розвинув її, стверджуючи, що народний суверенітет - це колективна істота, вона не може бути представлена окремою особистістю; це влада, здійснювана загальною волею або волею більшості, що неподільна. Демократія та свобода лише там, де законодавцем є народ. Але, допускаючи все-таки можливість народного представництва для країн з великою територією, Ж.-Ж. Руссо однаково підкреслював, що й тут депутати - слуги народу і їхні постанови можуть стати законом лише після затвердження їх референдумом.

У державі Ж.-Ж. Руссо розрізняє законодавчу й виконавчу (урядову) владу. Перша є волею політичного організму, друга - його силою. Урядова влада засновується актом суверенної законодавчої влади, що обумовлює підлеглу роль уряду.

Ідеї Ж.-Ж. Руссо одержали законодавче закріплення в Декларації прав людини й громадянина (1789 р.) , і особливо в 1793 р., а також в інших актах Великої французької революції.

Прогресивна політична думка отримала в XVIII ст. поширення й на протилежному від Англії й Франції березі океану - на атлантичному узбережжі.

Північної Америки. Підвищений інтерес до політичної теорії був обумовлений інтенсивним розвитком капіталістичних відносин й у зв'язку із цим загостренням економічних і політичних суперечностей між колонією та метрополією, а також посиленням міжкласових антагонізмів. Наслідком посилення як внутрішніх, так і зовнішніх суперечностей була війна за незалежність 1775-1783 рр. По суті це була буржуазно-демократична, антиколоніальна революція.

Одним із найвизначніших американських політичних і суспільних діячів періоду боротьби за незалежність був Томас Пейн (1737-1809 рр.), відомий своїм політичним трактатом «Здоровий глузд» і памфлетом «Права людини».

Він вважав, що держава є результатом розвитку суспільства, а завданням уряду є забезпечення безпеки, прав і свобод громадян. Реалізацію демократичного ідеалу Т. Пейн вбачав у запровадженні загального виборчого права, широкому народному представництві, збереженні обмеженої приватної власності.

Однією з найяскравіших особистостей у літописі визвольної боротьби американського народу за демократію був Томас Джефферсон (1743-1826 рр.). Він став автором великого революційного документа тієї епохи - Декларації незалежності Сполучених Штатів Америки (прийнята 4 липня 1776 року). Основні положення Декларації: всі люди мають рівні природжені права на життя, свободу, власність, на щастя й безпеку; народ - джерело влади і йому належить суверенітет, уряд - слуга народу; всі державні влади повинні діяти в інтересах народу, і якщо вони порушують ці інтереси, народ має право відмовитися від небажаного йому уряду; поділ влади. Насправді, це була перша Декларація прав людини.

6. Політичні теорії XIX – початку XX ст.

Перша половина XIX ст. характеризується зміцненням буржуазних прав і свобод, прийняттям відповідних кодексів і конституцій. Активізується діяльність політичних партій. Виникає сучасна представницька держава у формі конституційної монархії або республіки.

На початку XIX ст. проблеми науки про політику, політичну владу й політичні відносини знайшли відображення в працях відомого німецького філософа Георга Гегеля (1770-1831 р.). Політичні питання функціонування держави й права перебували в центрі уваги Гегеля на всіх етапах творчої еволюції його поглядів. У найбільш повному і систематизованому вигляді вони були викладені в одному із найбільш значних здобутків історії політичних навчань «Філософії права» (1820 р.). Основне завдання філософії права, відповідно до Гегеля, – наукове пізнання держави й права, а не вказівка на те, якими вони повинні бути.

Основні положення політичної концепції Гегеля:

По-перше, держава того часу – це конституційна монархія, що володіє сильною бюрократичною виконавчою владою, урівноваженою участю громадян в управлінні.

По-друге, правова й інституціональна структура держави перебуває в процесі змін, обумовлених пристосуванням теоретичних передумов до традиційних умов.

По-третє, політичне життя кожної епохи формується й визначається домінуючими духовними та матеріальними цінностями даної епохи, його культурою і цивілізацією.

Стосовно конкретно-історичного аспекту гегелівського навчання варто звернути увагу на те, що в умовах напівфеодальної Німеччини Гегель, при всій помірності й компромісності його поглядів посідав історично прогресивні позиції, обґрунтовував необхідність суспільних перетворень, був прихильником конституційної монархії й законності, буржуазних прав і свобод, приватної власності та свободи домовленостей.

Політичне вчення Гегеля вплинуло на подальшу історію політичної думки. Його філософія давала доволі широкий простір для обґрунтування як консервативних, реакційних, так і критичних, опозиційних поглядів. Це було наочно продемонстровано в наступній історії гегельянства й трактувань його вчення з різних ідейно-теоретичних позицій.

У XIX ст. сформувалося марксистське політичне вчення, яке вплинуло не тільки на розвиток теорії, але й на долі багатьох народів. Засновниками марксизму були Карл Маркс (1818-1883 рр.) і Фрідріх Енгельс (1820-1895 рр.).

Понад півтора сторіччя не вщухають суперечки навколо теоретичної спадщини К. Маркса й Ф. Енгельса. На відміну від гегельянства, марксизм виступає не тільки як напрямок теоретичної думки, але і як впливова течія соціально-політичної думки, тісно пов'язана з масовими суспільними рухами XIX і XX ст. На думку низки політологів, марксистська концепція політики в її класичному вигляді виступила «мостом», який забезпечує наступність між класичними концепціями минулого й сучасними її інтерпретаціями. Багато сучасних концепцій політики формувалися під безпосереднім впливом марксизму або в боротьбі з ним.

Основні політологічні концепції марксизму:

Матеріалістичне розуміння історії. Основний принцип цієї концепції - визнання первинності суспільного буття й вторинності суспільної свідомості. Зі складної сукупності суспільних явищ марксизм вирізняє матеріальні відносини, які визначають ідеологічні суспільні відносини. В основу цього визнання покладено той простий і природний факт, що люди, перш ніж займатися наукою, політикою, філософією, релігією й т. п., мають їсти, пити, одягатися, мати житло й т. д. У процесі виробництва матеріальних благ вони вступають у певні, від їхньої волі незалежні виробничі відносини, які становлять матеріальну основу, реальний базис суспільства, на якому піднімається ідеологічна й політична надбудова суспільства.

Класовий підхід до всіх явищ, що відбуваються у суспільстві. Наприклад, обумовленість факту існування політичної надбудови наявністю соціальних класів, визначеність форми держави процесами взаємодії класів, залежність напрямків і методів діяльності апарату держави від співвідношення класових сил і т. д.

3. Вчення про диктатуру пролетаріату. К. Маркс і Ф. Енгельс обґрунтовували необхідність завоювання політичної влади пролетаріатом для побудови нового суспільства.

Політологічні концепції марксизму знайшли відображення в теоретичній і практичній діяльності В. Леніна (1870–1924 рр.). У ленінських роботах особлива увага приділена походженню, суті й майбутньому держави, питанням диктатури пролетаріату як влади робітничого класу. У політологічній спадщині Леніна значне місце належить також вченню про політичну партію. Він розробив теоретичні основи й створив політичну партію, що зуміла взяти в руки політичну владу в державі та довгий час залишалася єдиною правлячою партією.

Особлива роль у розвитку політичної науки належить німецькому соціологові Максу Веберу (1864-1920 рр.). Як і класики марксизму, М. Вебер вважав, що політика – це галузь суспільних відносин, яка стосується влади або впливу на розподіл влади, чи то між державами, чи то усередині держави між групами людей, яких вона в собі містить. Однак веберівський підхід відрізняється від марксизму акцентуванням уваги на соціокультурних факторах політичного розвитку (цінностях, віруваннях, ідеалах і т. д.). Під впливом М. Вебера в політичній науці склалося стале переконання про демократію як специфічну західну цінність, нерозривно пов'язану із протестантською етикою, духом індивідуалізму, культурою консенсусу.

Найбільш істотна ідея веберівської концепції політики полягає в тому, що політика є особливим видом людської діяльності. З одного боку, вона представляє собою апарат легітимного панування, а з іншого – специфічну професійну діяльність, що зачіпає все громадське життя. Все суспільство й всі люди, залежно від свого місцезнаходження в ньому, поділяються на три категорії: перша – політики за нагодою (рядові виборці); друга – політики за сумісництвом (партійні активісти); третя – професіонали. Значний внесок був зроблений М. Вебером у розвиток теорій влади, бюрократії, лідерства. Цей матеріал буде розглянутий у відповідних темах.

7. Розвиток зарубіжної політології у XX ст. Основні політологічні школи та їх представники.

XX століття стало часом становлення самостійної політичної науки не тільки як галузі наукового знання, але і як специфічного інструмента перетворення суспільства. Потреби в політичній науці є реальністю і на цій основі становлення й розвиток її практичної функції виражається у наступному. По-перше, у розумінні світовою громадськістю високого практичного значення висновків політології «к для зміцнення й удосконалення інститутів демократії усередині конкретних суспільств, так і для створення рівноправних міжнародних відносин. Цьому завданню стала служити створена в 1949 р. у Парижі під егідою ЮНЕСКО Міжнародна асоціація політичної науки. По-друге, це дозволяє зробити політологію однією з авторитетних галузей соціального знання. У всіх розвинених країнах фахівці-аналітики в галузі політології є важливою ланкою в прийнятті стратегічних рішень.

Активний розвиток політології на Заході був обумовлений необхідністю знайти цивілізовані форми спільного проживання індивідів, що відрізняються своїми соціально-економічними, природними, статусними можливостями. Західна політологія виходить із однієї культурної традиції, що опирається на тезу про повну раціональність поведінки окремого індивіда. Однак з огляду на раціонально-егоїстичну природу його інтересів, європейська та американська політична думка по-різному уявляють собі механізм забезпечення політичної стабільності й згоди в суспільстві. Європейська наука акцентує увагу на діяльності політичних інститутів: держави, партій, права, що віддзеркалюють стійкі групи інтересів, у межах, в яких реалізує свої права й індивід. Американська політична думка схильна розглядати політику як процес прийняття рішень, у якому дуже важливо знати мотивацію індивідуальної поведінки, можливу реакцію окремої людини на них.

Розглядаючи основні напрямки розвитку політичної думки, варто мати також уявлення про основні політологічні національні школи, що забезпечують цей розвиток.

Однією з найбільш представницьких є політологічна наука США. Серед багатьох американських політологів, які залишили глибокий слід у розвитку політології, особливо виділяються А. Бентлі (1870-1957 рр.), Ч. Мерріам (1874-1953 рр.), Г. Лассуелл (1902-1979 рр.) і Г. Моргентау (1904-1980 рр.). Вони створили й затвердили школу прагматизму і політичного реалізму, поєднали з політологією такі методи дослідження, як біхевіоризм і психоаналіз.

У наш час американська політологія проводить дослідження в таких напрямках:

- вивчення основ американського управління й політики - загальнонаціональних політичних інститутів, виборчих технологій, політичного лідерства, політичного поведіння на федеральному та регіональному рівні й ін.;
- порівняльна політика, пов'язана з дослідженнями політичних проблем у багатьох країнах;
- міжнародні відносини й світова політика. Досліджуються проблеми війни і миру, міжнародних суспільних рухів, контролю за озброєнням і роззброюванням, роботи міжнародних організацій;
- політична філософія й політична наука. Розробляється широке коло проблем – від історії політичної думки до її сучасних філософських інтерпретацій;
- розробка змісту й методів прикладної політології, яка досліджує практичні аспекти функціонування політики в конкретних сферах громадського життя від рівня особистості, соціальної групи до виробничої, ділової, фінансової, культурної, соціально-побутової та іншої сфер життя.

Провідними політологами сьогодення в США є Р. Даль, Д. Істон, З. Бжезинський, Р. Такер, С. Хантінгтон, Ч. Еліот, Ф. Хайек та ін..

Характерною особливістю розвитку німецької політології є те, що вона в значній мірі зберігає теоретико-філософський характер, продовжуючи традиції німецької

класичної філософії. У цілому структуру сучасної німецької політичної науки можна розділити на три великих блоки: 1) фундаментальна політична філософія та дослідження науково-методологічних принципів політичної науки; 2) державотворчі концепції, пов'язані із традиційною філософією держави та загальним вченням про державу в юриспруденції; 3) глобальні політико-соціологічні теорії суспільства.

Провідними політологами Німеччини є Р. Дарендорф, Г. Майєр, Ф. Нойман та ін.

Своїми здобутками і розвитком французька політична наука багато в чому зобов'язана Р. Арону (1905-1983) і М. Дюверже. Вони фундаментально досліджували такі політологічні проблеми, як розподіл політичної влади серед безлічі суб'єктів, співвідношення влади й авторитету, плутодемократії, ліберальної демократії й технодемократії політичних партій.

Англійська політологія охоплює доволі широке коло проблем: політична мобілізація, політичні зміни, діяльність політичних партій, груп тиску, політичні еліти та лідерство – це тільки деякі аспекти, що вивчаються англійськими вченими. Серед відомих англійських політологів варто назвати Г. Ласку, К. Поппера, Р. Роуза й ін.

З початку 90-х років особливий напрямок у західній політології становлять концепції реформування постсоціалістичних країн. Ці концепції досить суперечливі, у них відстоюються різні інтереси й цілі. Одні з них виходять із установок, продиктованих лише інтересами західної сторони, нав'язують (і часто небезуспішно) молодим державам далекі їм моделі розвитку. Інші керуються потребами формування нового глобального світового порядку. Треті - щиро намагаються визначити найбільш ефективні шляхи виходу цих країн із кризи, висловлюючи при цьому чимало цікавих ідей. У цих умовах надзвичайно зростає роль і значення безпосередньо національних політологічних шкіл молодих суверенних держав.

Література

Гелей С.Д, Рутар С.М. Політологія. Навчальний посібник/Гелей С.Д, Рутар С.М. – К.,2012. Режим доступу:http://culonline.com.ua/Books/politologia_Geley.pdf

Історія політичної думки : навч. посіб. [Електронний ресурс]/ укладач Карасевич А. О. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2013. – 651 с. – Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Karasevych_Anatolii/Istoriia_politychnoi_dumky.pdf

Подлесный Д. В. Политология : учеб. пособие [Електронний ресурс]/ Д. В. Подлесный ; Нар. укр. акад. – Харьков : Изд-во НУА, 2016. – 164 с. – Режим доступу: <http://www.studfiles.ru/preview/1840552/>

Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс]/ За наук. ред. д-ра політ. н. Хоми Н. М. [В. М. Денисенко, О. М. Сор-ба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2014. – 778 с. – Режим доступу: http://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Політол.-енцикл.-словник_2014.pdf

Скочиляс Л. Політологія: навч-метод. посібник [Електронний ресурс] / Л. Скочиляс, О. Шиманова., Р. Парійчук-Брухаль. – Л. : ПП Сорока Т. Б., 2014. – 192 с. – Режим доступу: http://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3442/1/POSIBNYK_POLITOLOGIYA.pdf

Тема 2. Розвиток політичної думки в Україні.

Огляд теми: Зародження політичних ідей в Україні. Суспільно-політичні ідеї Київської Русі. Соціально-політичні вчення в литовсько-польську добу. Розвиток ідей державності в козацько-гетьманську добу. Основні напрямки розвитку суспільно-політичної думки в Україні XVIII-XIX ст. Соціально - політична думка в Україні на початку ХХ ст. Становлення сучасної політичної науки в Україні.

1. Зародження політичних ідей в Україні. Суспільно-політичні ідеї Київської Русі.

Політичні ідеї та теорії, які створювалися видатними політичними діячами, мислителями України, тісно пов'язані з її історією, віддзеркалюють політичні процеси та національну ідею. Політична думка в Україні формувалась як на вітчизняному досвіді, так і на використанні здобутків західноєвропейських дослідників. Тому історія політичної думки в Україні відображає реальну боротьбу різних суспільних сил, зіткнення різноманітних культурних впливів.

Дослідження соціально-політичної думки починається з того часу, коли вона знаходить своє відображення в писемній літературі. Це був період Київської Русі - першого державного утворення на території сучасної України.

Виникнення Київської Русі - однієї з наймогутніших держав світу в період раннього середньовіччя - явище великого історичного значення. Воно сприяло об'єднанню східних слов'ян у єдиний державний організм, подоланню залишків старого, родового устрою слов'янських племен, утвердженню нового, прогресивнішого на той час економічного ладу, що значно прискорило економічний і культурний розвиток Давньослов'янської держави.

Величезне значення для зміцнення феодального ладу, посилення давньоруської держави та княжої влади мало прийняття у 988 р. Християнства. Воно зіграло важливу роль у політичному об'єднанні східних слов'ян усіх удільних князівств навколо Києва. Християнство залучило давньослов'янську державу до політичного та культурного життя європейських народів, сприяло розвитку писемності та освіти.

Разом з християнським вченням у Київську Русь почали проникати нові політичні ідеї й поняття, за допомогою яких усвідомлювались актуальні питання суспільного життя. Предметом політичних міркувань були такі проблеми, як походження держави, правомірність панування правлячої династії, шляхи укріплення княжої влади.

До пам'яток літератури Київської Русі, в яких відображена актуальна для того часу політична проблематика, відносяться «Слово про закон і благодать київського митрополита Іларіона» (1049р.), «Ізборник Святослава» (1073 - 1076рр.), літопис «Повість временних літ» (1113р.), «Повчання князя Володимира Мономаха своїм дітям» (1121р.), «Руська правда» (XI ст.), поема «Слово о полку Ігоревім» (1187р.), «Моленіє Даніїла Заточника» (1229р.) та ін. Головні ідеї цих творів: рівноправність руського народу з іншими європейськими народами; єдність руської землі; захист підлеглих від порушень законів всередині країни; необхідність суспільного примирення, загальної згоди, «братолюбства» тощо.

У системі політичних поглядів важливе місце відводиться представницьким органам влади. В Київській Русі функціонували князівська дума, боярська дума, феодальні з'їзди, собори. На князівську владу помітно впливало віче. Воно було верховним органом влади міст і земель, вирішувало питання війни і миру, фінансів, обговорювало закони. Таким чином, існування віче, незважаючи на авторитет і суспільну вагу князя, обмежувало князівську владу, робило його інститутом, що оберігав інтереси суспільства, свідчило про елементи демократизму політичної влади.

Найвищого розквіту Давньослов'янська держава досягла в XI ст. за часів князювання Ярослава Мудрого, але після його смерті почалося дроблення держави, і у другій половині XII ст. вона розпалася на окремі князівства і землі. В цей час на території Русі розпочинається формування трьох окремих народностей: на північному сході - російської, яка одержала назву Велика Русь, на південному заході - української, яка одержала назву Мала Русь, або Україна (назва «Україна» зустрічається у писемних джерелах з 1187 р.), на заході формувалась білоруська народність з назвою Біла Русь. Найбільша заслуга великого князя київського перед нащадками, за що вони й прозвали його Мудрим, - це законотворча діяльність як автора Короткої редакції «Руської правди», або «Правди Ярослава», збірника норм права, за яким нормувалося життя тогочасного суспільства.

Київська держава, поклавши початок державотворенню і поширивши ідеї

державності, дала стимул для формування нових політичних і культурних центрів. Галицька земля стала удільним князівством наприкінці IX ст., а після занепаду Київської Русі продовжувала і розвивала її державницькі та духовні традиції протягом 150 років. Князь Роман Мстиславович створив єдине Галицько-Волинське князівство, піклувався про єднання і авторитет своїх земель, підтримував дружні стосунки з Візантією. Його син Данило Галицький продовжував батьківські зусилля з консолідації руських земель. Але саме тоді на Сході Європи з'явилась нова руйнівна сила, яка змітала все на своєму шляху, - монгольські орди.

2. Соціально-політичні вчення в литовсько-польську добу. Розвиток ідей державності в козацько-гетьманську добу

Між княжою та козацько-гетьманською добою Україна перебувала під владою Литви та Польщі. Політична думка цього періоду представлена, насамперед, працями Юрія Котермак-Дрогобича та Станіслава Оріховського (Роксоляна).

У праці Ю. Дрогобича "Прогностична оцінка поточного 1483 року магістра Юрія Дрогобича з Русі, доктора філософії та медицини Болонського університету" висловлено думки про зміцнення сильної королівської влади, зверхність світської влади над церквою.

Одним із перших визначних гуманістів польського та українського Відродження був С. Оріховський який увійшов в історію української політичної думки розробкою ідеї природного права та так званої "піраміди влади". Він виклав своє розуміння суті держави, форми управління нею, бачення проблем політичної влади. С. Оріховський зробив важливий крок до визволення політичної науки від теології. Розробивши низку порад королеві щодо управління державою, він акцентував увагу на тому, що в основі функціонування християнської держави повинно бути дотримання права.

Кінець XVI ст. ознаменувався в Україні зростанням селянсько-козацьких повстань проти іноземних феодалів-поневолювачів та українських поміщиків. Намагаючись збити хвилю народного протесту проти соціального та національного гніту, верхівка українських і білоруських феодалів пішла на змову з правлячими колами Польщі й Ватиканом, уклавши унію православної церкви в межах Речі Посполитої з папським престолом (Брестська церковна унія, 1596 р.). Водночас на захист православних активно виступили К. Острозький (1526 -1608рр.), Г. Балабан (1530 - 1607рр.), М. Копистенський (кінець XVI - поч. XVII ст.) та інші політичні й церковні діячі, які надали дихання особливому жанру політичної ідеології - полемічній літературі.

Одним з найяскравіших представників цього напрямку літературно-політичної творчості став І. Вишенський (1550 -1620 рр.). Він закликав до боротьби з тиранією, пропагував природну рівність людей, колективізм; бачив головне призначення влади (яка належить Богові, а не царям) у ствердженні законності та справедливості. Українські полемісти виступали з ідеями гуманізму і демократії, критикували феодально-кріпосницьку дійсність, всі форми гноблення, засуджували деспотичне управління, Ватикан і католицьке папство.

Збагачували богословську політичну думку XVI - XVII ст. численні православні братства і братські школи, які до того ж дали практичні зразки організації громад на засадах рівності, свободи і братерства. Згодом з них постали колегії, академії, тобто центри розвитку національної культури, освіти і науки.

Люблінська унія об'єднала політично Литву й Польщу в одну федеративну державу – Річ Посполиту, яка певний час була ще нестійким союзом, допоки політичну спільноту не доповнило духовне об'єднання. Оскільки в ті часи духовне життя майже повністю минало в релігійних рамках, духовна єдність спочатку означала єдність релігійну. Такий союз і був укладений 1596 р. у Бресті, що означало скріплення політичного союзу релігійним. Релігійна боротьба мала й політичний характер, вона позначилася одразу і в культурному житті. Школу й освіту почали розглядати як релігійну й політичну зброю, знаряддя національної боротьби. Пожвавішала діяльність численних братств та шкіл, що спричинило появу великої кількості полемічної літератури.

Представниками першого напрямку полемічної літератури (критично-теологічної) були Герасим Смотрицький, Василь Суразький, Христофор Філалет, Іван Вишенський, Мелетій Смотрицький, Захарій Копистенський. Представники другого напрямку (культурно-освітнього) – члени українських братств Стефан і Лаврентій Зизанії, Юрій Рогатинець, Кирило-Транквіліон Ставровецький. (Обидва ці напрямки вкладалися в українську Реформацію, що існувала у двох течіях: реформаційно-єретичній та братській, перша була містично-аскетична, друга – просвітницько-критична, що ставала все більше раціоналістичною).

Певна річ, що, перебуваючи в рамках польської державності, представники обох течій не могли прямо ставити питання про відновлення державності, безпосередню участь в інститутах влади в державі, але вони могли (і робили це) ставити питання про захист українства на різних щаблях управління та самоуправління у державі, захист релігійних свобод, участь у прийнятті окремих політичних рішень.

Серед представників першого напрямку виділяється насамперед Іван Вишенський (бл. 1550 – бл.1620) критикою тогочасного суспільного ладу, запереченням суспільно-політичного укладу Речі Посполитої, критикою Брестської унії, діяльності Ордену єзуїтів (твір «Короткослівна відповідь Петру Скарзі»). Вишенський спробував змалювати певний суспільно-політичний ідеал, який висвітлив у концепції про «істинну» Церкву. Ознаками «істинної» Церкви мали бути добровільна відмова від власності, свята бідність.

У творі «Тренос» (Плач) М.Смотрицький критикував тогочасний суспільно-політичний лад Польщі. Якщо аристократія повинна бути поміркована у владі, то народ мусить терпіти, вважав він. У державі має переважати світська влада.

Представники другого, братського напрямку полемічної літератури, зокрема Стефан і Лаврентій Зизанії, у богословській формі намагалися розв'язувати гострі соціально-політичні проблеми, які хвилювали їх сучасників. Вони закликали до боротьби із соціальною несправедливістю, за свободу совісті, вимагали відокремлення Церкви від держави, захищали гуманістичну ідею, яка визнавала людину рівною божеству.

Політична думка цього періоду поєднала в собі традиціоналізм та новаторство. Основою традиціоналізму був суспільно-політичний устрій запорізьких козаків. Козацький суспільний стан формується лише наприкінці XVI і початку XVII ст. завдяки колонізації південних степів та ідеї козацького імунітету (із впровадженням реєстрового козацтва). Д.Яворницький зазначав, що запорізьке військо і товариство - це община, що скріплена такими рисами, як свобода, рівноправність, братерство, товарицькість, православною вірою, боротьбою з невірними і визволенням із полону християнських невільників, захистом слабих перед сильними. На чолі общини стояла рада, присутність на якій була обов'язкова для усіх. Усі були рівні з однаковими правами, мали по одному голосу. Право висувати пропозиції мали всі. Рішення приймали простою більшістю голосів і воно було обов'язкове для усіх. Існувала й військова старшина. Розподілу влади не існувало, бо кошовий отаман поєднував у собі військову, адміністративну, судову та духовну владу, а в час війни він мав абсолютну владу над усіма учасниками війни. Крім того, кошовий отаман затверджував вибрані на раді нижні чини, узаконював розподіл угідь, ділив військову здобич, прибутки, приймав на Січ, виганяв із неї, входив у дипломатичні зносини з іншими державами, приймав акредитацію іноземних правителів. Проте його величезна, авторитарна влада була обмежена часом, радою і звітами, що їх він давав щороку на початку січня.

Поряд із традиціоналізмом політичне життя потребувало нових форм організації влади, оскільки запорізькі порядки не можна було нав'язати всій Україні.

По-перше, Б.Хмельницький, обраний козаками гетьманом, мав перетворитися у вождя усього народу, що суттєво змінювало інститут гетьманської влади. Сама практика політичного життя унеможлиблювала регулярне переобрання гетьмана, його річні звіти, контроль за його діяльністю. Він став поводитися як глава держави, населення поступово також сприйняло його як такого.

По-третє, новостворена держава потребувала значної кількості адміністрації, тому гетьман почав творити її, надаючи в нагороду за управління земельні наділи з населенням. Це спричинило соціальну напругу. Зменшувалися й елементи народовладдя у козацтві, збільшувалося соціальне розшарування, що спритно використовували супротивники гетьмана. Нова державність спиралася і на релігійне, культурне відродження та діяльність його представників, насамперед П.Могили, що прагнув піднести роль Церкви в державі й суспільстві, хотів рівноправності православ'я із католицизмом; Іннокентія Гізеля, який намагався поліпшити суспільство через самовдосконалення; Юрія Немирича, що сформулював ідею політичного компромісу в образі нейтральної України у федеративному союзі з державами-сусідами; Ф.Сафоновича, що, спираючись на багату історичну джерельну базу, спробував висвітлити синтетично політичну історію України.

Конституція П.Орлика та її політичне значення. Історія козацько-гетьманської держави завершується періодом, який часто називають Руїною, що датується приблизно періодом від Андрусівського миру (1667), Бахчисарайського договору (1681) до гетьманства І.Мазепи (1687). Після Андрусівського миру Лівобережна Україна перетворилася на васала Росії, Запоріжжя мало перебувати під спільним правлінням Польщі і Росії, Південь України затримала до 1699 р. Туреччина. Це змінило зміст української політичної думки наприкінці XVII ст. Вичерпав себе національно-релігійний заклик, під яким було виборено українську державність. Унаслідок Переяславської ради та подальших угод-конституцій наростає обмеження автономії та поступова переорієнтація політичного мислення, щоб узгодити республіканські настрої Козаччини та політичні самодержавницькі прагнення Москви. І все ж, на початку XVIII ст. відбувся останній великий збройний виступ за збереження української автономії (І.Мазепа). Однак повстання було погано підготовлене, завчасне, це й дало негативний результат.

Свідченням підвищення рівня політичної думки стали «Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького», укладені 5 квітня 1710 р. між гетьманом П.Орликом та Військом Запорозьким (народ України). Розглянемо цей історичний документ детальніше, пам'ятаючи, що це початок XVIII ст. – час розквіту абсолютизму в західноєвропейських країнах. У першому пункті були визначені виняткові права православ'я на Україні, у другому та третьому – кордони України з Польщею та царською Росією, вказувалось на необхідність «відновлення давнього з Кримською державою братерства, військової колегатії та підтвердження постійної приязні».

Четвертий і п'ятий пункти торкалися Запорізького Низового війська, звільнення його території від «московських укріплень і фортець», «повернення... міста Терехтемирова з усіма прилеглими землями і переправою». Важливим був шостий пункт, що накреслював контури політичного устрою української держави. Встановлювалась форма представницького політичного правління за допомогою загальної Ради, членами якої була б генеральна старшина, полковники з кожного полку, представники з кожного полку. Гетьман та його наступники мали б радитися з ними «про цілість батьківщини, про її загальне добро й про всі публічні справи».

Сьомий пункт передбачав неможливість гетьману самому «карати... із власної ініціативи і помсти», він мав винести таку справу на розгляд Генерального Суду. Дев'ятий пункт відділяв гетьманські гроші і майно від військового скарбу, встановлювалась щорічна звітність про фінансові справи в кожному полку, невтручання полковників до полкових скарбів.

Десятий пункт обмежував політичну й економічну владу гетьмана, зобов'язував його пильно стежити за податковою політикою, щоб не накладати надмірних податків, щоб вибори урядників, полковників відбувалися вільно і після виборів були затверджені гетьманською владою.

Поряд із Конституціями у XVIII ст. з'явилася і низка праць українських мислителів, що проживали в імперії та мусили або виправдовувати, або навіть захищати імперську політичну доктрину. Імперська доктрина вимагала консолідації, тому про ніяку свободу

говорити не доводилося, представники України мусили зайняти відведені їм місця в імперській системі. У певному сенсі це й зробили С.Яворський та Ф.Прокопович.

Політичні погляди С.Яворського та Ф.Прокоповича. Стефан Яворський (1658–1722) автор насамперед праць «Знаменіє пришествя антихриста та кінця світу» «Камінь віри», численних проповідей. Він прагнув використати на практиці усе позитивне, що мали в собі Католицька і Протестантська Церкви, залишаючись водночас на позиціях православ'я. Спробував окреслити своєрідну піраміду влади тогочасного російського суспільства. На вершині піраміди, на чолі держави стояв імператор, нижче – князі та бояри, що перебували на державній службі, далі – вищі офіцери армії та флоту. Ще нижче – купецтво, духовні чини і, нарешті, простий народ.

Яворський зобразив логічну систему мілітаризованої держави. на верхніх щаблях – перші та другі чини (вельможі царські та військовий генералітет і офіцерство), духовна знать, що освячує таку структуру, була у третьому стані, унизу ж усі посполиті. Як охоронець держави, духовний пастир, він закликав «людей простонародних до смирення та послуху владі». Підтримував Яворський і заходи царя Петра I, спрямовані на створення регулярного війська, дбав про підвищення авторитету військового чину. У праці «Камінь віри» Яворський засуджував намагання царя втручатися у духовні справи, бо лише Церква може вирішувати і про віру: «...Царі більше панують над тілом, ніж над душами».

Певний внесок в українську політичну думку зробив Феофан Прокопович (1681 - 1736). Прокопович вивів тезу, що в додержавному житті людей були і мир, і війна, і любов, і ненависть, добро і зло. Однак природним для людини є творити добро, це дар її природи, як і совість, що спонукає людину на це добро. Він назвав низку природних законів, які спирались на інстинкти, і вказував, що скрізь «бажаним був вартівник і захисник і поборник закону, і то є державна влада». Тобто б і проти нього не можна діяти. Тому влада в нього набувала абсолютистського характеру, і Прокопович засуджував усілякі виступи проти монаршої влади.

Етико-гуманістична концепція Г.Сковороди. Творче життя Сковороди пройшло певну еволюцію. На першому етапі зароджувалось його етико-гуманістичне вчення, на другому – реалізувалось. До кінця 60-х років він займався передовсім проблемами самопізнання, у середині 70-х років – духовного світу, а пізніше – Святого Письма. Основною проблемою філософії Сковороди була людина, її щастя і шляхи досягнення цього щастя. На відміну від західноєвропейських мислителів, що визначали сутність людини, зважаючи на її природу, Сковорода визначав природу, виходячи із сутності людини. Тому все повинно бути підпорядковане розумінню людини, з'ясуванню шляхів до її щастя, ж людини в її самопізнанні. Пізнавши себе, людина вибере заняття та організує свій спосіб життя, бо «не можна знайти поза собою. Істинне щастя усередині нас є. Безперервно думай, щоб пізнати себе».

3. Основні напрямки розвитку суспільно-політичної думки в Україні XVIII-XIX ст.

Головними джерелами відродження національної свідомості з кінця ст. XVIII були напівстихийні національні народницькі течії, українські політичні традиції, а також вплив західноєвропейських філософських систем, ідей Французької революції та романтизму.

20 – 40 роки XIX ст. – це час виникнення та діяльності декількох таємних товариств, що прокламували кардинальні соціально-політичні перетворення у Росії. Це були товариство дворянських революціонерів (Південне товариство), Товариство об'єднаних слов'ян (1823–1825), Малоросійське товариство (1821 – 1825) та Кирило-Мефодіївське товариство (1846–1847). Якщо Південне товариство у програмних документах допускало повалення самодержавства, встановлення республіки, ліквідацію кріпацтва, але не передбачало державної автономії України, то вже Товариство об'єднаних слов'ян, виступаючи за такі ж глибокі зміни, домагалось утворення федеративної республіки, куди б увійшли на рівних правах Україна, Польща, Росія та інші слов'янські держави. Ще радикальнішим було Малоросійське товариство, яке очолив В.Лукашевич, –

за кінцеве завдання члени товариства поставили собі здобути незалежність України. Із досить радикальною соціальною програмою і поміркованою політичною виступили провідники Кирило-Мефодіївського товариства. У програмних документах «Устав», «Закон Божий» (Книга буття українського народу), які підготував Микола Костомаров (1817 – 1885), були викладені головні пункти концепції історичного розвитку, політичної доктрини та ідеологічної системи товариства. Історична концепція спиралася на ідеї християнського соціалізму, в основі якої було твердження, що шлях до врятування людства лежить через досягнення Царства Божого. У ньому мали б панувати загальна справедливість, свобода, рівність і братерство. Головною метою діяльності товариства й мала б бути боротьба за реалізацію цих ідеалів. До політичної доктрини були включені такі моменти: походження усякої влади від Бога, положення, що влада не може бути абсолютною, самодержавною, бо «хоч який добрий чоловік буде, але як стане самодержавно панувати, то зіпсується». Костомаров засуджував будь-яку самодержавну владу як таку.

Наступний етап розвитку політичні думки пов'язаний з творчістю М. Драгоманова (1841-1895). Для його поглядів були притаманні такі ідеї: як погляди на походження держави і права, які розвиваються від родоплемінної організації до держави. Визначальними чинниками в цьому розвитку були людський розум, сім'я, еволюція матеріального виробництва, концентрація землі внаслідок завоювань, а також класова боротьба. По-друге, М. Драгоманов розробив питання про суть держави і права у зв'язку з різними формами політичної організації суспільства. Головним критерієм оцінки політичної організації є служіння народові. Суть держави полягає не у формі побудови держави, а у правах, якими наділені громадяни, у загальному змісті правового статусу свободи особи в даній державі, стані прав націй.

По-третє, М. Драгоманов приділив значну увагу формі держави. Найкращою формою він вважав федерацію, яка може утвердитися із зменшенням централізації, а навіть децентралізацією держави. Творити федерацію мали б вільні самостійні утворення «знизу догори». Поступово федерація мала б втрачати свої державні функції та перейти до чистої адміністративної автономії і децентралізації.

Громадівець Сергій Подолинський (1850–1891) теж виходив із засади, що основою майбутньої демократичної держави повинна стати «громада» – об'єднання людей для виконання виробничих функцій і вирішення громадських справ. У своїй невеличкій праці «Парова машина» він зазначав, що громади будуть об'єднані федеративними зв'язками, тобто продовжував лінію Костомарова, Драгоманова. Система громад творитиме федеративну республіку, це буде диктатура трударів. І все ж Подолинський, хоч і був прихильником марксизму, виступав проти революційного терору як засобу боротьби з контрреволюцією.

Аналізуючи політичні погляди М. Драгоманова, С. Подолинського, ми досить віддалилися від початкових ідей громадівського руху, який все більше диференціювався. Його ліве крило знайшло продовження у радикально-демократичній течії, представниками якого були насамперед І. Франко, Ю. Бачинський. Другий напрямок громадівського руху знайшов своє відображення у творчості М. Грушевського та молодого покоління національно свідомих українців – І. Липи, Б. Грінченка та М. Міхновського.

Визначним представником радикально-демократичної течії був Іван Франко (1856–1916), один із засновників Радикальної партії Галичини (1890), провідний діяч Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ). І. Франко свою увагу концентрував на кількох головних проблемах.

По-перше, це аграрна проблема, шляхи її розв'язання у Галичині, принципи розв'язання селянського питання загалом. По-друге, це робітничая проблема, аналіз важкого життя робітництва (його так званий «бориславський цикл»), обґрунтування його провідної ролі в боротьбі за соціальне й національне визволення. Розуміючи під робітництвом усіх, хто працює (інтелігенцію, дрібних власників-селян, ремісників), він не

виділяв окремо власне пролетарів, робітників, що не мають жодної власності на засоби виробництва. Тому Франко не підтримував марксистської ідеї про месіанське призначення пролетаріату та його диктатури.

По-третє, він виступав за зменшення ролі держави у процесі становлення нового ладу. Франко виступав за пряму демократію, що спиралася б на широке самоуправління общин та країн, поєднаних у федерацію. Тому він не підтримував марксистської думки про зростання ролі пролетарської держави у перехідний період, через неминуче зростання прошарку бюрократії, яка відсторонить трудові маси від влади (ст. «До історії соціалістичного руху»).

По-четверте, це національна проблема. Франко був за демократичне розв'язання її, за рівність націй, проти месіанізму, проти ігнорування національного питання. Як український патріот Франко підкреслював, що все, «що йде поза рами нації, – це або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді б прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді б широкими «вселюдськими» фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації».

По-п'яте, І.Франко аналізував загальні проблеми суспільного розвитку, людського поступу, права та політичного життя тогочасної Європи. Він притримувався позитивістських концепцій, еволюціонізму. В окремих його положеннях відчувається вплив так характерного для українських мислителів гердерівського підходу до історії, культури. Він критикував лібералізм за формалізм у дотриманні права, не захоплювався і марксистським баченням демократії.

Наприкінці XIX ст. значної популярності набула книга члена радикальної партії Юліана Бачинського (1870–1940) «Україна ingredienta». Популяризуючи марксизм, Бачинський чи не вперше спробував конкретизувати марксистські постулати стосовно специфічних.

Була зроблена спроба політичного й економічного прогнозування у Галичині й Україні. Поставивши вперше, на відміну від федералістів, питання про повну самостійність України, Бачинський зазначав, що ця незалежність «не лише від Польщі, але і від Великороси узасаднена, що ... обидві вони тягнуть в неї поживні для себе соки...» У зв'язку з цим, писав він, Україна «як проти Польщі, так і проти Великороси буде мусіла вступити до бою... від обох тих націй буде мусіла добиватися політичної відрубності, політичної самостійності». Бачинський був біля початків формування національно-радикальної течії, що незабаром зайняла повністю самостійницькі позиції в українській політичній думці. Водночас він вважав, що треба неодмінно роз'яснювати українському громадянству «ті суперечності економічні, які заходять між поодинокими територіями в Росії, й головне... ті економічні суперечності, які заходять між Україною та рештою Росії, і на ті наслідки, які виходять із сего для культурного розвитку України». Шлях осягнення національної незалежності він вбачав у поступових реформах і насамперед боротьбі за культурно-національну автономію.

Пожвавлення національно-визвольного, революційного руху наприкінці XIX ст. відобразилося і в появі нових ідей та нового покоління політичних діячів, що зайняли чіткі національні позиції. Перша організована поява цих «національно свідомих українців» відбулася у 1891 р., коли група студентів на чолі з І.Липою, Б.Грінченком та М.Міхновським створила «Братство тарасівців», які у сфері політики хотіли повного визнання українців як окремого народу в межах демократичної федеративної Росії. У 1900р. молоді українці заснували Революційну українську партію (РУП), що стала першою у Східній Україні політичною партією, яка мала на меті боротьбу за національні права й соціальну революцію. Основним автором програми партії став Микола Міхновський (1873–1924). В основу програми була покладена промова самого Міхновського та текст книги «Самостійна Україна». Проаналізувавши з правового боку зміст та форми так званих «переяславських статей», він дійшов висновку, що вони були угодами, виконання яких згідно з правом обов'язкове для обох сторін. Однак оскільки

Росія односторонньо порушила укладену угоду (ліквідувала обумовлену автономію України), то Україна має право теж не дотримуватися укладеної угоди.

Під час революції 1905 р. Міхновський був одним з основних авторів проекту Конституції України. Опертий на принцип федералізму проект зазначав, що українська держава мала б бути спілкою «вільних і самоправних земель», яких передбачалося дев'ять. Згідно з п.п.30 і 31 держава мала називатися Всеукраїнською спілкою, влада повинна була належати народові, законодавча - двопалатному парламенту - Раді представників і Сенатові. Президентів мала належати вся виконавча влада, він був би головнокомандувачем. Було передбачено механізм усунення Президента, якщо він порушить право.

4. Соціально - політична думка в Україні на початку ХХ ст. Становлення сучасної політичної науки в Україні.

Значний вплив на формування української політичної думки на зламі століть, і особливо в першій половині ХХ ст., мав відомий учений-історик, державний діяч Михайло Грушевський (1866-1934). У своїх численних статтях, книгах, зокрема багатотомній «Історії України-Руси», працях «Початки громадянства», «З історії релігійної думки на Україні», він уперше в загальних рисах сформулював національну політичну доктрину. Грушевський ствердив, що рушійною силою прогресу є різноманітні потяги людей, але насамперед ті, що спираються на два головних протилежних інстинкти: колективістський (солідарний) або альтруїстичний та індивідуалістський, бо все людське життя було «вічною зміною, вічним чергуванням потягів до колективізму та індивідуальної самозадоволеності (автаркії)». Усе ж головну роль, вважав Грушевський, відігравав «той загальний психологічний тон, який переходить через усі сфери життя – в одних виявляє себе в організаційних формах, в інших - більше в настроях, але всі їх підводять під той потяг до солідарності...».

По-друге, головнішою рисою будь-якої доктрини є її владний характер, аналіз джерел, форм та принципів реалізації влади. Розглядаючи розпад племінно-родового ладу, що економічно виявився у приватизації і роздержавленні власності громад, Грушевський вказував, що цей процес сягнув завершеності з виникненням влади. Він проаналізував джерела влади. Першим джерелом назвав релігійний культ тодішніх племен, з якого виросла ідея «божеського» походження старшини і лідерів (ватажків). Другим джерелом він назвав матеріальний «добробут», який «скріплював владу ватажків і владних верств далеко вірніше», ніж інші чинники. Третім джерелом Грушевський назвав постійну військову дружину («оружна банда»), яка поставила моральний авторитет влади на міцний фундамент примусу і сили. Унаслідок «поєднання» усіх вказаних джерел утворюються різні типи і форми влади та держави: демократичні, аристократичні та конституційні монархії.

По-третє, Грушевський виклав своє розуміння державної організації – «державного укладу цивілізованих народів». Атрибутом усякого державного ладу є право, яке виражає панівні відносини між суб'єктами й об'єктами в рамках політичної організації. Право гарантується усією сумою соціально-психологічних сил, які є у громадянства, а примус - лише один із родів гарантії. Як для владних відносин усередині держави, так і для еволюції самої державності характерним є наростання конкурентної боротьби, суперечностей по вертикалі структури суспільства.

Будучи соціалістом за світоглядом, М.Грушевський замість реальної нагоди відродження самостійної української держави тривалий час обстоював ідею перетворення Росії на федерацію, де Україна набула б статусу автономії. Лише в IV Універсалі Центральної Ради він відійшов від цієї позиції.

Це питання було б висвітлено неповно, якщо оминати внесок інших українських соціалістів у розвиток політичної думки, зокрема В.Винниченка та П.Христюка. Оминаючи аналіз творчої суспільно-політичної спадщини Володимира Винниченка (1880 – 1951), спробуймо коротко проаналізувати його велику синтетичну працю, у якій він

пробував дати відповідь на питання: у чому ж причина невдачі національної революції 1917–1920 роках?

По-перше, у нечіткості політичної орієнтації суб'єкту влади – Генерального Секретаріату (Головою якого він був), Директорії (Головою якої він був), політичних партій, насамперед Соціал-демократичної.

По-друге, політичний суб'єкт української влади допустив роздвоєння національної ідеї, що дезорієнтувало народні маси.

По-третє, В.Винниченко висунув власну концепцію листопадового 1918 р. повстання як української селянсько-робітничої революції. Головними її структурними елементами були поєднання соціально-економічних чинників із національно-політичними при переважанні перших. Так, він писав: Директорія повинна була одразу задекларувати, «...що на першому місці стоять соціально-економічні інтереси працюючих мас». Далі треба було чітко заявити, що «керівництво ведеться колективом, партіями, а не окремими особами...», що рух (селянсько-робітничий) є республіканський і що в той же час чисто національний, український, проти руської буржуазії й німецької гетьманщини». Повернення Директорією усіх соціальних і політичних здобутків революційної демократії, тобто повернення усіх демократичних свобод, знищення старост і відновлення демократичних місцевих як міських, так і земських самоврядувань. Подальшим елементом мав стати верховний законодавчий орган – український парламент, який «твердо й непохитно закріпить їх на вільній українській землі», – писав Винниченко. Нарешті, центральним структурним елементом концепції мала стати кардинальна політична зміна – «прийняття системи радянської влади на Україні». Тим самим, вважав він, «ми стали б на ґрунт чисто соціалістичної революції». Звичайно, цим би відштовхнуто було від влади масу поміркованих, дрібнобуржуазних власників. Однак виграш був би подвійний, бо «ми придбали б для українського національного відродження таких активних і сильних прихильників, як пролетаріат села й міста». Окрім того, «тим самим позбавляли б руських більшовиків можливості виступити проти нас і прагнути до захоплення влади». Таким кроком, зазначав Винниченко, «ми ставили національно-державну українську ідею в рівні умови боротьби з руською ідеєю на Україні».

Чимало положень національно-державницького напрямку абсолютизував Дмитро Донцов (1883–1973). За змістом націоналізм XIX ст. не задовольняв Донцова через його раціоналізм, наукові знання, через віру в непорушні закони суспільного розвитку, пошуки загальнолюдської правди, через доктрини лібералізму, соціалізму. В політиці цей націоналізм виступав за федерацію, не прислуховувався «до містичного голосу крові». У наслідку ми мали «світогляд не нації, а верстви, провінції, плебсу... Це світогляд націй-паріїв, націй-феллахів... Це був світогляд нижчих рас, переможених».

Другою провідною ідеєю Донцова була ідея переорієнтації українства на Захід. Він пояснював це тим, що Росія – інший світ, інша цивілізація. Суть несумісності двох світів Донцов побачив у тому, що «аморфна російська маса може бути ведена лише абсолютизмом, самодіяльна європейська суспільність – лише самоокцією». Україна ж культурою, засадами в соціальному житті (відсутність «мира»), у політичному (початки конституції, волелюбність), а також у релігійному житті залишилась з Європою. Тому головною заповіддю закордонної і внутрішньої політики мусить бути «повна сепарація від Росії... плекання всіх засад західної культури... і там, і тут стисла сполука з Європою...».

Третьою політичною ідеєю, навіть концепцією, стало опрацювання підстав нового українського націоналізму XX століття. Головними чинниками нового націоналізму мали бути: вольовий – «...на цій волі (не на розумі), на догмі аксіомі, (не на доведеній правді), на самостійнім... на бездоказовім пориві, мусить бути збудована наша національна ідея». Другим чинником мало бути прагнення до боротьби, свідомість її конечності. Третій чинник – романтизм, який є догматичним, а отже, глибоко релігійним відчуттям, що часто в історії з'являється у формі різних «легенд», «міфів». Четвертим чинником повинні стати фанатизм і «аморальність». Фанатизм випливає з релігійного характеру, бо віруючі

дивляться на свої ідеї, як на правду, що обов'язкова для усіх. «Усяка нова ідея нетолерантна...», – зазначав Донцов. До того треба додати, що фанатизм є аморальним, тобто він суперечить буденній моралі, звичайний міщанин підходить до «загальнонаціональних, узагалі громадських справ ...з міркою своїх приватних вигід, турбот та інтересів». П'ятим чинником має бути «легкий синтез між націоналізмом і інтернаціоналізмом», тобто своєрідний імперіалізм, а всякий імперіалізм є трохи транснаціональний або інтернаціональний за своїм характером. Оскільки нації діляться на панівні й непанівні, то обов'язок панівних націй – здійснювати експансію, бо до того їх зобов'язують «інтереси поступу».

У 1930-х роках Донцов у багатьох статтях висвітлював питання тактики політичної та ідеологічної боротьби, пробував відгукнутися на актуальні проблеми, що дедалі більше загострювалися і для України у зв'язку з майбутнім зіткненням двох тоталітарних режимів.

У 1930-х роках була сформульована політична доктрина нового націоналізму, тісно пов'язана з організаційною розбудовою ОУН, опрацюванням та прийняттям її програми.

Представниками консервативного напрямку були В.Липинський, С.Томашівський, В.Кучабський. Найоригінальніша й найпоширеніша була доктрина, яку сформулював В'ячеслав Липинський (1882 – 1931) у книзі «Листи до братів-хліборобів». Суть доктрини можна звести до декількох положень.

По-перше, політичним ідеалом для України повинна бути спадкова трудова монархія на чолі з гетьманом. Уся повнота виконавчої влади мала б концентруватися у руках гетьмана, як прем'єра та головнокомандувача.

По-друге, Липинський обгрунтував необхідність встановлення в Україні особливого політичного режиму влади – класократії. Суть його в запереченні принципів республіканської парламентської демократії. Вирізняючи три типи політичної влади, він виводив типи політичних режимів: демократичний, охлократичний та класократичний. Лише класократичний режим дає певну рівновагу між верствами «войовників», «продуцентів» та «інтелігентів», між консерватизмом і прогресом. Залежно від того, які завдання стоять перед державою, виникає потреба в тій чи іншій владній верстві. На період становлення державності та розвитку монархії відчувається потреба, щоб при владі були сильні войовники-продуценти, а духовна влада – у руках інтелігенції. Класократія – це режим, коли владу реалізує активна меншість – аристократія, що є результатом виділення кращих з усіх суспільних груп. Законодавчу владу в такому режимі мали б дві законодавчі палати – територіальна й трудова, в які б входили відповідно представники території та класократичних трудових організацій.

По-третє, Липинський сформулював концепцію аристократії, в основу якої поклав принцип «територіального патріотизму». Звідси «українцем єсть всякий, хто хоче, щоб Україна перестала бути колонією; щоб з різних її племен, рас і вір постала одна Держава Українська. А творцем України єсть той, хто в святе діло незалежнення української колонії приносить усе найкраще, що єсть у ньому».

По-четверте, доктрина реалізувалася з допомогою ідеології консерватизму, християнської релігії, почуття солідаризму, що разом мало б сформувати єдину ідеологію класократії.

По-п'яте, важливою у доктрині була концепція хлібороба як головної рушійної сили політичного процесу. Саме хлібороби-власники мали б відновити втрачену державність. Почуття власності на землю настільки сильне, що воно перемаже інші прагнення, бо є найстабільніше, навіть постійне. Липинський зазначав, що головним тут є «вічна психологія господаря-хлібороба, однакова від Рюрика і до сьогоднішнього дня». Окрім того, Липинський визначив напрямки закордонної політики монархії: «Політичний союз з Білорусією і Великоросією – це категоричний імператив закордонної політики нашої майбутньої держави».

Подібною була і доктрина, яку сформулював С.Томашівський у збірнику «Під

колесами історії». Правда, він не відкидав республіканського устрою як результату еволюції монархії, виступав проти централізму, за самоврядування. Томашівський підтримував традиційні для Галичини зв'язки із Західною Європою, Католицькою Церквою.

В.Кучабський у монархічній доктрині акцентував на союзі з армією, на плеканні мілітаристського духу як важливішого чинника в державотворчих процесах.

У національно-державницькому напрямку української політичної думки основою став націоналізм. Це було продовження ідей М.Міхновського, з якими виступив С.Дністрянський (1870–1935), що в працях «Нова держава», «Погляд на теорії права і держави» дав своє розуміння національної ідеї, визначив поняття «нація» і «народ», «держава». Він використав географічний детермінізм для національного самовизначення, проаналізував під тим кутом зору демографічний, соціально-економічний, етно-політичний стан України, вивів konieczність самовизначення на своїй національній території для української нації, тобто обґрунтував право української нації на самовизначення в її етнічних кордонах.

В.Старосольський (1878–1942) у книжці «Теорія нації» тісно пов'язав поняття нації з державою, ствердивши, що «нація по своїй натурі мусить керувати свої зусилля на опанування державою: вона не тільки родиться разом з волею політичного самовизначення, а й перестає існувати як нація, коли тратить цю волю». Старосольський вважав, що нація вимагає передання собі всіх компетенцій держави, вона мусить заволодіти цілим державним механізмом. У постулаті, який він вивів, стверджувалось, що тільки-но приймати твердження замало: «Кожна нація є державою».

5. Утвердження сучасної політичної науки в Україні.

У роки радянського політичного режиму, панування марксистсько-ленінської ідеології політична думка в Україні фактично не просунулась уперед порівняно з ідеями та думками, висловленими її найвидатнішими представниками в дореволюційні часи та в еміграції. Це пов'язано, насамперед, з тим, що в СРСР політичну науку переважно репрезентувало таке вузько класове і догматичне вчення, як «науковий комунізм». Тому, отримавши незалежність, Україна змушена була починати фактично з азів політичної науки, без якої неможливий демократичний розвиток жодної держави.

У 90-ті роки ХХ ст. в Україні розпочався справжній політологічний ренесанс. Поступово були реформовані старі й створені нові кафедри політології у ВНЗ, виникли відповідні відділи в академічних інститутах, наукові установи.

Звичайно, все це виникло не на порожньому місці. Безцінним для політичного відродження України став досвід світової політичної науки. Особливо тих зарубіжних установ, де постійно вивчають українську політичну думку, розвивають політичну науку та аналізують сучасні політичні проблеми й перспективи розвитку нашої держави. Насамперед, це наукові українські заклади в еміграції. Серед них слід відзначити такі:

Український соціологічний інститут у Відні. Перший науковий український заклад в еміграції, заснований в 1919 р. М. Грушевським. Проіснувавши до 1922 р., інститут – підготував і видав друком низку праць М. Грушевського, М. Драгоманова, С. Подолинського та ін.

– Український вільний університет. Науково-педагогічний та видавничий український заклад, заснований у Відні. Потім функціонував у Празі, а з 1945 р. - у Мюнхені.

- Східно-Європейський дослідницький інститут ім. В. Липинського. Діє з 1963 р. у Філадельфії (США). Тут зберігають, опрацьовують та публікують архівні матеріали і творчий доробок В. Липинського, інші документи, пов'язані з новітньою історією України.

У 90-ті роки ХХ ст. заявили про себе і вітчизняні політологічні центри. До них, зокрема належать:

– Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Науково-дослідна установа, де опрацьовується широке коло правових, політичних і міжнародних проблем,

що мають важливе значення для розвитку як юридичної, так і політичної науки, становлення української правової держави. Основні напрямки наукових досліджень - теоретичні і прикладні проблеми формування України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави; роль закону в регулюванні суспільних відносин; ефективність реалізації чинного законодавства; історія розвитку політико-правових інститутів в Україні; права і свободи людини і громадянина та ін.

– Українська асоціація політологів. Створена в 1991 р. у Києві з метою сприяння розвитку політичних наук в Україні, підготовки наукових кадрів, дає рекомендації для поліпшення соціально-політичної ситуації в республіці, підтримки зв'язків і обміну досвідом із політологічними центрами зарубіжних країн і міжнародних організацій.

– Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України - науково-дослідна установа, створена в 1991 р. у Києві. Основний напрям діяльності - дослідження закономірностей політичного розвитку та етнонаціональних процесів. У структурі інституту діють відділи етнополітологи, теоретичних і прикладних проблем політології, національних меншин та ін. Також при цій установі діють наукові центри політичних технологій, історії політології, проблем церкви та етноконфесійних досліджень й ін.

– Українська академія політичних наук. Добровільна громадська організація, що об'єднує науковців, викладачів навчальних закладів, працівників органів державної влади та управління, місцевого самоврядування з метою сприяння розвитку політичної науки.

Поряд з державними установами проблеми політичної науки вивчаються і досліджуються цілою низкою приватних установ. Значну роль у розвитку прикладної політології відіграють соціологічні центри, які постійно проводять соціологічні дослідження політичної думки населення України і дають свої експертні оцінки політичним рішенням, рекомендації щодо вирішення тих чи інших політичних проблем.

Утвердженню політичної думки в українському суспільстві в сучасних умовах значною мірою сприяє система вищої і, частково, середньої освіти в Україні, яка зорієнтована на затвердження політичних знань у молодіжному середовищі.

Література:

Гелей С.Д, Рутар С.М. Політологія. Навчальний посібник/Гелей С.Д, Рутар С.М. – К.,2012. Режим доступу:http://culonline.com.ua/Books/politologia_Geley.pdf

Історія політичної думки : навч. посіб. [Електронний ресурс]/ укладач Карасевич А. О. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2013. – 651 с. – Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Karasevych_Anatolii/Istoriia_politychnoi_dumky.pdf

Подлесный Д. В. Политология : учеб. пособие [Електронний ресурс]/ Д. В. Подлесный ; Нар. укр. акад. – Харьков : Изд-во НУА, 2016. – 164 с. – Режим доступу: <http://www.studfiles.ru/preview/1840552/>

Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс]/ За наук. ред. д-ра політ. н. Хоми Н. М. [В. М. Денисенко, О. М. Сор- ба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2014. – 778 с. – Режим доступу: http://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Політол.-енцикл.-словник_2014.pdf

Скочиляс Л. Політологія: навч-метод. посібник [Електронний ресурс] / Л. Скочиляс, О. Шиманова., Р. Парійчук-Брухаль. – Л. : ПП Сорока Т. Б., 2014. – 192 с. – Режим доступу: http://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3442/1/POSIBNYK_POLITOLOGIYA.pdf

Тема 3. Основні ідейно – політичні течії

Огляд теми: Поняття структура і функції політичної ідеології. Лібералізм і неолібералізм. Консерватизм і неоконсерватизм. Соціалізм і сучасна соціал-демократія. Націоналізм і його форми. Фашизм і неофашизм.

1. Поняття та функції політичної ідеології

Ідеологія може виражати інтереси й цінності різних за своєю чисельністю й впливом, однак досить великих суспільних груп. Традиційно головними носіями ідеології були класи: буржуазія, робітничий клас, селянство, дрібна буржуазія та ін., а також нації. У наші дні в індустріально розвинених демократичних державах у зв'язку із втратою класовою диференціацією колишньої політичної значущості на передній план все помітніше виходять інші, у тому числі й не матеріальні цінності, що виражаються, наприклад, в ідеології «зелених». Ідеологія може бути виражена в різних формах: економічній, релігійній, правовій та ін. Вона вважається розвинутою, зрілою, коли стає політичною ідеологією, тобто виражає колективні цінності й інтереси в обов'язковій для всього суспільства формі. Політична ідеологія зв'язує цілі, яких дотримуються в ній, та ідеали з реальною політикою, певним державним і суспільним устроєм. Одні політичні ідеології спрямовані на стабілізацію політичного порядку, його збереження й зміцнення, інші виявляють прагнення до змін у суспільно-політичному житті, до зміни владних еліт, політичної модернізації.

Виступаючи одним із найважливіших компонентів політики, ідеологія відіграє важливу роль у соціальному житті, виконує в суспільстві наступні функції:

Оволодіння суспільною свідомістю. Будь-яка ідеологія прагне залучити на свій бік якомога більшу кількість людей і направити їхню активність на реалізацію властивих їй цілей, завдань і пріоритетів. Здійснення цієї функції допускає наявність як органічної складової частини політичної ідеології критеріїв оцінки минулого, сьогодення й майбутнього в політичному житті суспільства.

- Прагнення ідеалізувати майбутнє. Політична ідеологія, як правило, не ставить завдання наукового обґрунтування свого змісту, своїх положень і висновків. Її завдання - збуджувати віру в правильність обраної окремою суспільною групою політичної, економічної й соціальної стратегії розвитку суспільства.

– Компенсація соціальної незадоволеності надією на благополучну зміну соціального буття. Це спричинено, з одного боку, тим, що політична ідеологія відображає дійсність у формі ідеалів і цілей, які погано погоджуються з науковим обґрунтуванням. А з іншого боку, практична перевірка положень політичної ідеології утруднюється складністю, різноманіттям і суперечливістю соціально-політичних процесів.

– Спрямованість на інтеграцію суспільства. Виражаючи інтереси певної соціальної групи або класу, політична ідеологія спрямована на об'єднання суспільства в цілому. Найбільш яскраво інтеграційна функція проявляється в національних ідеологіях, що прагнуть згуртувати всіх представників націй на досягнення загальних цілей, особливо при протистоянні іншим націям або державам.

2. Лібералізм та неолібералізм

Історично першою світовою політичною ідеологією, що здобула значне поширення серед різних народів планети, посідає лібералізм (від лат. *liberalis* – вільний). Він сформувався на основі соціальних вчень Т. Гоббса, Дж. Локка, П. Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, А. Сміта, І. Канта та інших мислителів XVII-XVIII ст. і досяг своєї найбільшої теоретичної. Систематизації та класичної завершеності в XIX ст.

Лібералізм – це ідеологічна та політична течія, яка об'єднує прихильників парламентського ладу, вільного підприємництва, демократичних свобод.

Ранній лібералізм виражав інтереси третього стану й, насамперед, буржуазії, яка боролася проти феодальних обмежень, утисків з боку знаті й абсолютистської держави.

Базові цінності класичного лібералізму містять у собі наступні положення:

- абсолютна цінність людської особистості й природна (під народження) рівність

всіх людей;

- існування певних невідчужуваних прав людини, таких як право на життя, волю, справедливість;
- державотворення на основі загального консенсусу і метою збереження і захисту природних прав людини;
- саморегулювання економіки за законами конкуренції і вільного ринку;
- релігійна віротерпимість і переведення моралі в приватну справу та ін.

У ході історії зміст ліберальної ідеології зазнав істотних змін і значно відрізняється залежно від періоду часу, конкретних країн і партій. У своїй завершеній, класичній формі лібералізм сформувався і затвердився в державному устрої Великобританії, США, Франції та в інших європейських країнах у другій половині XIX ст.

Однак уже на початку XX ст. політична практика ліберальних держав поставила під сумнів низку ліберальних цінностей та установок. В умовах глибокої класової та соціальної нерівності, проголошувана лібералізмом індивідуальна свобода й права особистості, багато в чому залишалися привілеєм заможних класів. Найбільшої гостроти суперечності в західних країнах досягли в 20-ті роки XX ст., які ввійшли в історію як «ера великої депресії». Економічні і соціальні стреси цих років вимагали перегляду теоретичних і політичних принципів ліберальної доктрини.

На зміну «класичному лібералізму» була розроблена концепція «нового» або «соціального» лібералізму.

У фундамент концепції «нового лібералізму» були покладені ідеї англійського економіста Д. Кейнса, що обґрунтував необхідність контролю з боку держави за економічними процесами.

Гаслом «нового лібералізму» стала «державна загального добробуту» з її програмою допомоги найбільш незахищеним суспільним прошаркам на основі активного втручання держави в економічне життя через податки, державну власність, бюджет, планування. Характерною рисою «нового лібералізму» стала активна соціальна політика: доступне всім медичне обслуговування, безкоштовна шкільна освіта, розширення системи соціального забезпечення й т. д.

Після Другої світової війни на шляху реформування європейського суспільства лібералізм одержав «другий подих». Ліберальні партії знову стали реальною політичною силою в Англії, США, Німеччині, Японії, а також в інших індустріально розвинених державах.

Кризові явища в західному суспільстві в 70-х р. XX ст. поставили перед ідеологами ліберальної думки складне завдання: розробки нових підходів до соціальних, економічних, політичних проблем сучасного постіндустріального суспільства. Цю фазу у розвитку лібералізму відносять до неолібералізму.

Економічна платформа неолібералізму заснована на поєднанні механізму вільного ринку з державним контролем за економічним життям. На зміну забороні державного контролю приходять заохочувальні заходи. Неоліберали розробляють програми роздержавлення власності, виступаючи за народну власність. Вони також вимагають вирішальної децентралізації державного регулювання, свого роду поділу функцій між вищими і нижчими органами державної влади.

Як і раніше, неолібералізм відстоює максимально можливу свободу особи, пріоритет інтересів і прав людини та родини перед соціальними групами, класами або державою.

Ідеологія і політика лібералізму й нині має багато прихильників. Сучасний ліберальний рух нараховує понад 100 партій з чисельністю понад 3 мільйони членів; більшість з яких об'єднані в Ліберальний Інтернаціонал, створений ще в 1947 році.

В Україні також: є кілька політичних партій, які дотримуються ліберальної ідеології. Але істотної підтримки виборців на виборах вони не отримують.

3. Консерватизм і неоконсерватизм

Консерватизм – це політична ідеологія, яка орієнтується на збереження, підтримку існуючих форм економічного, соціального, політичного життя, традиційних духовних цінностей.

Термін «консерватизм» походить від латинського - охороняю, зберігаю. Консервативна політична ідеологія виникла як реакція на ідеали, напрям думок, вимоги та реальні успіхи лібералізму, і насамперед, на радикальні ідеї й перетворення Великої французької революції 1789 р. Вперше термін «консерватизм» увів у науковий обіг Французький письменник Ф. Шатобріан, засновник журналу «Консерватор» (1818-1820 рр.). Найвідоміші представники раннього консерватизму – англійський мислитель і політичний діяч Е. Берк, французькі суспільні діячі Ж. Местр і Л. Бональд.

У розвитку консерватизму можна виділити два етапи: класичний консерватизм і неоконсерватизм.

Основні ідеї класичного консерватизму:

- визнання обмежених можливостей людського розуму у пізнанні суспільства та недосконалості людської природи;
- в економічній сфері акцент робиться на розвиток приватного підприємництва, запереченні жорсткого контролю держави за функціонуванням економіки;
- недоторканість, святість приватної власності;
- ефективна державна влада, основним завданням якої є: підтримка законності та правопорядку в суспільстві;
- держава вторинна щодо громадянського суспільства, яке має морально-релігійні засади;
- політика підпорядкована релігійній моралі;
- функціонувань суспільства врегульовують не лише закони, але й звичаї;
- переконаність про вроджену нерівність людей.

Консерватизм як ідейно-політична течія відображає ідеї, ідеали, орієнтації, ціннісні норми тих класів і соціальних груп, становищу яких загрожують об'єктивні тенденції суспільно-історичного й соціально-економічного розвитку. Часто консерватизм буває своєрідною захисною реакцією середніх і дрібних підприємців, фермерів, ремісників, які відчувають страх перед майбутнім, що спричиняє невизначеність і часто погіршення соціального статусу.

У середині 70 – х рр.. ХХ ст. починає формуватися неоконсерватизм, який формувався в процесі перегляду ідей, цінностей класичного консерватизму та лібералізму, і можна вважати, що він є їх своєрідним синтезом.

У теоріях неоконсерватизму підкреслюються такі дві важливі думки: 1) необхідність обмеження індивідуалізму сучасної людини; 2) ідея зміцнення політичної та духовної єдності нації, збереження її самобутності. Неоконсерватори вважають, що пріоритетними в соціальному розвитку є інтереси держави та нації, а не окремого індивіда.

Неоконсерватори виступають проти надмірного обкладання податками великого капіталу з метою перерозподілу засобів на користь незаможних верств населення. Будучи зятими супротивниками зрівняльного розподілу, вони вимагають скорочення державних соціальних програм. Консерватори переконані, що перетворення держави в «дійну корову.» розбещує людину. Індивід повинен розраховувати на власні сили, а також на солідарну підтримку своїх родичів і співгромадян. Сучасна держава, на їхню думку, повинна створювати рівні можливості, але не рівність результатів.

Одне із центральних місць у поглядах неоконсерватизму займають морально-етичні проблеми. Навіть чисто економічні програми розглядаються ними через призму моралі. Без відношення до праці як однієї з головних моральних цінностей не можна домогтися, на їхню думку, економічного зростання.

Зростання злочинності та наркоманії, розпад сім'ї, низька якість освіти, нехтування

культурними традиціями, забруднення навколишнього середовища - ось проблеми, які вимагають, на думку ідеологів неоконсерватизму, негайного вирішення.

Основні ідеї неоконсерваторів:

- формування міцної влади, збереження в суспільстві сильної позиції держави;
- допуск до політичної влади лише представників елітних прошарків суспільства;
- сила державної влади - в її професіоналізмі та мораль - пості;
- у міжнародних відносинах на першому плані повинні бути національні інтереси, насамперед, економічна зацікавленість.

У цілому консерватизм не суперечить ідеї розвитку, і піше прагне, щоб розвиток був органічним і майбутнє не знищувало минулого.

Зараз неоконсервативної ідеології дотримуються тільки деякі великі політичні партії в західних країнах (республіканська в США, ліберально-консервативна в Японії, консервативна в Англії), але коло прихильників консерватизму розширюється.

У сучасній Україні неоконсервативних позицій дотримуються Українська республіканська партія, Українська консервативна республіканська партія та ін.

4. Соціалізм і сучасна соціал-демократія

Найбільш впливовою світовою політичною ідеологією є соціалізм. Ідеї соціалізму виникли в глибокій давнині. Відповідно до них будувалося життя ранньохристиянських громад. Але своє теоретичне та ідеологічне оформлення соціалізм одержав тільки в Новий час у роботах класиків утопічного соціалізму Т. Мора, Т. Кампанелли, Р. Оуена, Ш. Фур'є, А. Сен-Сімона.

У середині XIX ст. спробу дати наукове обґрунтування ідеології соціалізму розпочали німецькі мислителі К. Маркс і Ф. Енгельс. На базі навчання К. Маркса й ф. Енгельса сформувалася велика ідеологічна течія марксистський соціалізм.

На початку XX ст. марксизм розколовся на дві протиборчі течії: лєнінізм (більшовизм) і соціал-демократію. Таким чином, у рамках соціалістичної ідеології сформувалися два нових ідеологічних напрямки: комуністичний і соціал - демократичний.

Загальні ціннісні установки комуністичної й соціал - демократичної ідеологій:

- ідея рівності й братерства всіх людей;
- заснована на рівності, соціальна справедливість;
- пріоритет суспільного над особистим;
- визнання необхідності енергійного втручання держави в регулювання суспільних відносин.

Однак у конкретних соціально-політичних й економічних програмах між цими ідеологічними напрямками пролягла глибока прірва.

Комуністична ідеологія являла собою вкрай радикальну течію, яка акцентувала увагу на революційних методах побудови «світлого комуністичного майбутнього». Соціалізм розглядався як перша, нижча, незріла фаза комунізму – суспільно-економічна формація, для якої характерні:

- ліквідація приватної власності і експлуататорських класів;
- затвердження суспільної власності на засоби виробництва, та провідної ролі робітничого класу;
- здійснення принципу «від кожного - за здібностями, кожному - за працею»;
- забезпечення на цій основі соціальної справедливості, умов для всебічного розвитку особистості.

Реалізація цієї ідеології на практиці здійснювалася через соціальне насильство, повну заборону приватної власності, ринкових відносин і політичної опозиції. У результаті цього соціалістичний громадський порядок протиставляв себе свободі та демократії. Це призвело не тільки до глибокої кризи та ліквідації самого порядку, але й до кризи уявлень про соціалізм.

У деяких країнах комуністична ідеологія виявилася здатною до реформування. Так, у Китаї, сприйнявши ряд ринкових, національних та інших ідей, які стали основою

швидкого, динамічного економічного зростання й соціального розвитку.

Більш життєздатною й соціально - ефективною на практиці виявилася ідеологія соціал-демократизму, що стверджує: ефективною на практиці виявилася ідеологія соціал-демократизму, що стверджує:

– пріоритет мирних еволюційних засобів досягнення рівності й соціальної справедливості;

– відмову від насильницьких форм класової боротьби;

– пропаганду концепції соціального партнерства, згладжування соціально-економічних суперечностей;

активне державне втручання в економічне життя суспільства, перерозподіл прибутків на користь незаможних, розвиток державного сектора економіки й численних державних соціальних програм.

Соціал-демократичний підхід розглядає соціалізм як суспільний лад, який встановлюється не в результаті ре-волюційної ліквідації капіталізму, а шляхом його реформування зі збереженням приватної власності, забезпечення зростання середнього класу, досягненням вищого рівня політичної, соціальної, економічної свободи, соціальної рівності та справедливості.

Соціал-демократична ідеологія є сьогодні політичною доктриною центристських сил, хоча зароджувалася вона як «ліва» ідеологія усередині марксизму. Пластичність те-оретичних положень, які ніколи не мали ортодоксального характеру, дала їй можливість органічно змінюватися разом зі зміною соціальної дійсності.

Сучасна соціал-демократія інтегрувала досягнення політичної думки різних напрямків, наприклад, марксизму й лібералізму, і створила ідеологію, що виражає інтереси широких верств суспільства: робітників, інтелігенції, підприємців.

Світова соціал-демократія - організована політична сила і координатором її діяльності виступає Соціалістичний Інтернаціонал. У статуті Соцінтерну відзначено, що ця організація поєднує партії, метою діяльності яких є демократичний соціалізм. Соцінтерн створений для зміцнення зв'язків між соціал-демократичними партіями, координації їхньої політичної діяльності та поширення зв'язків з іншими партіями.

5. Націоналізм і його форми

Ідеологія націоналізму виникла в епоху становлення ліберальних національних держав і в певному розумінні є продовженням лібералізму, перенесенням його ідеалів на сферу національного життя.

Ідеологія націоналізму:

- обґрунтовує пріоритетність національних інтересів;
- формулює мету і цінності нації як суб'єкта, політичного процесу, дійової особи історії.

В сучасній ідеології націоналізму виділяють три течії: демократичний націоналізм, національний екстремізм і шовінізм. Спільною рисою усіх течій націоналізму є акцентування національної ідеї - ідеї про утворення націями своїх національних держав. А відмінності - у трактуванні її змісту та співвідношеннях з іншими ідеями та іншими завданнями.

Демократичний, а точніше ліберально-демократичний націоналізм – це конструктивна течія, закладена у фундамент більшості демократичних держав. Демократичний націоналізм не заперечує прав людини, а захищає їх разом із правом національної ідентичності, культурного розвитку. Він розглядає націю та її політико-державне самовизначення не як самодостатність, а в контексті демократи-зації суспільного життя, реалізації гуманістичних ідеалів. За своєю природою такий націоналізм апелює до розуму, до загальнолюдської моралі. Стверджуючи необхідність (а в певні періоди - пріоритетність) вирішення національного питання для даної нації (у тих аспектах, в яких воно існує), демократичний націоналізм не нехтує розв'язанням інших невідкладних питань політичного, соціального і економічного розвитку. Такий

націоналізм обумовлений історичною стадією розвитку тієї нації, яку представляють національні демократи, а їхній демократизм впливає з прагнення включити свою націю до загальноцивілізаційних процесів, залучити її до ринку, демократії та інших надбань сучасної цивілізації.

Демократичний націоналізм притаманний усім державним націям із ліберальним конституційним ладом. У той же час він має певні відмінності у двох типах країн: там, де національна державність існує тривалий час і їй уже ніщо не загрожує, і там, де така державність щойно утверджується і певною мірою ще перебуває під загрозою. У другому випадку демократичний націоналізм, сповідуючи ті ж самі принципи, що й у першому, за формою менш толерантний, він більше наголошує на правах нації (особливо в царині мовно-культурного розвитку), на проблемах її безпеки, частіше апелює до емоцій.

Національний екстремізм і шовінізм - це два протилежні за завданням, але однакові за методами боротьби різновиди право-радикального націоналізму.

Національний екстремізм виступає з позицій захисту інтересів «своєї» нації, її культури, мови, відкидаючи при цьому аналогічні права для інших національних та етнічних груп.

Шовінізм - агресивна форма націоналізму, проповідь національної виключності, протиставлення інтересів однієї нації інтересам іншої, схильність до розпалювання національної ворожнечі й ненависті.

Національний екстремізм притаманний націям, що самоутверджуються, а шовінізм - панівним націям або таким, що прагнуть домогтися панування над іншими народами. Якщо в шовінізмі присутній момент біологічного обґрунтування переваг власної нації та її політичних цілей, то він перетворюється у расизм.

Названі течії право-радикального націоналізму є різновидом політичного екстремізму, що використовує національні, імперські (або расові) гасла для досягнення своїх політичних цілей. Часто його корені - загальносоціальні або загальнополітичні. Тому і пояснення причин домінування цього націоналізму треба шукати не в природі національних рухів, як таких, а в тих суспільних умовах, за яких вони розгортаються.

Таким чином, існує націоналізм як прагнення націй до збереження своєї ідентичності, створення умов для розвитку своєї самобутності, як пошуки шляхів політичного самоствердження, передусім через створення власної держави. А є націоналізм як гіпертрофія цих прагнень, як ексклюзивна ідея нації, якій підпорядковуються всі інші ідеї і прагнення, Наближеною до цієї форми націоналізму є ідеологія фашизму.

6. Фашизм і неофашизм

Фашизм – ідейно – політична течія, що сформувалась на основі синтезу сутності нації як вічної та найвищої реальності й догматизованого принципу соціальної справедливості.

Історично фашизм сформувався на ідеях расової та національної винятковості, антисемітизму. Як політична течія найповніше реалізувався в Італії за часів правління Б.Муссоліні (1922-1945) та в Німеччині за режиму А. Гітлера (1933-1945).

У фашистській ідеології цінності демократії, лібералізму нічого не варті, бо вони, на думку її adeptів, розбурхують «давні інстинкти» людини. Через політичну конкуренцію, боротьбу за владу демократія «гальмує єдність нації». Ідеал суспільного ладу для фашизму - тоталітарна держава, позбавлена «хиб ліберальної демократії», здатна до всеохоплюючого контролю за особою в суспільстві в ім'я єдності та процвітання «великої раси», а також ведення війн. Війна робить націю сильною і загартованою, запобігає її «гниттю». Кожне покоління мусить мати свою війну. Той народ, який не може завоювати собі життєвий простір, має загинути, - заявляв Гітлер.

Фашисти будь-якої національності формували свою ідеологію:

- на засадах національної винятковості, месіанської ролі свого народу;
- заперечували поняття «клас» і «класова боротьба», а визнавали основними

політичними поняттями -«раса», «нація», оскільки класи роз'єднують вищу спільність людей - націю;

- не визнавали жодних прав робітників, службовців.

Апологети фашизму вважали, що профспілки збудують «стадні інстинкти» працівників. Тому в країнах, де функціонували фашистські режими, професійні спілки заборонялись.

Основу формування фашистських або профашистських режимів в Італії, Німеччині, Іспанії, Угорщині, Хорватії, Румунії, Словаччині та інших країнах становили вкрай ідеологізовані партійні організації, з жорстокою, напіввійськовою структурою, з лідерами-вождями на чолі. Здобуваючи тими чи іншими способами державну владу, вождистські партії перетворювали державу на знаряддя втілення націоналістичних утопій, обґрунтування колоніальних загарбань, проведення репресивних заходів проти політичних супротивників і всіх, хто не згоден з політикою режиму.

Нацизм - різновид фашизму в Німеччині, походить від назви націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини. Прийшовши у 1933 р. до влади, нацисти застосували найжорстокіші методи і форми насильства для придушення всіх прогресивних рухів, організували кривавий терор щодо політичних противників і представників «неповноцінних (як вони проголошували) рас», насамперед, євреїв. Вони оголосили непримиренну війну прогресивній культурі. Нацисти розв'язали Другу світову війну 1939-1945 рр., у ході якої широко застосовували геноцид щодо євреїв, слов'ян та інших «неарійських» народів.

Після розгрому нацистської Німеччини безславно впали фашистські режими в інших європейських країнах.

Проте від фашизму людство ще не вилікувалося. Модифікований повоєнний фашизм нині зветься неофашизмом. Як політична течія він виник у 60-х роках ХХ ст. Тоді ж формувалася його ідеологія та неофашистські організації, які діють майже у всіх країнах Європи, Америки, більшості країн Азії, в Австралії та Африці.

Неофашизм - різноманітні варіанти відтворення елементів ідеології і політичної практики фашизму, соціальну базу яких становлять маргінальні верстви населення.

Неофашистська ідеологія дещо відсунула на другий план гітлерівську расистську тезу про перевагу німців над сусідніми європейськими народами. Неофашисти говорять тепер про білу людину взагалі, яку протиставляють «кольоровим народам». Неофашисти США, наприклад, твердять про «перевагу англосаксонської раси». Ідеологи неофашизму постійно звертаються до витоків фашистської доктрини, намагаються виступати під гаслом відродження «справжнього», «первісного», «чистого.» фашизму, зовні відмежовуючись від його злочинів. Вони охоче підхопили теорію «нового», «гуманізованого» фашизму французького письменника М. Бардіна, який трактує фашизм лише як психологічну схильність людей до рішучих дій, незалежно від соціальних інтересів. Твердження, що людина – хижа і зла, неофашисти використовують для виправдання воєнних злочинів фашистів.

Література:

Гелей С.Д, Рутар С.М. Політологія. Навчальний посібник/Гелей С.Д, Рутар С.М. – К.,2012. Режим доступу:http://culonline.com.ua/Books/politologia_Geley.pdf

Подлесный Д. В. Политология : учеб. пособие [Электронный ресурс]/ Д. В. Подлесный ; Нар. укр. акад. – Харьков : Изд-во НУА, 2016. – 164 с. – Режим доступу: <http://www.studfiles.ru/preview/1840552/>

Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс]/ За наук. ред. д-ра політ. н. Хоми Н. М. [В. М. Денисенко, О. М. Сор- ба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2014. – 778 с. – Режим доступу: http://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Політол.-енцикл.-словник_2014.pdf

Тема 4: Вибори в органи політичної влади

Огляд теми: Соціальні функції та види виборів (президентські, парламентські муніципальні). Принципи виборчого права. Стадії виборчого процесу. Типи виборчих систем: мажоритарна, пропорційна, змішана, виборчі системи, їх переваги та недоліки. Еволюція виборчої системи України.

1. Соціальні функції та види виборів

Вибори - це демократичний спосіб формування періодичної або позачергової зміни персонального складу органів державної влади чи підтвердження їхніх повноважень на Новий термін. Це процедура призначення нових посадових осіб через вільне волевиявлення дієздатних громадян шляхом голосування за кандидатів, висунутих відповідно до встановлених законом правил і процедур. Вибори проводяться в різних демократичних організаціях: партіях, профспілках, акціонерних товариствах і т. д. У даній темі мова йтиме про вибори в масштабах держави.

Соціальне призначення виборів означене в їхніх функціях.

Розглянемо найважливіші функції виборів у демократичних системах.

1. Вибори є основною формою прояву суверенітету народу, його політичної ролі як джерела влади. За допомогою виборів забезпечується участь громадян у формуванні представницьких, законодавчих, виконавчих і судових органів влади, оскільки саме в результаті виборів обрані народом кандидати наділяються владними повноваженнями. Для більшості громадян вибори є єдиною формою їхньої реальної участі в політиці.

2. У зв'язку із цим у демократичному суспільстві вибори є одним з найважливіших інститутів легітимізації існуючої політичної системи й політичного режиму. Сам факт участі громадян у виборах означає підтримку ними певного типу політичної системи, політичного режиму, правил формування органів влади, незалежно від того, як відноситься населення до конкретних посадових осіб, уряду й правлячих партій.

3. Вибори є найважливішим каналом представлення в органах влади інтересів різних соціальних груп. У період виборів створюються найбільш сприятливі умови для усвідомлення громадянами своїх інтересів і включення їх у виборчі програми партій, рухів й окремих депутатів. Виборча кампанія активізує процес усвідомлення громадянами своїх інтересів у цей період, а кандидати в депутати, прагнучи одержати масову підтримку населення, стають особливо сприйнятливими до запитів і побажань виборців. І хоча депутати після перемоги на виборах нерідко забувають про свої обіцянки, у розвинених демократичних країнах депутатський корпус все-таки орієнтується на запити своїх виборців і свої зобов'язання перед ними. Таким чином, за результатами виборів соціальні інтереси населення одержують своє представництво в органах влади.

4. Вибори - це спосіб зміни політичних еліт, передача влади від одних людей до інших мирним, демократичним шляхом через волевиявлення народу. У результаті виборів обновлюється склад правлячої політичної й опозиційної еліти, змінюється політична вага партій і їхніх представників, створюється можливість входження в правлячу політичну еліту простих громадян.

5. У процесі виборів відбувається політична соціалізація населення, розвиток його політичної свідомості й політичної участі. У ході виборчого процесу різко поширюється потік політичної інформації й пропаганди, активізується різноманітна політико-освітня робота, концентрується увага людей на актуальних політичних проблемах й альтернативних шляхах їхнього вирішення. Тому в цей період громадяни особливо інтенсивно засвоюють політичні цінності й норми, здобувають політичні навички та досвід.

Залежно від того, кого обирають, розрізняють вибори президентські, парламентські й муніципальні (вибори в місцеві органи влади).

Залежно від того, хто обирає, вибори бувають прямі й непрямі. Перші характеризуються тим, що питання про обрання вирішують громадяни. Прямими виборами обираються нижні або єдині палати парламентів (лише іноді й верхні), президенти в президентських і змішаних республіках. Для непрямих виборів характерно те, що питання про обрання вирішують не громадяни, а обрані ними особи - вибірники, депутати. Непрямими виборами часто обираються верхні палати парламентів, іноді президенти (наприклад, у США), уряд, судді та ін. Непрямі вибори можуть мати кілька ступенів або стадій.

Вибори бувають також чергові й позачергові. Чергові вибори проводяться у терміни, зазначені в конституції або законі, чи призначаються у зв'язку з закінченням терміну повноважень виборного органу. Позачергові вибори прикипаються у випадку дострокового розпуску парламенту й її і відставки президента.

Вибори мають певну періодичність, що визначається терміном повноважень виборних органів. Вона дозволяє виборцям регулярно обновлювати склад виборних органів, і підтверджуючи довіру виборним особам або відмовляючи їм у цьому. Це спонукає виборних осіб і політичні об'єднання зважати на інтереси й настрої виборців, підтримувати і ними постійний зв'язок, переконувати їх у правильності обраного політичного курсу.

Тривалість терміну повноважень виборного органу має нолике значення. При визначенні оптимального терміну враховується безліч факторів й обставин, включаючи національні й історичні традиції. Світова практика показує, що і термін повноважень парламентів становить 4-5 років, президентів - 4-7 років.

Оптимальним терміном вважається такий, протягом якого обрана особа могла б реалізувати свою програму, забезпечити стабільність і наступність політичного керівництва. Враховується й те, що цей термін повинен бути не настільки великий, щоб політик міг забути про майбутні вибори й не пам'ятати про свою відповідальність перед виборцями.

2. Принципи виборчого права.

Відповідати своєму соціальному призначенню вибори можуть лише тоді, коли вони базуються на певних принципах. Можна виділити дві групи таких принципів: по-перше, принципи виборчого права, що визначають статус, положення кожного громадянина на виборах, по-друге, загальні принципи організації виборів .

Розглянемо основні демократичні принципи виборчого права.

Загальність - всі громадяни, незалежно від статі, расової, національної, класової або професійної приналежності, освіти, мови, рівня прибутків, багатства, конфесії або політичних переконань мають активне (як виборець) і пасивне (як кандидат) право на участь у виборах. Загальність обмежується певним набором цензів. Цей набір значною мірою й характеризує рівень демократичності виборчого права.

Виборчі цензи - вимоги, яким повинен відповідати громадянин для одержання права брати участь у виборах.

Віковий ценз дозволяє участь у виборах лише з певного віку, як правило, при досягненні повноліття. Для реалізації пасивного виборчого права віковий ценз, як правило, вищий двадцяти років. В Україні кандидатом на посаду президента може стати громадянин не молодший тридцяти п'яти років, а депутатом Верховної Ради - не молодший двадцяти одного року.

Ценз громадянства поширює пасивне виборче право тільки на громадян за народженням.

Ценз недієздатності обмежує виборчі права психічно хворих, що повинно бути підтверджено судовим рішенням.

Моральний ценз – обмежує або позбавляє виборчих прав осіб, що перебувають за

ви роком суду в місцях позбавлення волі.

У багатьох виборчих системах існує ценз осілості, що висуває, як умову допуску до виборів, певний термін проживання в даній місцевості. Наприклад, для парламентських виборів потрібне постійне проживання у відповідному виборчому окрузі: у США - 1 міс., у ФРН - 3 міс., у Канаді - 12 міс., в Ірландії – мати «місце для сну», у Норвегії - проживати в країні не менше 5 років.

Довгий час у багатьох країнах виборче право було привілеєм чоловічої статі й зовсім не поширювалося на жінок, і тобто існував ценз статі. Уперше ценз статі був відмінений у Новій Зеландії в 1893 р., в 1920 р. ценз статі скасували в США, в 1928 р. – в Англії, в 1944 р. – у Франції, в 1956 р. – у Греції, в 1971 р. – у Швейцарії.

Рівність – кожен виборець має тільки один голос, що оцінюється незалежно від його приналежності тій або іншій її юдині. При цьому ні майнове положення, ні посада, ні які - небудь інші статусні або особисті якості не повинні впливати на положення громадянина як виборця.

Рівність виборчих прав передбачає також приблизну рівність чисельності виборців у виборчих округах. Це необхідно для того, щоб голоси виборців мали приблизно однакову вагу при обранні депутата. На практиці забезпечити це досить складно. Тому деякі відхилення від цього принципу допускаються.

Таємниця виборів - рішення конкретного виборця не повинно бути відомо нікому. Цей принцип забезпечує свободу вибору, охороняє громадян від можливих переслідувань. Практично таємниця виборів забезпечується закритою процедурою голосування, наявністю спеціальних кабін для голосування, стандартною формою бюлетенів для голосування або ж використанням замість паперових бюлетенів спеціальної техніки, що забезпечує таємницю виборчого рішення й полегшує процес голосування та підрахунок його результатів. Таємниця виборів забезпечується також опечатуванням виборчих урн, суворим покаранням за порушення виборчої таємниці й т. д.

Пряме (безпосереднє) голосування - виборець приймає рішення безпосередньо про конкретного кандидата на виборну посаду. Між виборцями й кандидатами немає ніяких опосередкованих інстанцій.

Поряд із принципами виборчого права політична практика виробила принципи організації виборів:

Свобода вибору. Має ряд аспектів. Це, насамперед, відсутність політичного, адміністративного, соціально - економічного, психологічного й інформаційного тиску на виборців, активістів, кандидатів та організаторів виборів. Приклади політичного тиску - розправи із супротивниками, з активістами або прихильниками партій-конкурентів; адміністративного - загроза зняття з керівної посади керівників й інших посадових осіб, що не зуміли «організувати» перемогу правлячої партії, залякування звільненням працівників, що відмовляються ставити підпис на підтримку висування зацікавленого кандидата й т. п.; соціально-економічного - підкуп, загрози або реальні санкції, у тому числі стосовно цілих категорій населення за допомогою підвищення оплати праці, виплати затриманих зарплат, пенсій, допомоги і т. п., обіцянки пільг і привілеїв для окремих регіонів і т. п.; психологічного - залякування виборців загрозою громадянської війни, масовими репресіями й т. п. у випадку перемоги на виборах і приходу до влади партії - опонента; інформаційного - систематична однобока й/або перекошена подача інформації.

Наявність вибору альтернативних кандидатів. За своїм значенням термін «вибори» допускає відбір з різних пропозицій. У тому випадку, якщо є лише один кандидат (або партія), мова може йти про його (її) схвалення або несхвалення виборцями, а не про вибори у повному значенні цього слова.

Змагальність, конкурентоспроможність виборів. Повинні бути створені умови для всіх кандидатів і політичних сил для боротьби за довіру виборців: ознайомлення їх зі своїми програмами, переконання в перевагах пропонованих рішень актуальних проблем і

т. д. При цьому повинні дотримуватися певні етичні принципи, що зобов'язують стримано, толерантно ставитися до політичних конкурентів, не допускаючи образ на їх адресу, фальсифікації фактів і т. д.

Періодичність і регулярність виборів. Вибори здатні інтонувати конструктивні функції, служити інструментом демократії за умови, що носії мандатів обираються на певний, не занадто великий термін. Це необхідно для того, щоб виборці могли контролювати своїх представників, запобігти зловживанню владою й коректувати політичний курс уряду.

Рівність можливостей політичних партій і кандидатів. Вона допускає насамперед приблизну рівність їх матеріальних й інформаційних ресурсів. На це спрямовано такі заходи, як встановлення для будь-якої партії рівня і витрат на проведення виборів, обмеження розміру внесків і організацій й окремих осіб у виборчі фонди партій і кандидатів, надання їм на принципах рівності безкоштовного часу на державному телебаченні й радіо та ін.

3. Стадії виборчого процесу.

Політичні вибори - це не тільки безпосереднє голосування, але й широкий комплекс заходів і процедур щодо формування управлінських органів у державі. Основними серед них є:

- призначення виборів і визначення дати їхнього проведення;
- визначення меж виборчих округів і виборчих дільниць;
- створення виборчих комісій (центральної, окружних, дільничних);
- складання списків виборців;
- висування й реєстрація кандидатів;
- проведення передвиборної агітації;
- голосування й підрахунок голосів;
- оголошення результатів виборів, проведення (за потреби) повторного голосування або повторних виборів.

4. Типи виборчих систем

Основним регулятором виборів є виборча система.

Виборча система визначає загальні принципи організації виборів, а також способи переведення голосів виборців у мандати, владні посади. Основне призначення виборчої системи - забезпечити представництво волі народу, а також сформувати життєздатні й ефективні органи влади. У кожній країні виборча система формується на основі законодавства, що деталізує основні положення щодо даної системи, зафіксовані в конституції країни.

Виборчі системи пройшли тривалий еволюційний шлях. За майже тривіковий розвиток представницька демократія виробила дві основні форми участі громадян у формуванні органів державної влади й місцевого самоврядування: мажоритарну й пропорційну виборчі системи. На їхній основі в сучасних умовах застосовуються й змішані форми.

4. Еволюція виборчої системи в Україні.

До 2020 р. виборча система України ґрунтувалася на таких законодавчих актах: законі України «Про вибори Президента України», «Про вибори народних депутатів України», «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих та сільських, селищних, міських голів». У 2020 р. був прийнятий Виборчий кодекс України. Відповідно до цього кодексу, Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування за мажоритарною системою абсолютної більшості (50%+1 голос).

Вибори народних депутатів України здійснюються на засадах пропорційної системи за єдиними списками кандидатів у депутати у загальнодержавному виборчому окрузі, з яких формуються регіональні виборчі списки кандидатів у депутати від партій.

На початку виборчої кампанії партії розподіляють усіх своїх кандидатів на 27

регіональних списків. Територія України, відповідно, ділиться на 27 виборчих округів. У бюлетені дві порожні графи: одна для номера партії, друга – номер кандидата від цієї партії. Виборець в одному рядку має вписати номер партії, яку підтримує, а в другому – номер кандидата з її регіонального списку. До Ради потрапляють лише партії, що долають п'ятивідсотковий загальнонаціональний бар'єр. Гарантовано місця отримують перші 9 кандидатів з партійного списку.

Вибори депутатів сільської, селищної, міської ради (територіальних громад з кількістю виборців до 10 тисяч) проводяться за мажоритарною системою відносної більшості в багатомандатних виборчих округах, на які поділяється територія відповідної територіальної громади.

Вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, районних у місті рад, а також депутатів міських, сільських, селищних рад (територіальних громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше) проводяться за системою пропорційного представництва за відкритими виборчими списками місцевих організацій політичних партій.

Вибори сільського, селищного, міського (міста з кількістю виборців до 75 тисяч осіб) голови проводяться за мажоритарною виборчою системою відносної більшості, міського (міста з кількістю виборців 75 тисяч і більше осіб) голови проводяться за мажоритарною виборчою системою абсолютної більшості

Література

Виборчий кодекс України. [Електронний ресурс]/ – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>

Гелей С.Д, Рутар С.М. Політологія. Навчальний посібник [Електронний ресурс]/Гелей С.Д, Рутар С.М. – К.,2012. Режим доступу:http://culonline.com.ua/Books/politologia_Geley.pdf

Історія політичної думки : навч. посіб. [Електронний ресурс]/ укладач Карасевич А. О. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2013. – 651 с. – Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Karasevych_Anatolii/Istoriia_politychnoi_dumky.pdf

Подлесный Д. В. Политология : учеб. пособие [Електронний ресурс]/ Д. В. Подлесный ; Нар. укр. акад. – Харьков : Изд-во НУА, 2016. – 164 с. – Режим доступу: <http://www.studfiles.ru/preview/1840552/>

Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс]/ За наук. ред. д-ра політ. н. Хоми Н. М. [В. М. Денисенко, О. М. Сор- ба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2014. – 778 с. – Режим доступу: http://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Політол.-енцикл.-словник_2014.pdf

Скочиляс Л. Політологія: навч-метод. посібник [Електронний ресурс] / Л. Скочиляс, О. Шиманова., Р. Парійчук-Брухаль. – Л. : ПП Сорока Т. Б., 2014. – 192 с. – Режим доступу: http://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3442/1/POSIBNYK_POLITOLOGIIYA.pdf

Тема 5. Політична система суспільства

Огляд теми: Характеризується політична система України.

1.Політична система України.

Україна відповідно до її Конституції є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Легітимність влади, таким чином, йде від народу, який через вибори виявляє свою волю владним структурам і контролює їх. Україна є парламентсько-президентською республікою. Державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову. Конституція визначає і гарантує самоврядування.

Єдиним, органом законодавчої влади в Україні є парламент - Верховна Рада України, конституційний склад якої - чотириста п'ятдесят народних депутатів України, обраних на основі загального, рівного і прямого виборчого права. Обирається вона на 5 років, працює в режимі чергових і позачергових сесій.

Згідно з Конституцією, главою держави з правом виступати від її імені є Президент України. Він є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України. Він формується Верховною Радою України і Президентом України.

Конституційний Суд України, як єдиний орган конституційної юрисдикції України, покликаний забезпечити дотримання владними структурами своїх функцій і повноважень.

Винятково важливу роль у процесі формування владних структур відіграють політичні партії як добровільні об'єднання громадян. Вони виражають інтереси певних соціальних верств і груп, беруть участь у процесах здобуття, утримання державної влади і впливу на неї. За нинішніх умов політичні партії України ще не виконують достатньою мірою системотворчого призначення. Сьогодні можна говорити лише про багатопартійність в Україні, яка від атомізованого розмаїття з великою кількістю нечисленних, маловпливових партій поступово трансформується в партійну систему в її класичному розмежуванні на лівих, центр і правих. Зрештою, немає іншого інституту, крім політичних партій, який би успішно справлявся з трьома найважливішими функціями - передачі влади, політичної мобілізації мас і легітимізації існуючого режиму.

Характеризуючи український політичний режим, який склався у перші 22 роки після проголошення незалежності України, дослідники зійшлися в думці про його недемократичність, акцентуючи на його перехідному характері. Для його визначення застосовувалося поняття «гібридний політичний режим», який у сучасній політичній науці використовують для характеристики режимів, де поєднуються як авторитарні, так і демократичні методи влади. Такі політичні режими за своєю суттю та ознаками не належать ні до демократичних, ні до авторитарних.

Революція гідності в Україні 2013–2014 рр., в ході якої було повалено авторитарний режим В. Януковича, відкрила можливість побудови в нашій державі справжнього європейського, громадянського суспільства, стержнем якого є демократичний політичний режим. Проте, передбачити подальші напрямки процесу трансформації політичного режиму України в контексті Революції гідності складно. Він залежатиме від значної кількості внутрішніх і зовнішніх факторів політичної й соціально-економічної ситуації. Важливим чинником залишається політична воля правлячої верхівки до проведення масштабних політичних та соціально-економічних реформ. На трансформацію політичного режиму впливає і зовнішній фактор, зокрема агресія з боку Росії. В разі подальшої воєнної ескалації буде послаблено громадський контроль і тиск суспільства на процеси демократизації режиму. І нарешті, немалозначним залишається рівень впливу на прийняття політичних рішень кланово-олігархічних угруповань, груп тиску тощо. Отже, незважаючи на успіхи в становленні демократії, певний час політичний режим в Україні буде зберігати ознаки гібридного політичного режиму. В той же час політичний режим України має передумови до еволюції в бік демократичного типу. Так, в рейтингу демократії від видання The Economist за 2019 р. Україна посіла 78-ме місце, піднявшись на шість позицій порівняно із 2018 р. З показником 5,9 бала з 10 Україна в рейтингу належить до групи країн з гібридним режимом. При цьому найслабшою ланкою виявилось функціонування уряду (також оцінювалися участь у виборах, політичний процес і плюралізм, політична культура). Зазначимо, що Україні не вистачило лише 0,1 бала щоб вважатися країною з неповною демократією.

Література

Гелей С.Д., Рутар С.М. Політологія. Навчальний посібник [Електронний ресурс]/Гелей

- С.Д, Рутар С.М. – К., 2012. Режим доступу: http://culonline.com.ua/Books/politologia_Geley.pdf
- Історія політичної думки : навч. посіб. [Електронний ресурс]/ укладач Карасевич А. О. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2013. – 651 с. – Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Karasevych_Anatolii/Istoriia_politychnoi_dumky.pdf
- Подлесный Д. В. Политология : учеб. пособие [Електронний ресурс]/ Д. В. Подлесный ; Нар. укр. акад. – Харьков : Изд-во НУА, 2016. – 164 с. – Режим доступу: <http://www.studfiles.ru/preview/1840552/>
- Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс]/ За наук. ред. д-ра політ. н. Хоми Н. М. [В. М. Денисенко, О. М. Сор-ба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2014. – 778 с. – Режим доступу: http://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Політол.-енцикл.-словник_2014.pdf
- Скочиляс Л. Політологія: навч-метод. посібник [Електронний ресурс] / Л. Скочиляс, О. Шиманова., Р. Парійчук-Брухаль. – Л. : ПП Сорока Т. Б., 2014. – 192 с. – Режим доступу: http://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3442/1/POSIBNYK_POLITOLOGIYA.pdf

Тема 6. Держава як базовий інститут політичної системи

Огляд теми: Теорії походження держави. Ознаки і функції держави. Устрій сучасної держави (форми державного правління, форми територіального устрою, їх характеристика). Правова держава: сутність та основні принципи. Взаємозв'язок правової держави і громадянського суспільства. Економічна та соціальна політика держави. Соціальна держава.

1. Теорії походження держави.

1. Теологічна теорія (представники - ідеологи релігій Стародавнього Сходу, католицької церкви, ісламу). Ця теорія пояснює походження держави Божою волею. Звідси визначається залежність держави від релігійних організацій і діячів, покора усіх перед державною владою.

2. Патріархальна теорія (представник - Аристотель) обґрунтовувала походження держави тим, що люди – істоти колективні, які прагнуть до взаємного спілкування, створення родини. Наступне зростання родин, утворення родів, племен призводить в остаточному підсумку до особливої форми патріархальної влади.

3. У XVII–XVIII ст. формуються договірні теорії походження держави (Дж. Локк, Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо та ін.). З погляду прихильників цих теорій, держава виникла в результаті свідомого й добровільного договору; людей, які колись перебували в природному, додержавному стані. Пізніше для того, щоб забезпечити свої права й свободи, вони вирішили створити державні інститути.

4. Соціальна-економічна теорія пояснює походження держави такими соціально-економічними факторами, як: суспільний поділ праці, економічні інтереси, соціальні суперечності й т. д. Основи цієї теорії заклав давньогрецький філософ Платон, що вивів джерела держави з поділу праці й відокремив діяльність керівництва суспільством.

Вагомий розвиток соціально-економічна теорія одержала в навчанні марксизму. Ідеологи марксизму (К. Маркс, Ф. Енгельс, В. І. Ленін) розглядали виникнення держави як наслідок суспільного поділу праці, появи приватної власності на засоби виробництва, розшарування суспільства на класи. Держава, на їхню думку, є знаряддям гноблення одного класу іншим і тримає суспільство в межах порядку.

5. Органічна теорія проводить аналогію між державою і живим організмом як у структурі, так і у функціях. Всі елементи держави взаємопов'язані і доповнюють один одного, порушення цієї гармонії призводить до хвороби всього організму і навіть до його смерті. Цей погляд на державу обґрунтував англійський соціолог Т. Спенсер.

6. Психологічна теорія (представники - Л. Петражицький, Дж. Фрезер та ін.) ґрунтується на тому, що держава існує через наявність у людини психологічних потреб

жити в межах організованого суспільства, у відчутті необхідності колективної взаємодії або через схильність більшості до підпорядкування.

7. Наприкінці XIX ст. пояснення генезису держави поповнюється теорією завоювання (насильства), її прихильники (Л. Гумплович, К. Каутський та ін.) джерела виникнення держави бачили не в божественному провидінні або в суспільних домовленостях, а у військово-політичних факторах: насильстві, поневоленні одних племен іншими. Для управління завойованими народами й територіями необхідним апаратом примусу стала держава.

У цілому, як показали порівняльно-історичні дослідження останніх десятиліть, не існує єдиної й обов'язкової теорії виникнення держави. На цей процес впливали найрізноманітніші внутрішні й зовнішні фактори:

- суспільний поділ праці і виділення управління в особливий вид діяльності;
- зростання чисельності і збільшення густоти населення;
- поява приватної власності і майнової нерівності;
- завоювання одних народів іншими;
- потреба у захисті від зовнішніх ворогів та ін.

Держава у своєму розвитку пройшла тривалий історичний шлях, протягом якого змінювалися як її зміст, так і форма. Але на всіх етапах розвитку державі був властивий ряд ознак, характерний тільки даному соціальному інституту.

2. Ознаки держави:

- Наявність особливої публічної влади, яка властива державним органам, виступає як державна влада, її здійснює особливий прошарок людей, що виконують функції керування й примусу (це чиновники, армія, поліція).

- Територіальна організація населення. Державна влада здійснюється в рамках певної території й поширюється на всіх людей, що проживають на ній. Цілісність суспільства й взаємозв'язок його членів забезпечує інститут громадянства (або підданства, тобто належність особи до держави з монархічною формою правління). Саме в наявності інституту громадянства виражається сутність держави для окремого індивіда

- Організація суспільного життя на основі права. Тільки держава створює закони й інші правові акти, обов'язкові для всього населення.

- Державний суверенітет, тобто незалежність державної влади від будь-якої іншої влади усередині країни й у взаєминах з іншими державами. Верховенство державної влади проявляється: а) у загальнообов'язковості виконання її рішень для населення; б) у праві скасування постанови рішень недержавних політичних організацій; в) у наявності спеціальних засобів впливу на населення, відсутніх в інших організаціях (апарат примусу й насильства).

- Монопольне право на стягнення податків і зборів з населення. Податки необхідні для утримання апарату управління і для матеріального забезпечення державної політики

- Виходячи з вищевикладеного, можна дати наступне визначення: держава - це універсальна політична організація, що здійснює владу в інтересах людей на даній території, і регулює їхні взаємини за допомогою правових норм.

3. Функції держави.

Держава виконує ряд функцій, які відрізняють її від інших політичних інститутів. Функції розкривають основні напрямки в діяльності держави щодо виконання нею свого призначення. Традиційно функції держави поділяються на внутрішні й зовнішні.

Внутрішніми функціями держави є:

Політична - пов'язана зі здійсненням політичної влади: забезпеченням політичної стабільності, регулюванням національних (міжнаціональних) відносин, взаємодією з політичними партіями й іншими суспільними інститутами. До політичної функції відноситься й розробка програмно-політичних цілей і завдань розвитку суспільства.

Економічна функція - на різних етапах розвитку суспільства її обсяг і зміст можуть істотно відрізнятись. У сучасних умовах участь держави в економіці передбачає

вироблення й здійснення податкової політики, виділення кредитів, використання економічних санкцій, стимулів у розвитку галузевої економіки, безпосередньому впливі на транспорт, енергетику й т. п.

Соціальна функція - націлена на задоволення потреб людей у роботі, житлі, підтримці здоров'я, надання соціальних гарантій людям похилого віку, інвалідам, безробітним, молоді; страхування життя, здоров'я, власності.

Правова функція - включає забезпечення правопорядку, встановлення правових норм, які регулюють суспільні відносини й поведінку громадян, охорону суспільного ладу.

Освітня функція - реалізується в діяльності держави за демократизацією освіти, її безперервністю; надання людям рівних можливостей одержання освіти. Багато сучасних держав ставлять перед собою завдання: здійснення кардинальної реформи у сфері освіти, такої, що охоплює весь процес освіти від дошкільної до університетської.

Культурно-виховна функція - спрямована на створення умов для задоволення культурних потреб населення, залучення його до досягнень світової культури, надання йому можливості самореалізації у творчості.

Серед зовнішніх функцій виділяються такі: '

Функція оборони країни, що полягає в забезпеченні цілісності, безпеки й суверенітету держави.

Функція взаємовигідного співробітництва з іншими державами в економічній, торгівельній та інших сферах.

4. Устрій сучасної держави (форми державного правління, форми територіального устрою, їх характеристика).

Устрій держави характеризує її форми: форми правління і форми територіального устрою. У них втілюється організація верховної влади, структура і порядок взаємовідносин вищих державних органів, посадових осіб і громадян.

Форми правління поділяються відповідно до засобу організації влади і її формального джерела на монархії і республіки.

Монархія - форма держави, що існувала тисячоліттями, в якій джерелом влади вважається вищий правитель (король, імператор).

Абсолютна монархія існує сьогодні в дуже обмеженій кількості країн і характеризується зосередженням в руках правителя законодавчої, виконавчої і судової влади. Така форма правління існує зараз у Саудівській Аравії, Катарі, Омані.

Конституційна монархія - така форма правління, за якої повноваження монарха обмежені конституцією. Конституційна монархія може бути дуалістичною (Йорданія, Кувейт, Марокко), в якій монарх наділений здебільшого виконавчою владою і лише частково законодавчою, і парламентською, в якій монарх, хоча й вважається главою держави, але фактично влада його обмежена представницькими функціями та інколи має право вето на рішення парламенту.

Більшість сучасних демократичних монархій - парламентські. Уряд у них формується парламентською більшістю і підзвітний парламенту, а не монарху.

У специфічній формі монархія збереглася і сьогодні майже у третині всіх країн світу, в тому числі у державах Західної Європи: Великобританії, Швеції, Данії, Іспанії та ін. Сучасні монархії мало чим відрізняються від республік - другої основної форми правління.

У республіці джерелом влади вважається народна більшість, вищі органи влади обираються громадянами. В сучасному світі існує три головні види республік: парламентська, президентська і змішана або напівпрезидентська. Історія знає і багато інших різновидів республік: рабовласницьку, аристократичну, радянську, теократичну та ін.

Характерною рисою парламентської республіки є утворення уряду на парламентській основі і його відповідальність перед парламентом. Парламент здійснює

щодо уряду такі функції: формує і підтримує уряд, видає закони, що приймаються урядом до виконання, затверджує державний бюджет і завдяки цьому встановлює рамки діяльності уряду. Здійснює контроль над урядом, критикує урядову політику, подає альтернативні варіанти урядових рішень і всього політичного курсу.

На відміну від парламенту уряд має виконавчу владу, а нерідко і законодавчу ініціативу, а також може клопотати перед президентом про розпуск парламенту.

У більшості країн членство в уряді не виключає збереження депутатського мандату. Це дозволяє залучати до роботи в уряді не тільки лідерів правлячих партій, але і впливових депутатів парламенту.

Офіційно керівник уряду (прем'єр-міністр, канцлер) не є главою держави, але реально саме він - перша особа в парламенті. Президент у парламентській республіці займає більш скромне місце. Він обирається або парламентом, або зборами виборців, або безпосередньо народом. Його роль у парламентській республіці мало чим відрізняється від функцій глави держави в парламентських монархіях.

Президентська республіка - друга досить розповсюджена форма республіканського правління.

Головна ознака президентської республіки полягає в тому, що президент у ній є водночас і главою держави, і главою уряду. Він керує внутрішньою і зовнішньою політикою держави і є верховним головнокомандуючим збройних сил. Президент обирається безпосередньо народом, але інколи і колегією виборців (США). Він сам призначає членів кабінету міністрів, які несуть відповідальність перед ним, а не перед парламентом.

У президентській республіці існує жорсткий розподіл влади, парламент не може винести уряду вотум недовіри, а президент не має права розпустити парламент.

Не зважаючи на всі свої позитивні якості, президентська республіка не була широко поширена в Західній Європі. У країнах Латинської Америки президентська республіка нерідко виступає у вигляді суперпрезидентської, де майже вся реальна влада зосереджена у президента.

Третій різновид республіки - напівпрезидентська або змішана республіка. Така форма існує в Австрії, Ірландії, Португалії, Польщі, Фінляндії, Франції, Болгарії та ін. У напівпрезидентській республіці поєднується сильна президентська влада з ефективним контролем парламенту за діяльністю уряду. При цьому вона не має сталих типових рис (як президентська і парламентська) і в різних країнах має істотні відмінності. Головна риса напівпрезидентської республіки - подвійна відповідальність уряду перед президентом і парламентом.

Класичним прикладом напівпрезидентської республіки є Франція. Тут президент і парламент обираються незалежно один від одного. Парламент не може усунути президента, котрий, у свою чергу, має право розпустити парламент, проголосивши дату позачергових парламентських виборів. Президент є главою держави і верховним головнокомандуючим, представляє країну на міжнародній арені, має право відкладного вето на рішення парламенту і право введення надзвичайного стану.

Без погодження з парламентом президент призначає главу уряду, спільно з яким формує кабінет міністрів. Глава держави головує на засіданнях уряду, затверджує його рішення і завдяки цьому контролює його діяльність.

Парламент контролює уряд через затвердження щорічного бюджету, а також; за допомогою винесення йому вотуму недовіри.

Отже, ми розглянули всі головні форми правління, які існують у сучасних державах. Однак хотілося б звернути увагу на те, що ці форми не вичерпують усіх механізмів правління народу. Одним з таких механізмів є референдум - всенародне волевиявлення з важливих державних або суспільних питань.

Референдуми широко використовуються більшістю демократичних країн світу, особливо на місцевому рівні, хоча в цілому вони мають підлегле положення щодо

законотворчої діяльності парламенту. За допомогою референдуму народ здатний безпосередньо висловлювати свою волю, бути творцем законів, виявляти ініціативу. З іншого боку, можливість проведення референдуму змушує державні органи і уряд більше орієнтуватися на думку народу. Окрім політичної організації держави існує ще й її територіальна організація, яка характеризує співвідношення цілого і частин, центральних і регіональних органів влади. У сучасному світі розрізняють дві основні форми територіального устрою держави: унітарну і федеративну.

Унітарна держава являє собою єдину політичну однорідну організацію, що складається з адміністративно-територіальних одиниць, які не мають власної державності. Вона характеризується простим устроєм, єдиною конституцією і громадянством, єдиною системою вищих державних органів, права і суду, діючих без обмеження на всій території країни. Унітарній державі притаманний високий ступінь централізації державної влади, широкий контроль центру над місцевими органами влади.

Унітарні держави сформувалися здебільшого в країнах з мононаціональним населенням (окрім Іспанії і Бельгії до 1988р.). Водночас для цілої низки унітарних держав характерна наявність певної автономії для утворень, які входять до їхнього складу. Деякі з цих автономій створені за історико-географічними (більшість областей Італії та Іспанії) або за національно-територіальними (Іспанія - Басконія, Каталонія; Індія - союзні території і округи) ознаками.

Унітарні держави бувають централізованими (Великобританія, Швеція, Данія та ін.) і децентралізованими (Франція, Італія, Іспанія).

Централізовані держави можуть надавати досить широку самостійність місцевим органам управління, але середній рівень управління при цьому не має значної автономії і безпосередньо орієнтується на виконання рішень центру.

У децентралізованих унітарних державах крупні регіони користуються широкою автономією і навіть інколи мають власні парламенти. Вони самостійно вирішують делеговані центром питання в області організації комунального господарства, охорони громадського порядку тощо. При цьому вони зазвичай значно обмежені центром у питаннях фінансової діяльності і тому дуже залежать від центру.

Федеративна форма територіального устрою держави відрізняється від унітарної тим, що джерелами влади, суб'єктами державного суверенітету в ній виступають як крупні територіальні утворення, так і весь народ.

Федерація - це сталий союз держав, самостійних у межах поділених між ними і центром компетенція, який має власну конституцію, законодавчі, виконавчі та судові органи, а часто й подвійне громадянство.

Федеральний принцип державного устрою покликаний забезпечити вільне об'єднання і рівноправну взаємодію спорідненостей, котрі мають значні етнічні, історичні, культурні та інші особливості. Цей принцип має реалізовувати оптимальні можливості для вираження інтересів меншості і наблизити владу до громадян.

Федерація будується на основі розподілу функцій між суб'єктами і центром, що зафіксований у конституції країни. Владні повноваження поділені на:

* виняткові повноваження центру (як правило, обіг грошей, зовнішня політика, оборона, податки, мито, керівництво збройними силами та ін.);

* виняткову компетенцію суб'єктів федерації – організація місцевого самоврядування і охорони громадського порядку, культури та ін.;

* спільну компетенцію союзу і його членів.

Розвиток федерації може здійснюватися як у бік зміцнення і розширення влади центру, так і у бік розширення влади суб'єктів федерації.

Члени федерації не мають індивідуального суверенітету і права одностороннього виходу з союзної держави.

Федерація як форма територіального устрою держави довела свою життєздатність. Чого не можна сказати про конфедерацію.

Конфедерація - це постійний союз самостійних держав з метою здійснення конкретних спільних цілей. Члени конфедерації повністю зберігають державний суверенітет і передають в компетенцію союзу лише рішення обмеженої кількості питань переважно в області оборони, зовнішньої політики, транспорту, зв'язку. Ця форма державного об'єднання досить міцна і, як правило, еволюціонує у федерацію, або розпадається зовсім. Наприклад, конфедерації в США (1776 - 1787рр.), Швейцарії (до 1848р.), Германії (1815 - 1867рр.).

На території колишнього СРСР здійснена спроба створити Співдружність незалежних держав (СНД). Така форма державного утворення не може бути сталою, оскільки не забезпечує єдності діяльності членів співдружності і не створює гарантій виконання ними своїх зобов'язань. Досвід показує, що об'єднання і зближення держав можливі тільки на шляху економічної інтеграції і поступової реалізації федеративних принципів.

5. Правова держава: сутність та основні принципи. Взаємозв'язок правової держави і громадянського суспільства.

На початкових етапах своєї історії держави встановлювали політичний порядок, заснований на сформованих у суспільстві традиційних нормах і віруваннях. Вони були слабко інституціалізованими, а правителі володіли практично необмеженою владою. Однак згодом відносини пануючих і підвладних набули більш впорядкованого характеру, стали базуватися на основі права.

Правовий порядок відносин держави й суспільства, починаючи з XVIII ст., закріплений конституцією, що стала основним законом держав. Будучи зведенням юридичних актів, законів і постанов, що визначають основи державного устрою й способи формування державної влади, конституції одночасно проголосили про нове становище особистості в державі. Перші правові документи конституційного характеру, що обмежують діяльність монархів, і сповістивши про формування нового політичного порядку, з'явилися в Англії у XIII ст. Перші повновагі конституції були прийняті в 1789 р. у США і в 1791 р. у Франції.

Принципово новий етап у розвитку державності пов'язаний з ідеєю правової держави. Вона стала основою розвитку в суспільстві конституційної державності. Суть її становить прагнення обмежити державні органи від втручання в особисте життя індивіда, бажання захистити основні права й свободи особи, гарантувати кожному самостійність і незалежність у виборі його життєвого шляху.

Правова держава - це держава, обмежена у своїй діяльності правом, покликана захистити права й свободи особи та підкорити владні органи контролю суверенного народу. Її концепція складалася поступово протягом багатьох сторіч. Окремі ідеї були висловлені ще в Древній Греції. Мислителі лібералізму додали їй більш чіткі обриси, сам же термін «правова держава» був закріплений у працях німецьких юристів К. Т. Вельнера, Р. Моля та ін.

Найважливішими проблемами, що вимагають уважного розгляду, є сутність й основні принципи правової держави.

Правову державу можна визначити як державу, у якій панує право, закон.

1. Верховенство права й закону, панування закону у всіх сферах громадського життя. Закон, прийнятий верховним органом влади при суворому дотриманні всіх конституційних процедур, не може бути змінений, відмінений або припинений ні відомчими актами, ні урядовими розпорядженнями, ні рішеннями партійних органів, які б високі й авторитетні вони не були. Вся суспільна діяльність здійснюється відповідно до законів, закріплених конституцією правової держави.

2. Реальність прав і свобод громадян. Цей принцип полягає у визнанні, затвердженні й належному гарантуванні прав і свобод людини й громадянина. Причому передбачається, що права й свободи людини не є якимось «даром» влади, а належать їй від народження.

3. Взаємна відповідальність держави й особистості. Цьому принципу характерні моральні основи у відносинах між державою, як носієм політичної влади, й громадянином, як учасником її здійснення. Держава видає закони і бере на себе конкретні зобов'язання перед громадянами, громадськими організаціями, іншими державами й всім міжнародним співтовариством. Підкоряючись праву, державні органи не повинні порушувати її накази й відповідати за порушення або невиконання цих обов'язків.

Обов'язковість закону для державної влади забезпечується системою гарантій, які вилучають адміністративну сваволу. До них відносяться:

- відповідальність уряду перед представницькими органами;
- дисциплінарна, цивільно-правова або кримінальна відповідальність посадових осіб держави будь-якого рівня за порушення прав і свобод конкретних осіб, за перевищення влади, зловживання службовим становищем та ін.;

- імпичмент (процедура притягнення до відповідальності вищих посадових осіб) і т. п.

Формами контролю з боку громадськості за виконанням зобов'язань державних структур можуть бути референдуми, опитування, звіти депутатів перед виборцями й т. д.

На тих же правових засадах ґрунтується й відповідальність особистості перед державою. Особистість погоджується на певні обмеження й зобов'язується підкоритися загальним настановам держави. Застосування державного примусу повинно мати правовий характер, не порушувати міру свободи особи, відповідати вазі зробленого правопорушення.

Види юридичної відповідальності стосовно особистості, що порушила правові норми: карна, адміністративна, цивільна, дисциплінарна, матеріальна.

4. Поділ влади на законодавчу, виконавчу й судову. Даний принцип має на меті вилучити монополізацію влади в руках однієї особи, органу або соціального прошарку й забезпечити відповідність всієї системи публічної влади вимогам права і його послідовного дотримання.

Система «стримувань і противаг», встановлена в конституції, законах, являє собою сукупність правових обмежень конкретної державної влади: законодавчої, виконавчої, судової.

Так, стосовно законодавчої влади використовується досить жорстка юридична процедура законодавчого процесу, що регламентує основні його стадії. У системі противаг важливу роль покликаний відіграти президент, що має право застосовувати відкладене вето при поспішних рішеннях законодавця. Діяльність Конституційного суду також можна розглядати як право стримуючого, тому що він має повноваження блокувати всі антиконституційні акти.

Відносно виконавчої влади використовуються обмеження відомчої нормотворчості й делегованого законодавства, заборони на прийняття нею актів, що зачіпають такі відносини, які повинні бути врегульовані тільки законом. Сюди можна віднести терміни президентської влади, імпичмент, вотум недовіри уряду, заборону відповідальним працівникам виконавчих органів обиратися до складу законодавчих органів, займатися комерційною діяльністю.

Для судової влади теж є правообмежуючі засоби, закріплені в конституції, процесуальному законодавстві: презумпція невинності, право на захист, рівність громадян перед законом і судом, гласність і змагальність процесу, відвід суддів і т. п.

5. Наявність ефективних форм контролю й нагляду за здійсненням законів. Механізм контролю за дією законів повинен включати: а) використання комплексних засобів (економічних, правових, соціально-психологічних, моральних та ін.); б) застосування цільових комплексних програм реалізації законів; в) систематичний контроль за виконанням законів і застосування мір заохочення й санкцій; г) аналіз причин порушення законності; д) оцінку - за певними показниками - ефективності дії галузей, правових інститутів, окремих або багатьох законів, їхніх норм; е) аналіз впливу законності на динаміку регульованої сфери громадського життя.

Було б неправильно вважати правовою будь-яку державу лише на тій підставі, що в неї є право, закон, бо самі закони можуть бути різними. Тому важливо мати критерії, що дозволяють визначати ступінь демократичності законів, які діють у тій або іншій країні. На основі багатовікового історичного досвіду склалися загальнолюдські уявлення про права й свободи особи в демократичній правовій державі, які покладені в основу документів, прийнятих світо ним співтовариством. До них відносяться: Статут ООН, а також прийняті цією міжнародною організацією «Загальна декларація прав людини», «Пакт про економічні, соціальні і культурні права», «Пакт про цивільні й політичні права» і ряд конвенцій. Наприклад, «Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації відносно жінок», «Конвенція проти дискримінації в галузі освіти, праці й занять» та ін. У сукупності викладені в цих документах норми прав і свобод особи становлять міжнародні стандарти. Аналізуючи національне законодавство будь-якої країни, закони необхідно співвідносити з вищезазначеними документами і тільки тоді можна робити висновки про ступінь демократичності даного суспільства й захищеності прав і свобод громадян цієї держави.

5. Економічна та соціальна політика держави

Під економічною політикою розуміють взаємопов'язану систему довгострокових і поточних цілей економічного розвитку, що визначені державою, комплекс відповідних державних рішень і заходів, спрямованих на досягнення цих цілей з використанням державної влади у сфері економіки.

Сферою економічної політики держави є взаємодія економіки і політики. Суб'єктами економічної політики виступають політична влада, різні політичні структури, недержавні спілки та об'єднання. Об'єктом економічної політики є економічна система в цілому або окремі її ланки.

Економічна політика будь-якої держави має складну структуру тому що для реалізації своїх цілей вона опирається на ряд господарських сфер: фінанси, кредит, грошовий обіг, податкову систему, інвестиції та ін. У рамках кожної з цих ділянок загальна економічна політика конкретизується і реалізується як бюджетна, фінансова, кредитна, податкова, інвестиційна, зовнішньоекономічна та ін. Ці напрямки виступають як підсистеми в загальній економічній політиці, яку проводить держава. Кожна із підсистем у структурі економічної політики може стати потужним інструментом впливу на економічну систему і суспільне життя в цілому. Призначення економічної політики держави - сприяти природному еволюційному економічному розвитку, запобігати зловживанням економічною владою з боку окремих осіб, груп, підприємств, а також кризовим явищам в економіці.

Залежно від конкретних обставин, цілі економічної політики держави можуть і повинні змінюватись, гнучко реагувати на фактичний стан економіки, її проблеми та суперечності.

Під соціальною політикою розуміють діяльність держави щодо збалансування розвитку суспільства, забезпечення стабільності державного управління, соціального захисту населення, створення сприятливих умов для існування індивідів і соціальних спільнот.

Метою соціальної політики є соціальний прогрес, виражений станом задоволення матеріальних і духовних потреб людини. Ефективність соціальної політики в тій чи іншій державі визначається тим, в якій мірі покращується життя людини, облагороджуються умови її праці і відпочинку, побуту, укріплюється здоров'я, підвищуються свідомість і культура, удосконалюються міжетнічні і міжособистісні стосунки, дотримуються соціальні права та гарантії і т. д. Очевидно, що можливості здійснення цілей соціальної політики залежать, як правило, від результатів економічної політики.

Суб'єктами соціальної політики вважаються всі ті органи, установи й організації, завдання яких здійснювати цілі соціальної політики. Провідну роль у цій сфері відіграють спеціалізовані органи держави, котрі реалізують її соціальну функцію.

Об'єктом соціальної політики є суспільство, його соціальні верстви, групи, класи, інші соціальні спільності людей. Але разом з тим, ці ж соціальні спільності і є носіями соціальної політики, її суб'єктами. У співвідношенні держава і суспільство останнє виступає як об'єкт лише в тому сенсі, що із цього «соціуму» формується і організовується владою соціальна політика. Державна влада - це потужний інструмент впливу на суспільство, в розпорядженні якого ефективні засоби і методи впливу на нього, а отже, і на формування соціальної політики шляхом збору податків, емісії грошей, законотворчості, визначення завдань суспільного розвитку.

Соціальна політика держави має різні виміри: економічний, організаційний, правовий, соціальний, культурологічний, екологічний та особистісний. Згідно з цим існують об'єктивні критерії, якісні і кількісні характеристики соціальної політики держави. Серед них пріоритетне значення мають практична реалізація принципу соціальної справедливості; урахування соціальних інтересів різних груп людей, задоволення їх необхідних потреб; соціальна захищеність населення, особливо малозабезпечених верств, дітей, пенсіонерів, безробітних, тяжко хворих та ін.

Соціальна політика охоплює своїми регулятивними функціями відносини між містом і селом, людьми розумової і фізичної праці, різними націями, народностями і етнічними групами, між різними соціальними верствами, між державою та індивідом. Вона впливає на всі сфери життєдіяльності людей - працю, побут, культуру. Згідно зі своєю специфікою одна із цих сфер (наприклад, виробництво) є об'єктом її безпосереднього регулювального впливу, а в інших (наприклад, у сфері демографічних відносин) такий вплив здійснюється опосередковано, шляхом створення умов, що спонукають людей до бажаної для суспільства соціальної поведінки.

6. Соціальна держава. Проблеми формування правової та соціальної держави в Україні.

Конституція України створила міцні основи для розвитку соціальної, правової держави. Україна приєдналася до міжнародних правозахисних організацій, ратифікувала ряд європейських конвенцій у сфері прав людини, 10 грудня щорічно відзначається День прав людини, з 2010 року запроваджено «Всеукраїнський тиждень права».

Однак, неупереджена об'єктивна оцінка з боку ряду міжнародних організацій, зокрема, Міжнародного фонду «Відродження», щодо стану дотримання прав людини і демократичних свобод в Україні свідчить про наявність серйозних проблем у цій сфері. Так, значна кількість українців, згідно з даними соціологічних досліджень, вважають, що право на справедливий суд – це привілей багатих. Кожен другий громадянин, який стикався з правовими питаннями, навіть не намагався відстоювати свої права: люди вважають, що їхні зусилля ні до чого не приведуть. З метою забезпечення доступу до правосуддя через надання правової допомоги та впровадження високих стандартів правосуддя в Україні, створено Українську фундацію правової допомоги. Фундація розвиватиме практику надання безоплатної правової допомоги, в тому числі на основі ряду офісів громадського захисту, що успішно діють в кількох містах України за підтримки фонду «Відродження» та Фондів Відкритого суспільства.

З метою розширення правових можливостей незаможних верств населення створюється мережа Центрів правової інформації та консультацій, які працюють у невеликих міських, сільських та селищних громадах. Це дає можливість жителям віддалених міст і сіл ефективно розпоряджатися своїм майном, захищати себе від свавілля недобросовісних роботодавців, використовувати наявну систему соціального захисту.

Іншою гострою проблемою у сфері прав людини в Україні є недотримання прав громадян правоохоронними органами. Згідно з даними моніторингу ряду громадських організацій, у діяльності працівників патрульних служб, міліції, Державтоінспекції, не рідко трапляються порушення або ненадання належної допомоги громадянам.

Одним із важливих напрямків діяльності громадських організацій у сфері і забезпечення верховенства права є доступ до публічної інформації (формування тарифів

на житлово – комунальні послуги, використання коштів державного та місцевих бюджетів, розподіл земельних ділянок, інформація про доходи посадових осіб, архівна інформація).

З метою протидії дискримінації в різних сферах представники громадських організацій ініціювали створення Коаліції з протидії дискримінації, яка надаватиме правову допомогу і тому числі щодо захисту прав у суді тим особам, що постраждали від дискримінації, а також проводитиме інформаційно – просвітницькі заходи в регіонах України.

Отже, перспективи формування правової держави в Україні залежать не лише від законодавчого забезпечення прав людини, але й від розвитку та підтримки державою громадських ініціатив у цій сфері.

Література

Гелей С.Д, Рутар С.М. Політологія. Навчальний посібник [Електронний ресурс]/Гелей С.Д, Рутар С.М. – К.,2012. Режим доступу:http://culonline.com.ua/Books/politologia_Geley.pdf

Історія політичної думки : навч. посіб. [Електронний ресурс]/ укладач Карасевич А. О. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2013. – 651 с. – Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Karasevych_Anatolii/Istoriia_politychnoi_dumky.pdf

Подлесный Д. В. Политология : учеб. пособие [Електронний ресурс]/ Д. В. Подлесный ; Нар. укр. акад. – Харьков : Изд-во НУА, 2016. – 164 с. – Режим доступу: <http://www.studfiles.ru/preview/1840552/>

Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс]/ За наук. ред. д-ра політ. н. Хоми Н. М. [В. М. Денисенко, О. М. Сор- ба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2014. – 778 с. – Режим доступу: http://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Політол.-енцикл.-словник_2014.pdf

Скочиляс Л. Політологія: навч-метод. посібник [Електронний ресурс] / Л. Скочиляс, О. Шиманова., Р. Парійчук-Брухаль. – Л. : ПП Сорока Т. Б., 2014. – 192 с. – Режим доступу: http://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3442/1/POSIBNYK_POLITOLOGIYA.pdf

Тема 7. Політична культура

Огляд теми: Поняття політичної культури та її структурні елементи: політичний досвід, політична свідомість, політична поведінка, політична психологія. Основні функції політичної культури. Типологія політичної культури. Формування політичної культури. Політична культура сучасної України.

1. Поняття політичної культури та її структурні елементи

Політична культура - один із найважливіших елементів політичної системи суспільства. Рівень її розвитку свідчить про якість цієї системи. Політична культура, віддзеркалюючи політичну та юридичну компетентність громадян, суспільних і політичних діячів і їхню політичну поведінку, дуже впливає на формування й функціонування політичних інститутів.

Політична культура - явище складне й багатогранне. Тому існує найширший спектр думок, визначень, формулювань і т. д. у тлумаченні як самої категорії «політична культура», так і її структурних компонентів, змісту, функцій і т. д.

Політична культура як особливе, пов'язане з духовним життям людей, їхніми цінностями, звичаями й традиціями, політичне явище має таку ж глибоку історію, як і політика в цілому. Вона описувалася ще в сивій давнині такими видатними політичними мислителями, як Конфуцій, Платон, Аристотель й ін. Однак сам термін «політична культура» з'явився набагато пізніше. Його вперше ввів у науковий обіг у XVIII ст. німецький філософ - просвітитель І. Гердер. Наукові концепції політичної культури, що опираються на емпіричну базу, склалися в 60-ті рр. XX ст. завдяки великим міжнародним

дослідженням, проведеним американськими політологами Г. Алмондом, С. Вербою, Л. Паєм та ін.

Політична культура - невід'ємна частина загальнонаціональної культури. Це, насамперед, політичний досвід людства, соціальних спільностей, великих і малих соціальних груп, отриманий у ході історичного розвитку. Існуючи в певних формах, цей досвід впливає на формування політичної свідомості людей і в остаточному підсумку виражається в їх політичних орієнтаціях й установах. Останні визначають політичну поведінку людей.

Відзначені в даному визначенні три взаємозалежних поняття: *політичний досвід, політична свідомість і політична поведінка* - становлять основні структурні елементи політичної культури.

Політичний історичний досвід людства, наднаціональних і національних спільностей є основою розвитку політичної культури. Він *фіксує історію розвитку політичних відносин у різних формах: історичних, літературних, політичних традиціях, звичаях, політичній ідеології; у формі функціональної політичної системи з її інститутами, нормами, принципами, соціально-політичними зв'язками й т. д.* Важливе місце серед різних форм політичного досвіду займають політичні традиції. Вони формуються в результаті діяльності декількох поколінь людей, є однією з найбільш стійких основ їхнього життя й визначають зразки політичної поведінки. Збереження й розвиток політичних традицій - одна з умов політичної стабільності суспільства і його прогресивного розвитку. Закони й норми, що регулюють суспільні відносини, прийняті відповідно до національних політичних традицій, сприймаються громадянами не як засіб примусу, а як необхідне явище громадського життя, спрямоване на досягнення загального блага.

На основі політичного досвіду багатьох поколінь і політичної діяльності людей формується їхня політична свідомість - ще один елемент структури політичної культури. Політична свідомість - це *система політичних знань, цінностей й ідейно-політичних переконань людей, на основі яких виробляються найбільш стійкі й значущі політичні орієнтації й установки людей стосовно політичної системи і їхнього місця в даній системі.*

Зупинимося більш детально на характеристиці структурних елементів політичної свідомості.

Політичні знання - це знання людей про політику, політичну систему, різні політичні ідеології, процедури, за допомогою яких забезпечується участь громадян у політичному процесі й т. п.

Політичні цінності - це етичні й нормативні судження про політичне життя, політичні цілі, на реалізацію яких спрямована політична діяльність. Політичними цінностями є законність і порядок, стабільність системи, соціальна справедливість та ін.

Політичні переконання формуються на основі знань і цінностей і виражаються в уявленнях людей про те, якою повинна бути політична система. Для одних це демократія - пряма або представницька, заснована на принципі приватної власності; для інших - авторитарно-тоталітарні системи, засновані, наприклад, на ідеї національної переваги й т. д. Це саме те, що називається ідеологічними перевагами. Політичні переконання громадян виражаються в тому, що на виборах вони голосують за ту або іншу партію, а отже віддають перевагу тій чи іншій ідеології.

Політичні орієнтації й установки знаходять своє конкретне втілення в політичній поведінці.

Політична поведінка - це *практична взаємодія людини з політичним середовищем, що виражається в тій або іншій формі політичної участі.* Вона обумовлена політичною свідомістю, з одного боку, і рівнем політичного розвитку суспільства в цілому, - з іншого. Політична поведінка людей проявляється в їхній політичній діяльності й виявляє рівень і тип їхньої політичної культури на практиці.

Високу політичну культуру відрізняють два основних критерії, які посідають в політичній поведінці людей значне місце: залучення до політичної діяльності та позитивну активність. За допомогою участі в політичному процесі й громадянин, і суспільство в цілому знаходять новий політичний досвід, що сприяє подальшому розвитку політичної культури.

У процесі розвитку політичної культури сформувалися й розвиваються її функції. Вони є тими напрямками, за якими політична культура входить у життя й побут людей, саме за допомогою функцій вона стає реально відчутною, зрозумілою, а отже, практично значимою й досяжною.

2. Основні функції політичної культури:

- *пізнавальна* - формування в громадян необхідних суспільно - політичних знань, поглядів, переконань і політичної компетентності, ознайомлення з основними політичними ідеологіями.

- *нормативно-ціннісна* - формування й закріплення в суспільній свідомості необхідних політичних цінностей, установок, цілей, мотивів і норм поведіння;

- *інтегративна* - досягнення на базі загальноприйнятих політико-культурних цінностей згоди в рамках існуючої політичної системи й обраного суспільством політичного ладу. Політична культура в такий спосіб формує стабілізаційну основу політичного життя й сприяє підвищенню ефективності керування;

- *комунікативна* - дозволяє встановити зв'язок між учасниками політичного процесу, а також передавати елементи політичної культури від покоління до покоління й накопичувати політичний досвід;

- *виховна* - формує в громадян політичну свідомість і навички політичної діяльності, адекватні даній політичній системі.

3. Типологія політичної культури.

Політична культура під впливом суспільних умов, а також нових норм і зразків поведінки громадян виробляє й удосконалює свої внутрішні риси й властивості, що мають як загальне, так і типово групове значення для окремих країн, націй, регіонів. Для відображення процесу зміни політичної культури в ході історії, специфіки політичної культури певної спільності вводиться поняття «тип політичної культури». За допомогою даного поняття можна фіксувати найбільш загальні риси поведіння й політичного мислення людей, що живуть у певний момент історії, одному історичному середовищі і які володіють подібними стереотипами поведіння та реакціями на політичні події. Оскільки підстав для виділення типів досить багато, то, природно, існують різні класифікації типів політичної культури.

У сучасній політології для аналізу й порівняння політичних культур широко використовується їхня типологія, запропонована американцями Г. Алмондом і С. Вербою. Вони виділяють три основних типи політичної культури:

1. *Патріархальна*, для якої характерна відсутність інтересу громадян до політичного життя. Члени суспільства не очікують ніяких змін з боку політичної системи, а тому не проявляють власної ініціативи для цих змін.

Аполітичність, абсентеїзм замкнутість на місцевій або етнічній солідарності властиві цьому типу політичної культури. Така культура може відразу стати панівною в молодих державах, але вона присутня й у розвинених країнах, коли кругозір більшості громадян обмежений приналежністю до своїх коренів, свого місця проживання.

2. *Підданська*, що відрізняється значною орієнтацією громадян на політичну систему й результати її діяльності. Одночасно відзначається низька індивідуальна активність громадян, їхня слабка участь у функціонуванні політичної системи. Перевагами цього типу політичної культури є її здатність мобілізувати величезні маси людей, направляти їхню енергію на соціальне необхідні або надумані перетворення. Це досягається за рахунок жорсткої дисципліни, упорядкованості, організованості.

Обов'язковим компонентом цього типу політичної культури є тверда централізація управління, келійність процесів прийняття політичних рішень. Відбувається поступове виснаження, деградація ініціативи громадян. Державна влада подається в плані спускання зверху норм, які необхідно виконувати, і регламенту, якому потрібно підкорятися. Людьми керує острах покарання або очікування благ.

3. *Активістська (культура участі)*, їй притаманний високий інтерес громадян до політики, їх добра інформованість, прагнення реалізувати за допомогою влади власні інтереси й цілі, висока активність. Громадяни намагаються впливати на процес вироблення й прийняття рішень. У той же час вони демонструють лояльність до політичної системи, законслухняність і повагу до прийнятих законів.

Автори даної типологізації підкреслюють, що ці три типи на практиці взаємодіють між собою, утворюючи змішані форми з перевагою тих або інших компонентів.

Для країн зі стабільним демократичним режимом характерний *громадянський* тип політичної культури. Вона є ніби синтезом підданської й активістської культур, які забезпечують характерні для демократії примирення крайностей, баланс сталості й розвитку, політичної активності громад і професіоналізму політиків, лояльності громадян до політичних еліт і контролю за ними, автономії уряду і його підконтрольності; самостійності політичної позиції громадян і їхньої політичної відповідальності.

Згідно з Г. Алмондом й С. Вербою, з погляду на демократичний ідеал як народовладдя громадянська культура не є ідеальною, тому що вона допускає ослаблення інтересу громадян до політики в умовах благополучного правління й активізацію їхньої політичної участі в кризових ситуаціях або у випадках неефективності функціонування влади, порушень нею конституції і т. п. Однак громадянська культура в цілому найбільше відповідає природі сучасної представницької демократії.

Своєрідну типологію політичної культури запропонував російський учений Е. В. Баталов. Він вважає, що протягом століть людство виробило два основних цивілізованих механізми, дія й взаємодія яких впливає на всі сторони матеріального й духовного життя суспільства. Ці механізми - ринок і держава, їхнє функціонування й структура не можуть не знаходити відображення й проявів у політичній структурі суспільства. Ринок регулює не тільки економічні відносини, але багато в чому визначає характер й особливості виникаючих і існуючих політичних інститутів і відносин. Він породжує й певну політичну культуру, яку можна умовно назвати «ринковою культурою», не вкладаючи в це поняття ніякого ціннісного змісту - позитивного або негативного.

Держава також виступає не тільки як «машина придушення», але й виконує регулятивні функції у сфері економіки, політики, культури. При цьому вона, як і ринок, формує певний тип особистості, поведінки, соціальних відносин, що відрізняються від тих, які породжує ринок. Створює вона й певний тип культури - «етатистську», що істотно відрізняється від ринкової. (Етатизм - від франц. держава; засилля держави в економічному, соціальному, культурному житті суспільства, у науковій та ін. діяльності).

Ринкова політична культура - культура, що розглядає політичні процеси крізь призму відносин купівлі-продажу, досягнення вигоди як вищої мети політичної діяльності. Політика є різновид бізнесу, сам політик або «товар», або «бізнесмен». Політичні рішення - результат «торгівельної угоди». Ця культура орієнтована на конкурентну боротьбу як універсальний принцип функціонування політичної системи. Це культура індивідуалізму, для якої вищою метою є особисті (рідше групові) інтереси. Держава й інші політичні структури розглядаються й оцінюються як засіб реалізації інтересів.

Етатистська політична культура - культура, що зв'язує рішення політичних проблем й дією механізмів державного регулювання й контролю за політичним процесом. Вона орієнтована на обмеження й заборону конкурентної боротьби. Інтереси держави переважають над особистими.

Такі два ідеальних полярних типи, які в чистому вигляді практично не зустрічаються, але логічно утворюють ті полюси, між якими розташовуються, тяжіючи то до одного, то до іншого, реальні політичні культури.

4. Формування політичної культури.

Політична культура - продукт природного історичного розвитку. При цьому значну роль у формуванні політичної культури кожної країни відіграють такі фактори, як її геополітичне положення; соціальна й політична структура суспільства; характер суспільних відносин; політичні традиції, особливості національної культури й національної психології.

Умовою формування політичної культури людей є їх включення до політичного процесу, взаємодія з політичною реальністю. У політичному процесі діє цілий ряд інститутів. З політичною системою взаємодіють різні сфери громадського життя, всі вони в тій або іншій мірі беруть участь у формуванні політичної культури, визначають основні напрямки цього процесу.

Основні шляхи формування політичної культури:

- діяльність держави;
- діяльність політичних партій;
- вплив церкви на політичне життя;
- інформаційно-комунікативна діяльність засобів масової інформації;
- діяльність суспільно-політичних організацій і рухів;
- вплив родини, друзів, трудового колективу й т. д.

На характеристиці деяких з перерахованих шляхів варто зупинитися особливо. Так, *діяльність держави* щодо визначення моделей політичної поведінки, формуванню й закріпленню національних політичних символів за допомогою прийняття законодавчих актів визначає відповідно й найважливіші параметри політичної культури. Коли ж держава приймає на себе ідеологічні функції, вона безпосереднім способом активно включається в процес формування політичної культури. Історія має у своєму розпорядженні приклади того, що саме державі належить не просто значна, а визначальна роль у формуванні національної політичної культури. Досить активно цю роль виконували держави в колишніх соціалістичних країнах. Буває й так, що держава протягом багатьох десятиліть може обмежуватися функцією «нічного сторожа», як, наприклад, у США. Однак і в цих умовах національна політична культура була у величезному значенні витвором своєї держави. Конституція, Білль про права, доповнення до конституції, інші закони, звід загальнонаціональних символів, офіційні свята із символічним підтекстом як невід'ємні риси американської політичної культури створювалися під егідою цього самого «нічного сторожа».

Інший, не менш важливий шлях формування політичної культури, - політична, ідеологічна й організаційна *діяльність політичних партій*. Вони закладають основи політичної свідомості громадян, їхнього мислення й поведінки. Саме діяльність політичних партій формує в громадян відношення до партій і партійних систем, уявлення про місце партій у політичній системі суспільства, про відносини між партіями й державою, про можливості партій у висуненні й захисті інтересів громадян і т. п.

На політичну культуру багатьох країн зробила значний *вплив*, а в ряді країн *робить* це і сьогодні *церква*. У деяких державах вона бере активну участь у політичному житті, але навіть там, де діяльність церкви не настільки активна, вона однаково впливає на політичне мислення й особливо - на політичну поведінку громадян.

У сучасних умовах одним із найбільш ефективних шляхів формування політичної культури є *інформаційно-комунікативна діяльність засобів масової інформації* (ЗМІ). До ЗМІ відноситься преса, масові кишенькові довідники, радіо, телебачення, кіно - і звукозапис, відеозапис. В останні десятиліття засоби комунікації зазнають істотних змін внаслідок поширення супутникових засобів зв'язку, кабельного радіо й телебачення,

електронних текстових комунікаційних систем (відео, екранних і кабельних текстів), а також індивідуальних засобів нагромадження й відтворення інформації (касет, дискет, дисків). ЗМІ часто називають «четвертою владою». За цією метафорою ховається реальна здатність ЗМІ формувати основні політико-культурні цінності громадян, стереотипи політичної поведінки.

Ефективність впливу ЗМІ на формування політичної культури громадян визначається, по-перше, їхньою здатністю впливати на максимальну кількість людей; по-друге, можливістю впливу в найкоротші проміжки часу. Найбільш масовий і сильний політичний вплив здійснюють аудіовізуальні ЗМІ, і, насамперед, радіо й телебачення.

Стихія суспільно-політичних рухів, як показує досвід багатьох країн, нерідко породжує ідеї, установки, моделі поведінки, які міцно входять у національну політичну культуру. Це ще один шлях формування політичної культури. Як приклад можна навести вплив майдану на прийняття політичних рішень під час президентської виборчої кампанії в Україні 2004 р.

На один із шляхів формування політичної культури вказував у свій час Конфуцій. Він стверджував, що принципи сімейних відносин переносяться на політичне життя, визначаючи тим самим його культурний зміст.

Стихійний вплив на формування політичної культури особистості на рівні повсякденної свідомості відбувається в колі друзів, родичів, у трудовому колективі й т. п. Процес формування політичної культури йде практично протягом всього життя людини.

5. Політична культура сучасного українського суспільства характеризується такими основними рисами:

1. *Фрагментарність*. Ця риса проявляється не тільки в поляризації регіонів, вікових груп населення, але і в рамках особистої свідомості громадян. Так, впевненість людини в необхідності демократичних перетворень часто поєднується з упевненістю, що Україну «врятує» тільки «сильна рука».

2. *Існування суперечностей* між політичним ідеалом (західні демократії) і реальним його втіленням. Це проявляється, наприклад, в опитуваннях громадської думки, коли більше половини опитуваних повністю або частково погоджуються з тим, що необхідно проявляти інтерес до політичної ситуації в суспільстві з метою розширення особистої участі в управлінні. У той же час багато тих, хто вважає такий інтерес марним, оскільки «влада приймає рішення, які вигідні їй самій».

3. Такі суперечності знаходять свій прояв у *широкому спектрі негативних емоцій по відношенню до політики на інститутів* в українському суспільстві: від тотальної апатії до агресивного протистояння. Аполітичність часто стає громадянською позицією.

4. *Матеріальне неблагополуччя широких верств населення*, розкіл суспільства на «бідних» і «багатих» призводило до пошуку зовнішніх і внутрішніх «ворогів народу» - груп винних в тому, що коїться. Часто такий розподіл відбувається на основі національної ідеї, мовного питання.

5. Політична культура України має яскраво виражене що призвело до побутового, психологічного і політичного відчуження між різними частинами народу;

Сьогодні в Україні складається ситуація, за якої без реформування політичної, правової, економічної і духовно-культурної систем неможливе формування сучасної демократичної політичної культури, швидке реформування соціальних інститутів. Тому політичні сили реформістського спрямування повинні забезпечувати через засоби масової інформації ідеологічну основу реформ і підготовку управлінської еліти, здатної мислити і діяти в умовах конкурентного середовища.

Особливо важливим є завдання формування політичної культури молоді, яке можливе лише за умови здійснення загальногромадського виховання, органічного поєднання політичного виховання із моральним і релігійним, із принципом максимального використання можливостей самовиховання молоді. Адже саме молоді властива особлива критичність, гостре відчуття нового, прогресивного, передового. Саме з

неї сьогодні формується нова еліта української нації, яка покликана вивести нашу країну на передові позиції сучасної цивілізації.

Література

Гелей С.Д, Рутар С.М. Політологія. Навчальний посібник [Електронний ресурс]/Гелей С.Д, Рутар С.М. – К.,2012. Режим доступу:http://culonline.com.ua/Books/politologia_Geley.pdf

Історія політичної думки : навч. посіб. [Електронний ресурс]/ укладач Карасевич А. О. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2013. – 651 с. – Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Karasevych_Anatolii/Istoriia_politychnoi_dumky.pdf

Подлесный Д. В. Политология : учеб. пособие [Електронний ресурс]/ Д. В. Подлесный ; Нар. укр. акад. – Харьков : Изд-во НУА, 2016. – 164 с. – Режим доступу: <http://www.studfiles.ru/preview/1840552/>

Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс]/ За наук. ред. д-ра політ. н. Хоми Н. М. [В. М. Денисенко, О. М. Сор- ба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2014. – 778 с. – Режим доступу: http://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Політол.-енцикл.-словник_2014.pdf

Скочияс Л. Політологія: навч-метод. посібник [Електронний ресурс] / Л. Скочияс, О. Шиманова., Р. Парійчук-Брухаль. – Л. : ПП Сорока Т. Б., 2014. – 192 с. – Режим доступу: http://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3442/1/POSIBNYK_POLITOLOGIYA.pdf

Тема 8. Політична еліта

Огляд теми: Структура і системи відбору політичної еліти. Формування політичної еліти в Україні.

1. Структура і системи відбору політичної еліти.

Політична еліта - це певна група, прошарок суспільства, що концентрує у своїх руках державну владу й займає командні пости, керуючи суспільством.

Сучасна політична еліта неоднорідна, внутрішньо диференційована й істотно відрізняється залежно від конкретної країни й сформованих соціально-політичних умов. Все це спричиняє складність і різноманіття її класифікацій.

За рівнем компетенції розрізняють національну, регіональну й місцеву еліти.

За місцем в системі влади виділяють правлячу, що безпосередньо володіє державною владою, і опозиційну (контреліта).

За обсягом владних повноважень еліта ділиться на вищу, середню й адміністративну.

Вища політична еліта представляє собою провідних політичних керівників, їхнє найближче оточення й тих, хто займає вищі посади в законодавчій, виконавчій і судовій владі (безпосереднє оточення президента, прем'єр-міністр, його заступники й провідні міністри, спікер парламенту, керівники депутатських фракцій), чисельно досить обмежене коло людей (100-200 чоловік), котрі приймають найбільш значущі для суспільства політичні рішення.

Середня політична еліта формується з величезної кількості виборних посадових осіб: парламентаріїв, сенаторів, депутатів, губернаторів, мерів, лідерів різних політичних партій і суспільно-політичних рухів. Середня еліта становить приблизно 5 % дорослого населення.

Адміністративна еліта (бюрократична) - це вищий прошарок державних службовців (чиновництва), які займають високі посади в міністерствах, департаментах та інших органах державного управління. Адміністративна еліта приєднується до політичної еліти, хоча за організаційними ознаками (апарат влади) її можна виділити в самостійну групу. Соціологічні дослідження бюрократії показують, що це відносно автономний, внутрішньо

згуртований прошарок, призначений для виконавської діяльності, однак насправді він володіє великим впливом на політику.

Залежність динаміки розвитку суспільства від ефективності політичних рішень, які приймає еліта, вимагає й ретельного відбору осіб для виконання владно-управлінських функцій. У західних країнах політика давно перетворилася на професію, тому процесу підготовки й відбору до еліти приділяється серйозна увага. Найбільш важливі питання при цьому: як і з кого здійснюється відбір, хто його здійснює, яким критеріям повинен відповідати кандидат на керівну посаду?

Існує дві основні системи відбору, рекрутування еліти: гільдій й антрепренерська (підприємницька). У чистому вигляді вони зустрічаються досить рідко. Антрепренерська система здебільшого характерна для демократичних держав. Система гільдій - для авторитарних і тоталітарних держав, хоча її елементи широко застосовуються й у демократичних державах, особливо в економіці й державно-адміністративній сфері.

Для системи гільдій характерні:

- Закритість, відбір претендентів на вищі посади в основному з нижчих верств самої еліти; шлях вгору повільний та еволюційний.
- Наявність високих вимог для заняття посад. Це можуть бути вік, досвід роботи, освіта, партійність, національність, характеристика керівництва й т. д.
- Невелике, закрите коло електорату (людей, що здійснюють відбір). Як правило, до нього входять лише члени вищого керівного органу або один перший керівник - глава уряду, фірми й т. п.
- Кооптація, призначення зверху як головний спосіб зайняття керівних посад.
- Тенденція до відтворення вже існуючого типу еліти, лідерства і властивих їм типологічних характеристик.

Ця система не передбачає конкурентності між кандидатами, оскільки сама система влади гранично суворо формалізована та ієрархізована. Система гільдій може панувати лише в політизованих суспільствах із частковою чи повною відсутністю громадянського суспільства. Свідченням цього є номенклатурна система фільтрації, яка утвердилася в тоталітарних режимах. Номенклатура (лат. - «розпис імен») - це спосіб посідання керівних посад винятково за ознакою належності до правлячої партії.

Кар'єрне просування тут поставлене в залежність від повного політико-ідеологічного конформізму кандидата, особистої відданості новому лідеру, навичок кулуарних «апаратних ігор». Свій початок номенклатурна система бере в непотизмі (лат. - «племінник»), коли римські цезарі призначали на синекури своїх родичів чи осіб з найближчого оточення.

Антрепренерська система багато в чому протилежна системі гільдій і характеризується:

- Відкритістю, можливістю для представників різних груп претендувати на заняття панівних позицій.
- Невеликою кількістю формальних вимог щодо претендентів.
- Широким колом електорату, що може вмещати всіх виборців країни; високою конкурентністю відбору, гостротою суперництва відповідно до виборчих законів.
- Першочерговою значимістю особистісних якостей, суспільної активності, умінням захопити привабливими ідеями й програмами.
- Можливістю досягнення певної пропорційності подання в еліті різних соціальних груп населення, політичних партій і рухів.

Обидві системи мають як позитивні, так і негативні сторони. Антрепренерська система більше цінує видатних особистостей. Вона відкрита для молодих лідерів і нововведень. У той же час її певними недоліками є відносно більша ймовірність ризику й непрофесіоналізму в політиці, порівняно слабка передбачуваність політики, схильність до надмірного захоплення зовнішнім ефектом. У цілому ж, як показує практика,

антрепренерська система рекрутування еліт добре пристосована до динаміки сучасного життя.

До числа сильних сторін системи гільдій відноситься врівноваженість рішень, менший ступінь ризику при їхньому прийнятті, низька ймовірність внутрішніх конфліктів, більша передбачуваність політики. Головні цінності цієї системи - консенсус, професійний досвід, наступність. У той же час системі гільдій властиві бюрократизація, організаційна рутинна, консерватизм. Вона ускладнює виправлення помилок та усунення недоліків з ініціативи знизу. Без доповнення конкурентними механізмами ця система веде до поступової дегенерації еліти, що виражається в її нездатності виконувати керівні функції в соціальній системі, її відриву від суспільства й перетворенню в привілейовану касту.

Зрозуміло, що в політиці немає математично вивірених розрахованих систем, які дозволяють безпомилково визначити оптимальну селекцію політичних еліт. Тому на практиці обидві системи відбору не спрацьовують у «чистому» вигляді. Звичайно, недоліки однієї системи компенсуються запозиченням переваг іншої, що також не гарантує високої якості такого поєднання.

Ефективність діяльності політичної еліти залежить не тільки від системи її рекрутування, але й від політичної орієнтації її членів, ступеня підтримки з боку населення, соціального походження й партійної приналежності представників.

2. Формування політичної еліти в Україні.

В Україні завжди існувала проблема національної політичної еліти, здатної розв'язувати складні державні завдання у конкретній історичній ситуації. Такі визначні постаті української політичної думки, як В. Липинський, Д. Донцов, пояснювали причини поразок українських національно-визвольних рухів відсутністю національної політичної еліти. Це твердження справедливе, якщо брати до уваги те, що політична еліта може сформуватися в умовах національної держави, коли політика є важливою сферою суспільного життя. Короткочасний період боротьби за українську державність і ще менш тривале існування цієї держави в історичному сенсі були недостатніми, щоб визріла повноцінна національна політична еліта.

Комуністичний режим знищив не тільки національні прошарки, а й соціальний ґрунт для відтворення національної еліти, здатної по-сучасному мислити і діяти. Роль еліти в авторитарно-тоталітарному суспільстві виконувала номенклатура, риси якої значною мірою не відповідали сучасній елітарній моделі, що існувала в демократичних цивілізованих країнах.

Державне відродження України передбачало і формування нової політичної еліти, здатної забезпечити розбудову держави. Становлення політичної еліти сучасної України проходить під впливом політичних, економічних, соціальних і геополітичних процесів. М. Шульга виділяє чотири етапи становлення політичної еліти України (див. Шульга Н. Етапы становлення политической элиты в Украине в годы независимости // Социология: теория, методы, маркетинг. - 2006. - № 4. - С. 24-37).

Перший етап: 1989-1994 рр. Цей етап пов'язаний з часом визрівання процесів, що передували зміні суспільно-політичного порядку в країні і з першими роками після проголошення незалежності. В цей час формувалася нова еліта, яка існувала поряд зі старою радянською. Нова була рекрутована подіями кінця 80-х початку 90-х років минулого століття. Проходила конвертація політичного й адміністративного капіталів старої еліти (працівників партійних, комсомольських організацій, керівників підприємств) в економічний, а також накопичення фінансового капіталу у лідерів злочинних (як економічних, так і суто кримінальних) угруповань. Одним із наймасштабніших механізмів легального перерозподілу власності стала ваучеризація. На цьому етапі розпочалось різке зубожіння основної маси населення.

Другий етап: 1994-1999 рр. Проходить накопичення капіталу у всіх трьох групах еліти - старої правлячої, нової правлячої і нової кримінальної. Розростається тіньова

економіка, вкорінюється мафія, її верхівка вливається у правлячу еліту. Розгортається протиборство регіональних еліт Сходять з політичної арени дисиденти.

Третій етап: 2000-2004 рр. формуються потужні олігархічно-кланові угруповання, побудовані за принципом зрощення влади з власністю. Проходить перерозподіл владного ресурсу, формується нова контреліта, укріплюються позиції правої контреліти в парламенті.

Четвертий етап: з кінця 2004 р. Фактично розпочався після інавгурації президента В. Ющенка на початку 2005 р, Під час президентських виборів поглибився розкіл владної еліти, розпочалось протистояння регіональних еліт. Відбулася після виборна масова рекрутизація еліти, яка не забезпечила повноцінної зміни еліти і в результаті призвела до різкого сплеску управлінської некомпетентності органів виконавчої влади. Ситуація ускладнюється перманентними виборами (2006 р., 2007р.) до парламенту, відновлюючи розкіл політичної еліти за регіональною ознакою.

П'ятий етап: 2010-2014 рр. Цей етап пов'язаний з утвердженням влади олігархічних кланів і спробою встановлення авторитарного режиму на чолі з В.Ф. Януковичем.

Шостий етап: з початку 2014 р. Революція гідності дала початок демократичним перетворенням і, у перспективі, появи нової політичної еліти.

Література

Гелей С.Д, Рутар С.М. Політологія. Навчальний посібник [Електронний ресурс]/Гелей С.Д, Рутар С.М. – К., 2012. Режим доступу: http://culonline.com.ua/Books/politologia_Geley.pdf

Історія політичної думки : навч. посіб. [Електронний ресурс]/ укладач Карасевич А. О. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2013. – 651 с. – Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Karasevych_Anatolii/Istoriia_politychnoi_dumky.pdf

Подлесный Д. В. Политология : учеб. пособие [Електронний ресурс]/ Д. В. Подлесный ; Нар. укр. акад. – Харьков : Изд-во НУА, 2016. – 164 с. – Режим доступу: <http://www.studfiles.ru/preview/1840552/>

Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс]/ За наук. ред. д-ра політ. н. Хоми Н. М. [В. М. Денисенко, О. М. Сор-ба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2014. – 778 с. – Режим доступу: http://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Політол.-енцикл.-словник_2014.pdf

Скочиляс Л. Політологія: навч-метод. посібник [Електронний ресурс] / Л. Скочиляс, О. Шиманова., Р. Парійчук-Брухаль. – Л. : ПП Сорока Т. Б., 2014. – 192 с. – Режим доступу: http://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3442/1/POSIBNYK_POLITOLOGIYA.pdf

Тема 9. Політичне лідерство

Огляд теми: Функції політичних лідерів. Сучасні тенденції в розвитку політичного лідерства.

1. Функції політичних лідерів.

Функції, які виконують політичні лідери, визначаються тими цілями, які вони ставлять, і тією ситуацією (економічною й політичною), у якій їм доводиться діяти.

В умовах кризової ситуації політичний лідер спрямовує свої зусилля, насамперед, на реалізацію наступних функцій:

Аналітична, або постановка діагнозу. її виконання допускає глибокий і всебічний аналіз причин ситуації, що склалася, вивчення сукупності об'єктивних і суб'єктивних факторів і реалій.

Розробка програми дій. У її реалізації велику роль відіграють особистісні якості політичного лідера: розум, рішучість, енергійність, інтуїція, відповідальність.

Мобілізація країни на виконання прийнятої програми. Виконання цієї функції багато в чому залежить від уміння й здатності політичного лідера спілкуватися із широкими масами, переконувати, надихати, залучати на свій бік тих, хто ще не визначився.

Названі функції характерні для надзвичайної ситуації. В умовах відносної стабільності суспільства коло функцій політичного лідера розширюється.

Насамперед, політичний лідер повинен виконувати новаторську функцію, тобто свідомо вносити нові конструктивні ідеї соціального устрою суспільства. Для цього розробляються нові політичні програми й стратегічні плани суспільного розвитку, здійснюються відновлення, реорганізація політичних структур. Політичний лідер формулює нові соціальні цілі й завдання, обґрунтовує стратегічні пріоритети й тактичні засоби та методи їхнього досягнення. Кожне політичне рішення повинно бути глибоко продуманим, всебічно ретельно проаналізоване, оскільки сфера політики - вид ризикованої діяльності, що зачіпає долі мільйонів людей. Висування загальнонаціональних цілей і програм за необхідністю вимагає всебічного аналізу соціальних, матеріальних, фінансових і політичних ресурсів їхньої реалізації.

Комунікативна функція допускає відображення всього спектра потреб та інтересів людей як у політичних маніфестах і програмах політичних лідерів, так й у їхній практичній діяльності. Політичний лідер повинен стежити за постійно мінливими суспільними настроями й думками, що відображають динаміку життя, яке постійно змінюється. Політичні лідери повинні володіти хистом передбачення нових проблем і суперечностей у суспільстві.

З новаторської і комунікативної логічно випливає організаторська функція, що містить у собі вміння направити й організувати дії мас, об'єднати зусилля всіх верств суспільства на втілення політичних програм і рішень у життя.

Організаторська функція включає також формування кадрів і об'єднання прихильників реформ.

Продовженням організаторської є координаційна функція, яка спрямована на координацію й узгодження дій усіх суб'єктів політичних перетворень - інститутів та установ влади, а також практичних виконавчих рішень. Координаційна функція містить у собі кореляцію, координацію діяльності всіх галузей влади й владних інститутів: парламенту, суду, органів виконавчої влади.

Інтегративна функція спрямована на підтримку цілісності й стабільності суспільства, громадського спокою і злагоди. Вона передбачає забезпечення єдності всіх політичних сил суспільства, згуртованості всіх його соціальних груп.

Гранична, максимально завищена оцінка функцій й ефективності політичного лідера проявляється в культурі особистості. Вона означає надмірне звеличування й навіть обожнювання людини. Культ особистості зустрічається в тоталітарних й авторитарних державах.

Сприятливим суб'єктивним живильним середовищем культу особистості є патріархальна й підданська політичні культури, які базуються на вірі в «гарного царя або керівника, із прийняття жорсткої ієрархічної організації суспільства.

Однак найважливішою безпосередньою причиною культу особистості, звичайно, є величезна концентрація політичної, духовної, економічної й соціальної влади в руках однієї людини. Також становленню культу особистості сприяє тотальна особиста залежність всіх нижчих, не стільки від результатів своєї діяльності, скільки від прихильності начальства.

2. Сучасні тенденції в розвитку політичного лідерства.

В останні десятиліття у розвитку політичного лідерства з'явився ряд нових тенденцій. Для величезної кількості людей масштабні стресові ситуації, які були властиві ХХ ст. і спостерігаються на початку ХХІ ст., корінні зміни, спричинені науково-технічним прогресом, породили глобальні проблеми, що кидають виклик людській

цивілізації. Дані обставини висувають нові, підвищені вимоги до політичних лідерів. Масштабною тенденцією в еволюції лідерства стало різке зростання відповідальності політичних лідерів за долі людей, за сьогодення й майбутнє народів і держав, якими вони керують. Сучасні політичні лідери вже не можуть висувати програми розвитку своїх держав без урахування глобальних проблем людства.

Важливою тенденцією в розвитку політичного лідерства в останні десятиліття є концентрація активності лідерів на економічних і соціальних проблемах. Особливо це відрізняє політичних лідерів демократичних держав. Розвиток даної тенденції обумовлено багатьма обставинами. Головна з них полягає в тому, що зростання добробуту нації, пов'язане з активністю того або іншого політичного лідера, - найбільший наочний показник для визнання політичного діяча як політичного лідера. Інша обставина пов'язана з великими тимчасовими рамками політичної активності (наприклад, президенти вибираються на 4-5 років). Високий економічний результат, зростання добробуту нації - головна передумова для обрання ще на один термін.

Американський політолог Р. Такер відзначає таку тенденцію як зниження ймовірності появи в сучасних умовах політичних лідерів-героїв, таких, наприклад, як Наполеон. Причин дуже багато. Це й поділ влади, і обмеження діяльності лідерів конституційними й правовими нормами та ін. Крім того, як уже підкреслювалося, великі політичні лідери з'являються в періоди глибоких криз. Кризові періоди - це війна й пов'язана з нею розруха і це найбільший спад виробництва, який обумовлений циклічним характером розвитку економіки. Якщо мати на увазі типові для минулого кризові ситуації, то їхня ймовірність у цей час, з відомих причин, істотно знижена. Нова світова війна за можливості використання ядерної зброї несе в собі загрозу самому існуванню людства. Що стосується економічних криз, подібних до кризи 30-х років, то сучасні держави навчилися їх прогнозувати й не допускати. Саме із цих причин для сучасності типові не лідери-герої, а такі політичні лідери, котрі в конкретних умовах забезпечують своїм країнам три найвищі цінності: національну безпеку, зростання добробуту народу й права людини.

Оскільки скорочується у світі кількість недемократичних режимів і відповідно становлення нових демократичних держав виявляється тенденція скорочення меж влади політичного лідера. Розвитку даної тенденції сприяє вдосконалення системи поділу влади.

Особливо варто наголосити на такій тенденції в розвитку лідерства як професіоналізація. Політична робота поступово стає професією, аналогічною професії конструктора, лікаря або адвоката. Вона стає основним і постійним джерелом прибутків. Хоча професійні політики займають виборні посади, більшість із верхнього ешелону влади зазвичай зберігає свій рід занять навіть після зміни правлячої партії. Цьому сприяє акумуляція ними ряду політичних посад у парламенті, партії, органах місцевого самоврядування й деяких інших установ.

У ряді країн (Японія, Франція, США та ін.) проблема професіоналізації політичної діяльності вирішується відбором майбутніх політичних лідерів ще в дитячому або підлітковому віці та їхній підготовці в спеціальних школах й університетах. Такі міри, які пов'язані із розвитком політичної участі громадян і зміцненням контролю за тими, хто має владу, сприяють підвищенню ефективності політичного лідерства, його підпорядкованості інтересам усього суспільства.

Література

Гелей С.Д, Рутар С.М. Політологія. Навчальний посібник [Електронний ресурс]/Гелей С.Д, Рутар С.М. – К.,2012. Режим доступу:http://culonline.com.ua/Books/politologia_Geley.pdf

Історія політичної думки : навч. посіб. [Електронний ресурс]/ укладач Карасевич А. О. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2013. – 651 с. – Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Karasevych_Anatolii/Istoriia_politychnoi_dumky.pdf

Подлесный Д. В. Политология : учеб. пособие [Електронний ресурс]/ Д. В. Подлесный

; Нар. укр. акад. – Харьков : Изд-во НУА, 2016. – 164 с. – Режим доступу: <http://www.studfiles.ru/preview/1840552/>

Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс]/ За наук. ред. д-ра політ. н. Хоми Н. М. [В. М. Денисенко, О. М. Сор-ба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2014. – 778 с. – Режим доступу: http://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Політол.-енцикл.-словник_2014.pdf

Скочилия Л. Політологія: навч-метод. посібник [Електронний ресурс] / Л. Скочилия, О. Шиманова., Р. Парійчук-Брухаль. – Л. : ПП Сорока Т. Б., 2014. – 192 с. – Режим доступу: http://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3442/1/POSIBNYK_POLITOLOGIYA.pdf

Тема 10. Теорія і практика демократичного суспільства

Огляд теми: Історичні витоки та форми демократії. Погляди на демократію в історії політичної думки. Сучасні теорії демократії. Демократизація політичної системи (демократичний транзит): історичні моделі та основні етапи демократизації. Умови формування демократичних систем і режимів. Проблеми і загрози демократії.

1. Історичні витоки та форми демократії.

Поняття «демократія» - означає народовладдя, владу народу. Однак ситуація, за якої весь народ здійснював би політичне володарювання, поки що ніде не реалізована. Це швидше ідеал, те, до чого потрібно всім прагнути. Тим часом є ряд держав, які пішли в цьому напрямку вперед за інших (Німеччина, Франція, США, Швейцарія, Англія) і на які найчастіше орієнтуються інші держави.

Багатогранність терміну «демократія» обумовлена розвитком людського суспільства. Спочатку демократія розглядалася як пряме правління громадян, на відміну від правління монарха або аристократів. Однак уже в античності демократія вважалася «гіршою формою» правління. У той час вважали, що низький рівень культури громадян грецьких полісів-держав дозволяв правителям маніпулювати подібним «народовладдям». Тому-то режими демократії не існували довго й переходили в охлократію (влада натовпу), а ті, у свою чергу, породжували тиранію. Виходячи із цього, Аристотель не бачив розбіжностей між демократією й охлократією й негативно ставився до демократії. Його оцінка демократії, а також відсутність реальних умов для її практичного втілення вплинули на подальшу долю даної форми держави: демократія сприймалася негативно й була витіснена з політичної арени. Новий етап становлення концепції демократії починається з Великої французької революції – саме вона дала поштовх до розвитку демократії як напрямку суспільно-політичної думки, яка формує цілі соціально-політичного руху, що відкидає монархію й елітарність.

Залежно від того, як народ бере участь в управлінні, хто і як безпосередньо виконує владні функції, демократія ділиться на пряму (плебісцитарну) і представницьку (репрезентативну).

До форм прямої демократії відносяться: проведення виборів на основі загального виборчого права, референдуми, всенародні обговорення питань державного життя. Члени суспільства безпосередньо беруть участь у розробці політичних рішень, прийнятті законів і т. п. Ця форма демократії дає можливість розвивати політичну активність громадян, забезпечувати легітимність влади, здійснювати ефективний контроль за діяльністю інститутів держави.

Представницька демократія – це коли члени співтовариства залишаються джерелом влади й мають право приймати рішення, але реалізують це право через обраних ними представників, які повинні відстоювати їхні інтереси. Носіями представницької демократії є парламенти, інші виборні органи влади, як у центрі, так і на місцях.

Жодна із цих форм в «чистому вигляді» не існує, але в умовах демократичного режиму вони проявляються обидві.

2. Погляди на демократію в історії політичної думки. Сучасні теорії демократії.

Практика демократичного устрою суспільства вимагає його теоретичного осмислення. Існують різні думки про те, хто вперше увів у лексикон і вжив слово «демократія». Одні автори указують на Геродота. Інші, спираючись на твори Арістотеля й інших мислителів давнини, вважають автором Протагора. Треті вважають, що вперше вжив це поняття Фукидід. Швейцарський вчений Альберт Дебруннер відносить час появи терміна «демократія» до другої половини V ст. до н. е. Але хоч як би там було, кращі уми людства впродовж останніх восьмисот років, починаючи з 1260 р., коли це слово було вперше вжите в перекладі арістотелівської «Політики», не обходили увагою цей термін. Він широко використовувався і розвивався, збагачуючись новим змістом.

У творах давніх мислителів, особливо Платона і Арістотеля, поняття демократії зв'язується перш за все з ідеєю влади більшості народу в місті - державі. Так, Арістотель у своїй «Політиці» виділяє три форми державного устрою: монархію - владу одного правителя, здатну перетворитися на тиранію; аристократію - владу декількох, небагатьох правителів, здатну перетворитися на олігархію; політію - владу більшості громадян, здатну перетворитися на демократію, якщо дотримуються лише вигоди неїмущих.

Як бачимо, ставлення до демократії у Арістотеля негативне. Як учневі Платона, йому було відомо, що вчитель (у трактаті «Держава» у книзі восьмій) називав п'ять форм правління: аристократію (правління кращих), тімократію (правління гірших і корисливіших), олігархію (правління групи сильних і заможних), тиранію і демократію, яку він вважає результатом заколоту бідняків, що знищують і виганяють супротивників і ділять з тими, хто залишився, владу. Демократія названа ним «правлінням числа» і «правлінням багатьох (або множини)». Платон розрізняв хороші і погані форми правління і демократію визнавав гірше хороших, але краще поганих. І він зауважував, що «тиранія виникає, звичайно, не з якого іншого ладу, як з демократії». У «Законах» Платон звів типологію форм правління до монархії і демократії. Цей поділ зберігається впродовж двох з половиною тисяч років, визнається сучасним і зараз. Обидві форми, за Платоном, погані: одна - через надлишок влади, друга - через надлишок свободи. Арістотель також зазначав, що у відомих йому демократіях встановилися порядки, їй протилежні. Причина в тому, «що там погано розуміють, що таке свобода», «свобода тлумачиться як можливість робити всякому що завгодно». Повна свобода, на їх думку, перетворюється на свавілля, яке веде до тиранії. Спочатку - до тиранії натовпу, а остання виливається в тиранію демагогів, які потім усувають свободи і встановлюють одноосібну владу. Кращою формою правління вони вважали ту, яка забезпечує загальне благо. Арістотель писав, що «те життя блаженне, при якому немає перешкод до здійснення чеснот».

Створюючи модель ідеального суспільства, Платон стверджував примат держави над особою, яка повинна жорстко виконувати його закони. Абсолютизуючи права держави, Платон та Арістотель не вели мову про права людини відносно держави. Вперше цю проблему поставили стоїки, які заявили, що всі люди, незалежно від статі, соціального положення або етнічного походження, рівні природним чином. Основний пафос стоїчного світогляду - пафос єдності. Державна система засновника стоїчної школи Зенона зводиться до єдиного положення - щоб люди жили не містами й общинами, керованими різними статутами, а вважали б усіх людей своїми земляками і співгромадянами, щоб у всіх, що живуть на Землі, було загальне життя і єдиний розпорядок.

Деякі мислителі пізньої античності звертали увагу на те, що у демократії як народовладдя є два антиподи. Перший, добре відомий, - диктатура однієї особи (цар, король, фараон) або аристократичної меншини, або певного класу, соціальної групи, що представляють меншину населення. Другий, менш відомий, - охлократія (від грец. - натовп, маса), тобто безрозсудна влада натовпу, деперсоналізованої маси людей.

У творах пізніших давніх критиків охлократії можна виявити те, що зацікавить нас сьогодні. Адже вже тоді їх турбувало, що за певних умов «демос» - народ перетворюється

на «охлос» - натовп. Наприклад, це трапляється при вакуумі влади, безладах масового масштабу або тоді, коли народні мітинги і збори стають об'єктом підвищеного впливу демагогів, екстремістів, політичних авантюристів.

Проблема відносин меншості і більшості в демократії невідривно пов'язана з проблемою демократичної єдності суспільства і загальних демократичних цінностей - рівності, справедливості, свободи і права, вирішення якої виявилось не менш складним, ніж перевлаштування найформальнішої організації суспільства і влади. Арістотель сам на мітив рішення цієї та інших проблем демократії, розробивши альтернативні принципи демократичного правління:

- 1) багаті і бідні беруть участь у правлінні на рівних умовах;
- 2) публічні (суспільні) посади займаються на базі дуже низького майнового цензу;
- 3) до заняття посад допускаються всі громадяни, виключаючи тих, хто піддається судовому переслідуванню;

4) до посад допускаються всі повноправні (тобто вільні, не раби) громадяни;

5) хоч якими б були політичні права, суверенна маса - народ, а не закон (це сфера дії «демагогів», «зіпсованої» форми народного правління). У Середньовіччі ідея рівності людей, передусім перед Богом, отримала розвиток у Августина. У роботі «Про град Божий» він всю світову історію людства розглядає як історію боротьби двох ворожих і непримиренних царств: царства світла і царства тьми, або царства Бога і царства диявола. Царство диявола Августин пов'язує з державою. Царство Бога - церква, це і є той «град Божий», який винесений у заголовок книги. Августин різко протиставляє державу і церкву. Держава заснована на любові людини до самої себе, на егоїзмі. Це сфера безперервної боротьби, війни, конфлікту, боротьби одних прошарків народу проти інших. Держава - царство гріха. На відміну від держави церква заснована на самовідданій любові людини до Бога, на рівності всіх перед Богом. Тим самим були закладені основи концепції «природного права», а пізніше - у XVI - XVII ст. - були розвинені і її світські варіанти.

Цінний внесок у розуміння демократії внесли представники епохи Просвітництва XVII - XVIII ст. в Європі: Дж. Локк і Т. Гоббс в Англії, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Вольтер, Д. Дідро у Франції і багато інших.

На етапі становлення і розвитку індустріальної цивілізації були істотно розвинені колишні, створені нові принципи демократичної організації суспільства, що не втратили своєї цінності і сьогодні. Адже промисловці йшли до влади під гаслами демократії, свободи, рівності і справедливості. У країнах Західної Європи затверджувалося республіканське правління, виникли концепції договірної держави і принцип поділу влади. Основними формами держави вважалися республіка і монархія. А способами здійснення влади - демократичний, аристократичний і деспотичний.

Демократична республіка для Монтеск'є - суспільний устрій, де весь народ, тобто збори громадян, видає закони, в його руках зосереджена верховна влада. «У демократії народ у деяких відносинах є государем, а в деяких відносинах - підданим», - писав Монтеск'є. Государем він є через голосування, тобто кожен окремий громадянин володіє тільки одним правом подання голосу, і цим вичерпувалися всі його права. У всьому останньому він підкорявся більшості голосів, яка була державним законом. Таке правління, згідно з Монтеск'є, могло існувати тільки у суспільстві людей, що мають однакові інтереси і потреби. А це можливо при моральній згоді людей, яка досягається завдяки громадській чесноті. Останню Монтеск'є вважав принципом демократичного правління. Він визначав її як любов до законів і вітчизни. Ж.-Ж. Руссо визнавав демократичне правління найдосконалішим, але недосяжним для земних людей. «Якби існував народ, що складається з богів, то він управляв би собою демократично. Але правління таке досконале не підходить людям», - писав він. Руссо указував на високу нестабільність, хиткість демократичного правління, коли писав: «...Не існує правління, такого схильного до громадянських воєн і внутрішніх заворушень, як демократичне, або

народне, тому що немає ніякого іншого правління, яке так сильно і постійно прагнуло б до зміни форми або вимагало більше тривалості і мужності, щоб зберегти свою власну».

Найважливішим завоюванням вказаного періоду є звернення до прав і свобод особи. Видатний англійський філософ Джон Локк постулював нерозривну єдність і взаємозалежність основних політичних і економічних прав людини. Політичні права громадян (що випливають з їх природних прав), за Локком, стають обмежувачем повноважень держави, перешкодою для будь-якого замаху з її боку на економічну свободу і власність приватних осіб. Тому утворення державності у Локка передбачає відмову лише від небагатьох, чітко відмірянних повноважень, спрямованих на ту або іншу охорону власності, життя і свободи. Але воно не пов'язане з відмовою від своїх власних прав як таких і у тому числі і від права контролю влади, вільного політичного волевиявлення тощо). Дихотомія «особа - держава» вирішується Локком, поза сумнівом, на користь першого елемента. Права людини мають верх над будь-якими державними правами; сама держава створюється лише з метою їх кращого виконання і гарантованого захисту. І громадянин зобов'язаний підкорятися державі до тих пір, поки вона не загрожує його основним інтересам.

Теоретичне осмислення політичної практики демократії вимагало створення відповідної дефініції. Хрестоматійним стало знамените формулювання, що його дав демократії Авраам Лінкольн у «Геттісберзькому зверненні» в 1863 році. У ньому перед «славними полеглими» президент присягається, що «ця нація в державі Божій дасть нове народження свободі і що правління, яке належить народу, здійснюється народом і служить народу, ніколи не зникне». Це формулювання виражає різні аспекти й істотні ознаки демократії, а саме: демократія виходить з самого народу, вона здійснюється народом і на користь народу. Характеристика демократії як влади «для народу» передбачає перспективу, в якій демократія розуміється як мета держави, досяжна за допомогою політичного і соціального руху. Оскільки будь-яка з дефініцій демократії далека від того, щоб бути всеосяжною, твердить Ален Турен, слід визначати демократію більш ускладнено і реалістично - як вільний вибір правління, що представляє інтереси більшості і поважає фундаментальне право всіх людей жити відповідно до своїх переконань і основних інтересів. Його підтримує французький політолог Гі Ерме, який вважає, що демократія передусім означає реальну можливість для керованих вибирати і зміщувати мирним шляхом і через регулярні проміжки часу тих, хто керує ними.

Досить об'ємну, але водночас всеосяжну дефініцію демократії дав Хуан Лінц. Він дійшов висновку, що демократія є законним правом «формулювати і відстоювати політичні альтернативи, яким супроводжує право на свободу об'єднань, свободу слова й інші головні політичні права особи; вільне і ненасильницьке змагання лідерів суспільства з періодичною оцінкою їх претензій на управління суспільством; включення в демократичний процес усіх ефективних політичних інститутів; забезпечення умов політичної активності для всіх членів політичного співтовариства незалежно від їх політичних переваг ...».

3. Демократизація політичної системи (демократичний транзит): історичні моделі та основні етапи демократизації. Умови формування демократичних систем і режимів. Проблеми і загрози демократії.

Демократизація політичної системи є найстійкішою тенденцією в розвитку сучасних суспільств.

З середини 80-х рр. ХХ ст. у політичній науці під впливом певних процесів - спочатку регіональних, а потім і загальносвітових - поступово починає формуватися новий напрям політологічних досліджень-транзитологія. Якщо підійти до даного поняття із суто етимологічних позицій, то транзитологічні дослідження припускали аналіз політичних змін перехідного характеру, пов'язаних зі становленням нового якісного стану політичної системи. Проте на практиці термін "транзитологія" набув вужчого значення, оскільки предметом досліджень даного напрямку став процес переходу від авторитарних

форм правління до демократичних. Іншими словами, предметом транзитології як самостійної дисципліни в рамках політичної науки стали проблеми демократизації. У найзагальнішому сенсі демократизація означає процес політичних і соціальних змін, спрямованих на встановлення демократичного ладу.

При аналізі історичного досвіду процесу демократизації становить теоретичний інтерес визначення різних шляхів переходу від автократії до демократичного режиму. У зв'язку із цим американський політолог С. Лакофф виокремлює певні історичні моделі становлення демократичного ладу:

1) шляхом революції. Класичним прикладом цієї моделі є англійська буржуазна революція XVIII ст., Велика французька революція і війна за незалежність у США. Стосовно реалій XX ст. до цієї моделі можна віднести лютневу революцію 1917 р. в Росії і квітневу революцію 1974 р. в Португалії. Сюди ж входять і революційні події 1989 р. у країнах Центральної і Східної Європи;

2) еволюційним шляхом. Ця модель характерна для цілої низки європейських країн, які впродовж тривалого періоду протягом XVII - першої половини XX ст. пройшли тривалу політичну еволюцію від абсолютної монархії або олігархічного правління до становлення демократичного ладу в його сучасному розумінні. Еволюційний шлях характерний також для ряду латиноамериканських і азійських держав;

3) у результаті зовнішньої дії, або ніби нав'язаної ззовні. Тут йдеться про становлення демократичної політичної системи в Німеччині, Італії і Японії після Другої світової війни. Розгром фашистських і милітаристських режимів у цих країнах, а також присутність на їх території окупаційних союзницьких військ стали умовою становлення і подальшого зміцнення демократичних політичних режимів;

4) демократична трансформація, здійснювана зверху. Цей варіант тісно змикається з еволюційним шляхом розвитку демократії. Така модель характерна для країн, де правляча політична еліта, усвідомлюючи загрозу кризи суспільства і прагнучи запобігти їй, вступає в переговори з демократичною опозицією і приступає до здійснення - з тим або іншим ступенем послідовності - реформи політичної системи, що веде зрештою до становлення демократичного режиму. Ця модель характерна, наприклад, для післяфранкістської Іспанії, а також для Бразилії кінця 70-х - початку 80-х рр. XX ст.;

5) змішана модель включає всі або багато з попередніх варіантів, оскільки в більшості країн - особливо в останні десятиліття - згадані моделі не виявлялися в чистому вигляді. Наприклад, якщо в Португалії початковим імпульсом до демократизації була революція 1974 р., то подальший процес, що відбувався в окремі періоди в гострій політичній боротьбі, супроводжувався масовими рухами на підтримку демократизації, а згодом щодо мирної еволюції режиму під керівництвом правлячої еліти. Аналогічна змішана модель характерна і для колишнього СРСР і багатьох постсоціалістичних країн Східної Європи.

При дослідженні демократизації в рамках окремої країни велике значення має виділення етапів демократизації. Спроба змоделювати основні етапи становлення демократичного режиму вперше була зроблена в 1970 р. американським політологом Данквартом Растроу, який виділив такі стадії демократизації: а) попередня умова; б) підготовча фаза; в) фаза ухвалення рішень; г) фаза звикання. Як попередню умову автор цієї класифікації виділяє національну єдність. Підготовча фаза пов'язана з початком боротьби за демократичне оновлення суспільного устрою. Фаза ухвалення рішень, яка зрештою є результатом попередньої боротьби за демократизацію, пов'язана зі зміною політичних інститутів і політико-правових норм суспільства, їх орієнтацією на поліархію. І, нарешті, завершальна стадія, фаза звикання, є вирішальною для закріплення демократичних завоювань. Саме в рамках цього етапу демократичні норми, що встановилися на попередній стадії ухвалення рішень, набувають незворотного (або, навпаки, зворотного) характеру.

Формування і функціонування демократичного політичного режиму здійснюється завдяки відповідним політичним, економічним, соціальним, культурним, релігійним, зовнішньополітичним та іншим умовам. До політичних умов належать розвинене громадянське суспільство, стабільність політичної влади, існування і функціонування політичних партій і рухів як могутніх важелів впливу на суспільно-політичні і соціальні процеси, політичний плюралізм. Економічні умови включають високий рівень індустріального і економічного розвитку, високий ступінь урбанізації, розвиненість масових комунікацій, ринкову конкурентну економіку, плюралізм форм власності. Зовнішньополітичні умови передбачають пряму військову, політичну, економічну, культурно-інформаційну дію; вплив прикладу демократичних держав; стабільні дружні відносини з іншими державами, відсутність військової загрози. Соціальні умови характеризуються відносно високим рівнем добробуту громадян, згладжуванням соціальної нерівності, розосередженням у суспільстві різних соціальних благ (декомпозиція соціальної нерівності), соціальним плюралізмом, наявністю численного і впливового середнього класу, підприємців. Як культурні умови виступають освіченість населення, його громадянська політична культура, демократичні традиції. Особливістю релігійних умов є наявність релігії з установками на індивідуальну свободу, рівність, працьовитість, заперечення церковної ієрархії (протестантизм).

Звичайно, переваги демократії, а отже, демократичного політичного режиму очевидні й незаперечні. Однак у демократії є й уразливі сторони й недоліки. Демократію іноді іронічно визначають як «панування більшої частини суспільства над кращою», при якій процвітає політичний дилетантизм, відбувається засилля посередності. Демократія не гарантує від приходу до влади людей корисливих, з низькою культурою й мораллю, але з витонченим розумом і популістськими засобами.

Література

Гелей С.Д, Рутар С.М. Політологія. Навчальний посібник [Електронний ресурс]/Гелей С.Д, Рутар С.М. – К., 2012. Режим доступу: http://culonline.com.ua/Books/politologia_Geley.pdf

Історія політичної думки : навч. посіб. [Електронний ресурс]/ укладач Карасевич А. О. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2013. – 651 с. – Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Karasevych_Anatolii/Istoriia_politychnoi_dumky.pdf

Подлесный Д. В. Политология : учеб. пособие [Електронний ресурс]/ Д. В. Подлесный ; Нар. укр. акад. – Харьков : Изд-во НУА, 2016. – 164 с. – Режим доступу: <http://www.studfiles.ru/preview/1840552/>

Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс]/ За наук. ред. д-ра політ. н. Хоми Н. М. [В. М. Денисенко, О. М. Сор-ба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2014. – 778 с. – Режим доступу: http://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Політол.-енцикл.-словник_2014.pdf

Скочиляс Л. Політологія: навч-метод. посібник [Електронний ресурс] / Л. Скочиляс, О. Шиманова., Р. Парійчук-Брухаль. – Л. : ПП Сорока Т. Б., 2014. – 192 с. – Режим доступу: http://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3442/1/POSIBNYK_POLITOLOGIYA.pdf

Тема 11. Світовий політичний процес

Огляд теми: Сучасні тенденції розвитку міжнародних відносин.

3 Сучасні тенденції розвитку міжнародних відносин.

Сучасний етап міжнародних відносин характеризується стрімкістю змін, новими формами розподілу влади. Зруйнувалася стара система міжнародних відносин, що одержала назву біполярної - двополюсної. У ХХ ст. цю систему персоніфікували СРСР і США - дві наддержави, у руках яких після 1945 р. з'явилася ядерна зброя. Конфронтуючі системи вступили в період «холодної війни» і стримували розвиток одна

одної шляхом нарощування своєї військової могутності. Увесь світ був поділений на сфери «життєвих інтересів» двох наддержав.

У 1991 році період «холодної війни» був завершений, а з ним відішла у минуле й двохполюсна модель міжнародних відносин. Іде процес будівництва нової системи міжнародних відносин. При цьому з'являються як нові тенденції в їхньому розвитку, так і більш рельєфно проступають ті, які діяли раніше.

До основних тенденцій у розвитку сучасних міжнародних відносин варто віднести наступні:

1. *Роззосередження влади.* Іде процес становлення мультиполярного (багатопольсного) миру. Сьогодні все більшу роль у міжнародному житті здобувають нові центри. Відбуваються інтеграційні процеси в Європі. У Південно-Східній Азії виникли нові постіндустріальні держави - так названі «Азіатські тигри».

Серед політологів поки що немає єдиної думки про майбутню систему міжнародних відносин. Одні схильні до думки про те, що в цей час відбувається формування системи колективного лідерства США, Західної Європи і Японії. Інші дослідники думають, що треба визнати США єдиним світовим лідером. Треті не виключають відродження біполярної системи, у якій місце СРСР в ідеологічному й військово-політичному протистоянні із США займе або Росія, або Китай.

2. *Глобалізація міжнародних відносин* полягає в інтернаціоналізації економіки, розвитку єдиної системи світових зв'язків, зміні й ослабленні функцій національних держав, активізації діяльності транснаціональних недержавних утворень. На цій основі формується усе більш взаємозалежний і цілісний світ. Взаємодії в ньому прийняли системний характер, коли не дуже серйозні зміни в одній частині світу неминуче відображаються в інших його частинах, незалежно від волі, намірів учасників таких процесів.

Глобалізація в різних аспектах торкнулася всіх регіонів світу, помістивши одних в центрі, інших - витиснувши на периферію. Внаслідок проникливості міждержавних кордонів виявилися «перевернутими» колишні уявлення про безпеку, конфлікти і їхнє врегулювання, про співвідношення зовнішньої й внутрішньої політики, про дипломатію й про інші базові проблеми політичного розвитку країн, регіонів і світу в цілому.

3. *Наростання глобальних проблем і прагнення держав світу до спільного їх вирішення.*

Саме поняття «глобальні проблеми сучасності» з'явилося в останній третині ХХ ст., коли після польотів у космос, випробувань атомної зброї, ряду природних катастроф, численних конфліктів стала очевидною загроза самого життя на Землі.

Усі глобальні проблеми, що стоять перед людством, умовно можна поділити на три великі групи: соціально - економічні, природно-економічні й соціально-політичні.

Соціально-економічні	Природно-економічні	Соціально-політичні
Відвернення ядерної війни	Екологічна	Демографічна
Нормальне функціонування світового господарства	Енергетична	Міжнаціональних відносин
Подолання відсталості слаборозвинених країн	Продовольча	Криза культури та моральності
Міжнародний тероризм	Сировинна	Урбанізація
Регіональні військові конфлікти	Світового океану	Охорона здоров'я
Припинення гонки озброєння	Раціонального освоєння космосу	Ліквідація голоду, епідемій

Найважливіша глобальна проблема - нагромадження й удосконалення зброї масового знищення. Характер ядерної зброї не дає можливості будь-якій державі військовими засобами забезпечити надійність своєї оборони. Безпеки у світі можна досягти лише спільними зусиллями. Вона може бути або загальною для всіх країн, або її взагалі може не бути.

Важливою проблемою, що турбує все людство, стає міжнародний тероризм, серед різних форм якого найнебезпечнішою є державний тероризм.

У групі природно-економічних проблем на особливу увагу заслуговують питання збереження навколишнього середовища. Надмірна експлуатація людиною природи призвела до масової вирубки лісів, погіршення якості ресурсів прісної води, забруднення морів, озер, рік, руйнування озонового шару, що становить небезпеку для життя людей. Ці та інші факти зобов'язують всі країни й народи об'єднати зусилля, спрямовані на захист і поліпшення навколишнього середовища.

Різноманітні й соціальні проблеми. Це, насамперед, зростання кількості небезпечних хвороб і шкідливих пристрастей. Серцево-судинні й онкологічні захворювання, СНІД, алкоголізм, наркоманія - набули інтернаціонального характеру і стали однією із глобальних проблем.

Глобальні проблеми виникли на стику взаємин людини, суспільства й природи. Всі вони органічно взаємозалежні між собою, і тому їхнє рішення вимагає комплексного підходу.

4. Посилення поділу світу на два полюси - полюси миру, добробуту й демократії та полюси нестабільності, бідності, тиранії.

На полюсі миру, добробуту й демократії перебувають близько двох з половиною десятків держав - це країни Західної Європи, США, Канада, Японія, Австралія й Нова Зеландія. У них проживає 15 % населення земної кулі, так званий «золотий мільярд». У цих країнах рівень життя рядового громадянина досить високий (від 10 до 30 тис. дол. щорічних прибутків), тривалість життя не менше 74 років. Такого добробуту країна може досягти тільки завдяки наявності високорозвиненої наукомісткої економіки.

На іншому полюсі перебувають багато держав Африки, Азії, Латинської Америки, країни, що утворилися в результаті розпаду СРСР. У цих країнах десятки мільйонів людей живуть за межею бідності.

5. Демократизація як міжнародних відносин, так і внутрішньополітичних процесів. Вона спостерігається у всіх країнах незалежно від пануючого в них типу політичного режиму. Всесвітнє поширення отримує таке явище як прогресивна політизація мас, що постійно вимагає доступу до інформації, поліпшення свого матеріального добробуту та якості життя.

Досягнення постіндустріальної революції - супутниковий зв'язок і кабельне телебачення, телефакси й електронна пошта, глобальна мережа Інтернет, що робить можливим майже миттєве поширення й одержання необхідної інформації з усіх питань, які цікавлять людину, - стали ознаками повсякденного життя людей не тільки в економічно найбільш розвинених державах, але одержують значне поширення у всьому світі. Швидкими темпами розширюється склад і різноманіття політичних акторів. У результаті розробка й реалізація зовнішньополітичних установок припиняють бути часткою вузької групи людей спеціального державного відомства. Зовнішньополітичні проблеми стають надбанням сукупності найрізноманітніших інститутів як урядових, так і неофіційного характеру.

Література

Гелей С.Д., Рутар С.М. Політологія. Навчальний посібник [Електронний ресурс]/Гелей С.Д., Рутар С.М. – К., 2012. Режим доступу: http://culonline.com.ua/Books/politologia_Geley.pdf
Історія політичної думки : навч. посіб. [Електронний ресурс]/ укладач Карасевич А. О.

– Умань: ФОП Жовтий О. О., 2013. – 651 с. – Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Karasevych_Anatolii/Istoriia_politychnoi_dumky.pdf

Подлесный Д. В. Политология : учеб. пособие [Электронный ресурс]/ Д. В. Подлесный ; Нар. укр. акад. – Харьков : Изд-во НУА, 2016. – 164 с. – Режим доступу: <http://www.studfiles.ru/preview/1840552/>

Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс]/ За наук. ред. д-ра політ. н. Хоми Н. М. [В. М. Денисенко, О. М. Сор- ба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2014. – 778 с. – Режим доступу: http://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Політол.-енцикл.-словник_2014.pdf

Скочиляс Л. Політологія: навч-метод. посібник [Електронний ресурс] / Л. Скочиляс, О. Шиманова, Р. Парійчук-Брухаль. – Л. : ПП Сорока Т. Б., 2014. – 192 с. – Режим доступу: http://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3442/1/POSIBNYK_POLITOLOGIYA.pdf

Тема 12. Україна в системі міжнародних відносин

Огляд теми: Поняття «зовнішня політика держави». Національні інтереси. Засоби здійснення зовнішньої політики держави. Основні напрями зовнішньої політики України.

1. Поняття «зовнішня політика держави». Національні інтереси. Засоби здійснення зовнішньої політики держави.

Зовнішня політика – загальний курс держав у міжнародних справах, який регулює взаємовідносини з іншими державами та міжнародними організаціями згідно з потребами, принципами і цілями її внутрішньої політики. Завдання зовнішньої політики держави реалізується у національних інтересах. У сучасній геополітиці під національними інтересами розуміють стратегічно важливі цілі, що їх ставить перед собою кожна держава, і засоби, за допомогою яких вона розраховує їх досягти.

Зовнішньополітична діяльність по досягненню поставлених цілей реалізується різними засобами: політичними, економічними, військовими, інформаційно-пропагандистськими.

До політичних засобів відноситься, у першу чергу, дипломатія. Дипломатія - це офіційна діяльність держави у вигляді спеціальних інститутів, які діють за допомогою спеціальних заходів, прийомів, методів, установлених міжнародним правом і які мають конституційно-правовий характер. Дипломатія здійснюється у вигляді переговорів, візитів, спеціальних конференцій і нарад, зустрічей, підготовки й висновків двосторонніх і багатосторонніх угод, дипломатичної переписки, участь у роботі міжнародних організацій. Основні дипломатичні функції: примус, переконання, урегулювання, досягнення угоди. Акценти в сучасній дипломатії зміщуються від методів примусу до мистецтва врегулювання й досягнення угоди.

Економічними засобами є: економічні санкції, або навпаки, режим найбільшого сприяння в економічних відносинах надання інвестицій, кредитів і позик, іншої економічної допомоги або відмова в її наданні.

До військових засобів зовнішньої політики прийнято залучати військову силу держави, що містить у собі армію, її чисельність й якість озброєння, моральний стан, наявність військових баз, володіння ядерною зброєю. Військові засоби можуть використовуватися як засоби прямого впливу, так і непрямого. До непрямих військових засобів відноситься гонка озброєнь, яка включає випробування нових видів зброї, навчання, маневри, погрозу застосування сили.

Пропагандистські засоби містять у собі весь арсенал сучасних засобів масової інформації, пропаганди й агітації, які використовуються для зміцнення авторитету держави на міжнародній арені, сприяють забезпеченню довіри з боку союзників і можливих партнерів. На основі зовнішньополітичної діяльності окремих держав складаються певні міжнародні відносини.

2. Основні напрями зовнішньої політики України.

З початку 90-х рр. ХХ ст. Україна вийшла на міжнародну арену як самостійний суб'єкт міжнародної політики. Україна як суб'єкт міжнародного права підтримує безпосередні відносини з іншими державами, підписує з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торгівельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, що необхідний для ефективного забезпечення своїх національних інтересів. Досить важливим напрямком у зовнішній політиці України є її участь у діяльності міжнародних організацій, зокрема ООН, ОБСЄ, Раді Європи, СОТ.

Організація Об'єднаних Націй (ООН) була створена для забезпечення миру та порядку у світі, що постійно змінюється. Статут ООН був підписаний 26 червня 1945 р. на конференції у Сан-Франциско представниками 50 держав і вступив у силу 24 жовтня 1945р. Постійне місце знаходження штаб-квартири ООН – м. Нью-Йорк. Головними органами ООН є Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна і Соціальна Рада, Рада з питань опіки, Міжнародний Суд, Секретаріат ООН на чолі з Генеральним секретарем. Найбільш ефективний вплив на зовнішню політику належить Раді Безпеки ООН. До її складу входять США, Велика Британія, Китай, Росія і Франція (постійні члени), які мають право вето на рішення Ради Безпеки. Сьогодні до складу ООН входить 193 держави світу. Україна є засновником і активним членом цієї авторитетної організації.

Україна робить свій внесок у зміцнення й відновлення ООН, виступає на підтримку дій ООН, спрямованих на врегулювання воєнних конфліктів. Вона бере активну участь у роботі ЮНЕСКО (установа, яка при співпраці своїх членів-держав у галузі освіти, науки, культури). З метою виходу з економічної кризи й реформування своєї економіки Україна активно співробітничала з такими спеціалізованими установами ООН у валютно-фінансовій сфері, як Міжнародний валютний фонд і Міжнародний банк реконструкції й розвитку.

Після розпаду Радянського Союзу Верховна Рада України, за правонаступництвом, з 30 січня 1992 року стала повноправним членом Парламентської асамблеї Наради з безпеки і співробітництва в Європі (з 1995 року – Організація з безпеки і співробітництва в Європі – ОБСЄ). Ця організація заснована у 1975 р. для розробки заходів щодо зменшення воєнних загроз та підвищення безпеки в Європі. Її штаб-квартира знаходиться у Відні (Австрія). Наразі ОБСЄ об'єднує 57 країн, розташованих у Північній Америці, Європі та Центральній Азії.

Наша держава бере участь у роботі всіх колективних керівних органів Організації (саміти держав-учасниць ОБСЄ, засідання Ради міністрів і Постійної ради ОБСЄ), виробленні й прийнятті ними рішень з різних аспектів її діяльності. За ініціативою Уряду України у серпні 1994 року була заснована Місія ОБСЄ в Україні. Під час війни на сході України ОБСЄ спорядила моніторингову місію, яка діє в зоні бойових дій.

У листопаді 1995 р. Україна була прийнята до Ради Європи, яка була заснована у травні 1949 р. Штаб-квартира Ради Європи знаходиться у Страсбурзі (Франція). Наразі до організації входять 47 країн. Рада Європи розглядає питання, що мають важливе значення для його членів, у тому числі питання попередження злочинності, зловживання наркотиками, охорони довкілля, біоетики та міграції. Один з найбільших успіхів Ради це Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., яка слугує основою для Європейського суду з прав людини.

Світова організація торгівлі (СОТ) – міжнародна організація, що займається розробкою та впровадженням глобальних правил торгівлі між країнами. Заснована вона була у 1995 р., її штаб-квартира розташована у Женеві (Швейцарія) Головна функція СОТ полягає в забезпеченні прогнозованої та більш вільної торгівлі. Сьогодні СОТ об'єднує 164 країни світу, понад 95% обсягу світової торгівлі, близько 85% світового валового внутрішнього продукту (ВВП) та понад 85% населення світу. Україна стала членом організації у 2008 р.

Конфлікт України з Росією, викликаний анексією останньою Криму і подіями на Сході України, змушує нашу державу переглянути основні напрями зовнішньої політики, визначити нові зовнішньополітичні пріоритети і вектори. Результатом перегляду національних інтересів держави, стали зовнішньополітичні пріоритети, зафіксовані у Законі України «Про національну безпеку України» (2018 р.). Відповідно до нього, національні інтереси України передбачають, зокрема, її інтеграцію в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Література

Гелей С.Д, Рутар С.М. Політологія. Навчальний посібник [Електронний ресурс]/Гелей С.Д, Рутар С.М. – К., 2012. Режим доступу: http://culonline.com.ua/Books/politologia_Geley.pdf

Історія політичної думки : навч. посіб. [Електронний ресурс]/ укладач Карасевич А. О. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2013. – 651 с. – Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Karasevych_Anatolii/Istoriia_politychnoi_dumky.pdf

Подлесный Д. В. Политология : учеб. пособие [Електронний ресурс]/ Д. В. Подлесный ; Нар. укр. акад. – Харьков : Изд-во НУА, 2016. – 164 с. – Режим доступу: <http://www.studfiles.ru/preview/1840552/>

Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс]/ За наук. ред. д-ра політ. н. Хоми Н. М. [В. М. Денисенко, О. М. Сор- ба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2014. – 778 с. – Режим доступу: http://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Політол.-енцикл.-словник_2014.pdf

Скочиляс Л. Політологія: навч-метод. посібник [Електронний ресурс] / Л. Скочиляс, О. Шиманова., Р. Парійчук-Брухаль. – Л. : ПП Сорока Т. Б., 2014. – 192 с. – Режим доступу: http://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3442/1/POSIBNYK_POLITOLOGIYA.pdf

**Перелік питань
для проведення підсумкового семестрового
контролю знань з політології**

1. Політика як суспільне явище.
2. Предмет, категорії, методи та функції політології.
3. Політичні вчення античності.
4. Політична думка Середніх віків та епохи Відродження.
5. Політичні вчення Нового часу.
6. Політична думка епохи Просвітництва (Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є).
7. Марксистське політичне вчення.
8. Концепція політики М.Вебера.
9. Суспільно - політичні ідеї Київської Русі.
10. Політичні та правові ідеї козацько-гетьманської держави.
11. Роль Кирило-Мефодіївського товариства у розвитку української політичної думки.
12. Політичні ідеї М. Драгоманова.
13. І. Франко – як представник революційно-демократичної течії в українській політичній думці.
14. Розвиток політичної теорії М. Грушевським.
15. Політична концепція В.Липинського.
16. Д.Донцов – ідеолог українського націоналізму.
17. Лібералізм як політична ідеологія.
18. Консерватизм як політична ідеологія.
19. Соціалізм і сучасна соціал-демократія як політичні ідеології.
20. Ідеологія націоналізму та його форми.
21. Фашизм і неофашизм як ідейно – політичні течії.
22. Сутність та основні концепції влади.
23. Структура політичної влади.
24. Методи і принципи функціонування політичної влади.
25. Види влади. Специфіка політичної влади.
26. Проблеми легітимності влади.
27. Соціальні функції та види виборів.
28. Принципи виборів.
29. Типи виборчих систем.
30. Виборча система України.
31. Поняття та структура політичної системи.
32. Політична система України.
33. Теорії походження держави.
34. Ознаки та функції держави.
35. Форми державного правління.
36. Форми державного устрою і їх характеристика.
37. Правова держава: сутність та основні ознаки.
38. Взаємозв'язок правової держави і громадянського суспільства.
39. Економічна та соціальна політика держави. Соціальна держава.
40. Тоталітарний режим та його різновиди.
41. Основні ознаки авторитарного політичного режиму.
42. Ознаки демократичного політичного режиму.
43. Політичний режим сучасної України.
44. Причини виникнення та ознаки політичної партії.
45. Цілі і функції політичних партій.
46. Типологія політичних партій.
47. Сутність і різновиди партійних систем.

48. Особливості становлення багатопартійної системи в Україні.
49. Поняття, структура та функції громадських рухів та організацій.
50. Класифікація громадських об'єднань.
51. Поняття політичної культури та її структурні елементи.
52. Типологія політичної культури.
53. Формування політичної культури в Україні.
54. Сутність політичної еліти та її роль у суспільстві.
55. Класифікація політичної еліти.
56. Сучасні теорії еліт.
57. Політична еліта України.
58. Сутність та основні теорії політичного лідерства.
59. Типологія політичного лідерства.
60. Функції політичних лідерів.
61. Етнос та нація як суб'єкти політики.
62. Сутність етнонаціональних відносин та їх роль у політичному житті.
63. Поняття та принципи етнонаціональної політики.
64. Особливості етнонаціональних відносин та етнополітики в Україні.
65. Зовнішня політика держави: функції, цілі, засоби.
66. Поняття і суб'єкти міжнародних відносин.
67. Форми і принципи міжнародних відносин.
68. Сучасні тенденції розвитку міжнародних відносин.
69. Глобальні проблеми сучасності та політичні шляхи їх вирішення.
70. Пріоритетні напрямки зовнішньої політики України.

Рекомендована література

Базова література

1. Борисова О.В. Зовнішня політика України: курс лекцій. – К.: Кондор, 2017. – 342 с.
2. Політологія: підручник/М.П.Требін, Л.М.Герасіна, І.О.Поліщук, О.М.Сахань; за ред. М.П.Требіна. – Харків: Право, 2018. 462 с.
3. Томахів В.Я. Політологія. Навчальне видання. 2-ге вид., доп. – Тернопіль: ТНЕУ, 2017. – 183 с.
4. Піча В.М. Політологія конспект лекцій. Навч. посібник.– Львів: Новий світ-2000, 2017. – 172 с.
5. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; Т.1.: Від зародження до початку ХХ ст. 2-е вид., перероб. і доп. – Львів: Новий світ-2000, 2017. – 404 с.
6. Скочиляс Л. Політологія : навч-метод. посібник [Електронний ресурс] / Л. Скочиляс, О. Шиманова., Р. Парійчук-Брухаль. – Л. : ПП Сорока Т. Б., 2014. – 192 с. – Режим доступу: http://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3442/1/POSIBNYK_POLITOLOGIYA.pdf
7. Подлесный Д. В. Политология : учеб. пособие [Електронний ресурс]/ Д. В. Подлесный ; Нар. укр. акад. – Харьков : Изд-во НУА, 2016. – 164 с. – Режим доступу: <http://www.studfiles.ru/preview/1840552/>
8. Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс]/ За наук. ред. д-ра політ. н. Хоми Н. М. [В. М. Денисенко, О. М. Сор- ба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2014. – 778 с. – Режим доступу: http://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Політол.-енцикл.-словник_2014.pdf
9. Гелей С.Д, Рутар С.М. Політологія. Навчальний посібник/Гелей С.Д, Рутар С.М. – К.,2012. Режим доступу:http://culonline.com.ua/Books/politologia_Geley.pdf
10. Семке Н.М. Політологія. Підручник. Режим доступу: [http://www.kpi.kharkov.ua/archive/Articles/sociologiya/Підручник%20з%20політології%20\(Семке%20Н.М.\)pdf](http://www.kpi.kharkov.ua/archive/Articles/sociologiya/Підручник%20з%20політології%20(Семке%20Н.М.)pdf)

Допоміжна література

1. Лісовський П.М. Міжнародні відносини: ментальність, геополітика, глобалізація. - К.: Кондор, 2017. – 156 с.
2. Історія політичної думки : навч. посіб. [Електронний ресурс]/ укладач Карасевич А. О. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2013. – 651 с. – Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Karasevych_Anatolii/Istoriia_politychnoi_dumky.pdf
3. Романюк А. С. Історія західних політичних вчень. Політичні доктрини ХХ - початку ХХІ ст.: навч. посіб. [Електронний ресурс] / А. С. Романюк ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. - К. : Знання, 2011. - 256 с. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/knigi/389-storya-zahdnih-politichnih-vchen-romanyuk-as.html>
4. Томахів В.Я. Політологія. Навчальне видання. 2-ге вид., доп. – Тернопіль: ТНЕУ, 2017. – 183 с.
5. Піча В.М. Політологія конспект лекцій. Навч. посібник.– Львів: «Новий світ-2000», 2017. – 172 с.
6. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; Т.1.: Від зародження до початку ХХ ст. 2-е вид., перероб. і доп. – Львів: «Новий світ-2000», 2017. – 404 с.

Інформаційні ресурси

1. Архів опитувань громадської думки в Україні <http://www.infoukes.com/ukremb/history/ОПУТ/>
2. Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України ім. І.Ф. Кураса - <http://www.ipiend.gov.ua/>
3. Київський центр політичних досліджень і конфліктології - <http://www.analitik.org.ua/ukr/purposes>
4. Комітет виборців України - <http://cvu.org.ua>

5. Лабораторія законодавчих ініціатив - <http://parlament.org.ua/index.php?action=about>
6. Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка - <http://www.uisr.org.ua/>
7. Український незалежний центр політичних досліджень - <http://cdplatform.org/>
8. Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова - http://www.razumkov.org.ua/ukr/pro_centр.php
9. Центр європейських політичних досліджень - <http://eu.prostir.ua/catalogue/116807.html>
10. Центр політико-правових реформ - <http://pravo.org.ua/ua/about/activity/>

Рожкова Л.І. канд. іст. наук., доц.,
Михайліченко М.А. канд. іст. наук., ст. викл.
Кузьменко Н.М. ст. викл.

ПОЛІТОЛОГІЯ
Навчально – методичний посібник
Для організації самостійної роботи
студентів 1-4 курсів
денної та заочної форм навчання всіх спеціальностей

Суми, РВВ, Сумський національний аграрний університет, вул. Г. Кондратьєва 160

Підписано до друку : _____ 200 р. Формат А4: Гарнітура Times New Roman

Тираж: примірників

Замовлення

Ум. друк. арк.
